
PROPERTY OF
University of Michigan Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE VOOR TAAL- & LETTERKUNDE

DE REDERIJKKAMERS IN NEDERLAND

HUN INVLOED OP LETTERKUNDIG, POLITIEK & ZEDELIJK GEBIED

DOOR

PRUDENS VAN DUYSE

UITGEGEVEN OP LAST DER ACADEMIE DOOR

FR. DE POTTER & FL. VAN DUYSE

EERSTE DEEL

GENT

A. SIFFER

Drukker der Koninklijke Vlaamsche Academie

1900

UITGAVEN DER KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE

Ie REEKS.

1. **Jaarboek** voor 1887 (Met portretten van Z. M. *Leopold II*, en van de heeren *Beernaert* en ridder *de Moreau*), 190 blz. 2,50
2. **Jaarboek** voor 1888, 240 blz. 2,50
3. **Jaarboek** voor 1889 (Met de levensschets en het portret van Dr *R. Snieders*), 148 blz. 1,50
4. **Jaarboek** voor 1890 (Met de levensschetsen en portretten van Dr. *L. Delgeur* en *G. Dodd*), 172 blz. 2,00
5. **Jaarboek** voor 1891 (Met de levensbeschrijvingen van *J.-A. Alberdingk Thijm* (met portret), van *J.-J.-L. ten Kate* en van *I.-J.-L. de Coussemaeker*), 202 blz. 2 00
6. **Jaarboek** voor 1892 (inhoudende de levensbeschrijvingen van *J.-A. de Laet* (met portret) en van *L. Roersch*), 188 blz. 2,00
7. **Jaarboek** voor 1893 (Met de levensschets van *Schuermans*, de portretten van *Roersch* en *Schuermans*, en de afbeelding des voorgevels van het Paleis der Academie), 138 blz. 2,00
8. **Jaarboek** voor 1894 (Met de levensbeschrijvingen van *J.-W. Brouwers* en van *Matthias de Vries* (met portret), 176 blz. 2,00
9. **Jaarboek** voor 1895 (Met de levensschetsen van *K.-Fr. Stallaert* (met portret) en van *J.-J. Habets*) 180 blz. 2,00
10. **Jaarboek** voor 1896. (Met de levensschetsen en de portretten van *L. Mathot* en *K. Boury*), 120 blz. 1,50
11. **Jaarboek** voor 1897. (Met de levensschetsen van *H.-E. Moltzer*, *Frans Willems* en *Willem-Jan-Frans Nuyens* en de portretten van *Zijne Kon. Hoogheid Prins Albrecht*, *Ministers Fr. Schollaert* en *L. de Bruyn*), 170 blz. 2,00
12. **Jaarboek** voor 1898. (Met de levensschetsen en portretten van *J.-J.-M. Micheels* en *Eug. Stroobant*), 180 blz. 2,00
13. **Jaarboek voor 1899.** (Met de levensschets van *J.-C.-H. Nolet de Brauwere van Steelandt* door *P. Alberdingk Thijm*) 1,00

IIe REEKS.

1. **Verslagen**, van 1887 tot 1899, ieder 4,00

IIIe REEKS. — MIDDELNEDERLANDSCHE UITGAVEN

1. **De Zevenste Bliscap van Maria.** Mysteriespel der XVe eeuw, uitgegeven door K. Stallaert (1887), xxxii-116 blz. 2,50
2. **Woordenlijst voor de Zevenste Bliscap van Maria**, opgesteld door K. Stallaert (1888), 141 blz. 0,50
3. **Woordenlijst op de Alexanders Geesten** van Jacob van Maerlant, door L. Roersch, 1ste *aflevering* (1888), 68 blz. 1,00
4. **Van de vij Vroeden van binnen Rome**, bezorgd door K. Stallaert (1889), xx-182 blz. 3,00
5. **Het Roermondsch dialect**, getoetst aan het Oud-Saksisch en Oud-Nederfrankisch, door Dr L. Simons (1889), 62 blz. 1,25
6. **Madelghijs' kintsheit**, al de gekende fragmenten, bezorgd door Jhr. Mr. Nap. de Pauw (1889), 208 blz. (met facsimile's) 2,50
7. **Dit is die Istory van Troyen**, bezorgd door Jhr. Mr. Nap. de Pauw en Edward Gailliard, 4 deelen, met facsimile's (1889-1892) . 25,50
8. **Middelnederlandsche Gedichten en Fragmenten**, uitgegeven door Jhr. Mr. N. de Pauw (1893-1897), 3 afl. elke 2,00
9. **Kalender en Gezondheidsregels** getrokken uit het handschrift der boekerij van de hoogeschool te Loven, getiteld « *Liber orat. Fland. M. S.* » door P. Alberdingk Thijm (1893) 66 blz. 1,25

DE REDERIJKKAMERS

IN

NEDERLAND

KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE VOOR TAAL- & LETTERKUNDE

DE REDERIJKKAMERS IN NEDERLAND

HUN INVLOED OP LETTERKUNDIG, POLITIEK & ZEDELIJK GEBIED

DOOR

PRUDENS VAN DUYSE

UITGEGEVEN OP LAST DER ACADEMIE DOOR

FR. DE POTTER & FL. VAN DUYSE

EERSTE DEEL

GENT

A. SIFFER

Drukker der Koninklijke Vlaamsche Academie

1900

Als men de geschiedenis der Rederijkers, tot gilden vereenigd, nagaat, ziet men die al vroeg zich aan de schutgilden aansluiten, wier opkomst niet juist te bepalen is, maar schier gelijktijdig moet ontstaan zijn met onze vrijgemaakte gemeenten, zoo niet vroeger, terwijl die schutgilden lang vóór de nering- of ambachtsgilden bestonden (1).

De woelige tijden lieten wel het wapen der schutgilden niet veel rust toe, maar in vredestijd werd noodwendig het oorlogstuig, oefeningshalve, tot ontspanning gebruikt; wedstrijden ontstonden, waarin de behendigste schutters eener stad prijzen wonnen, en welhaast werden dergelijke prijskampen uitgeschreven, waarin men andere steden beriep. Ook maakten de schutgilden, bij vorstelijke intreden, geen gering sieraad dier plechtigheden uit.

Het magistraat, dat niet enkel voor de bescherming, maar ook voor de vermaken des volks wilde zorgen, bevoorrechtte dergelijke instellingen, of broederschappen.

Aanvankelijk zien wij, zoo wij zegden, de aanstaande rederijkers zich onder den naam van *esbatementgezellen*, dat is speelgezellen, bij de schutters voegen, zoowel om het belang te verhoogen der bezoeken, die deze bij de steden aflegden, als om

---

Cornelissen antwoordt daarop : « Je n'ai pas voulu dire que « l'institution des Rhétoriciens vint directement de l'Italie, mais seu- « lement que l'impulsion générale donnée aux progrès des arts et des « lettres nous est venue de ce pays, et on aura appelé ici rhétorique, « ou *Rederijkkamer*, ce qui avait, dans le midi de la France, un nom « provençal ou italien. »

Het is echter klaarblijkelijk, zoo wij straks zullen zien, dat, wij zeggen niet de lust tot de letteren, maar de trek tot de « Rhetorike » ons uit Frankrijk is overgekomen.

(1) A. M. C. van Asch van Wyck, *De schut- of schuttengilde in Nederland*, Utrecht, 1849, eerste gedeelte, bl. 5.

de tusschenpoozen der oefeningen dier gilden te verlevendigen: iets dat het veelal buitengewoon lange verblijf der schutters bij die prijskampen noodzakelijk maakte. Dergelijke gemengde uitspanningen zouden reeds in de tweede helft der veertiende eeuw, op de voornaamste schutterijfeesten, in zwang geweest zijn (1), doch slechts gedurende den loop der volgende eeuw kan men met bescheeden vaststellen, dat die *esbatementgezellen* ook, vanwege 't magistraat, aanwakkering en bescherming vonden : zij hadden deze te meer noodig, daar zij voorzeker tot de minst gegoeden der maatschappij behoorden.

Die gezellen speelden kluchten, als met de gelegenheid best overeenkomende.

Doch zijn de Rederijkers bij ons van geen verhevener kunstpunt, dan dat des vermaaks en der klucht, uitgegaan? Dit is bij een zoo godsdienstig volk, als 't onze ten allen tijde was, niet onwaarschijnlijk.

De geestelijke gezellen van rhetorika, die eerst het H.-Sacramentsfeest door 't vertoonen van mysteriën vereerden, dagteekenen in Frankrijk van het jaar 1316, toen die omgang door geheel het christendom werd geboden (2). De ontwikkeling der

---

(1) Dr VAN DER MEERSCH, *Kronyk der Rederykkamers van Audenaerde*, Gent 1844, bl. 4, 5. — *Belgisch Museum*, Gent, VI dl., bl. 378-9.

(2) De geleerde RAEPSAET had reeds, in den bovenberoepen, tot dusverre onbekenden brief aan CORNELISSEN, den oorsprong onzer Rederijkers vastgesteld, maar had zich vergist ten opzichte van derzelver opkomst. « Dans une dissertation », schrijft hij, « que j'ai envoyée à l'Aca« demie de Zélande, je me suis prononcé, *salvo meliori*, en ce sens « que *nos* rhétoriques ont spécialement commencé depuis l'année 1316, « lorsqu'on a commencé à célébrer le jour de la Fête-Dieu pour la rendre « plus brillante, en y représentant la *Passion* et la *Résurrection*, ensuite « d'autres mystères. Successivement on les a représentés et déclamés « dans les lieux publics, jusqu'à ce qu'enfin Charles VI, en 1402, leur « permit de recevoir une rétribution à l'entrée de la salle ». *Recueil des ordonnances des Rois de France*, t. VIII, p. 555.

Oudenaardsche rederijkkamer — wier geschiedenis bijzonder nauwkeurig gekend is — stelt bij ons éénen en zelfden oorsprong vast. De vorming der *Gezellen van rhetorika* of *van den esbatemente*, of *der esbatementers*, ging aldaar mede van het H.-Sacramentsfeest uit. Sedert zijne instelling had dit feest alom meer en meer veld gewonnen. Eene geleerde pen schildert ons de gevolgen daarvan binnen Oudenaarde volgender wijze af : « Aen het einde dezer (der « XIV[e]) eeuw, en vooral by den aenvang der volgende, « begon deze processie, niet alleen in geestelyke, « maer ook in wereldlyke pracht veel toe te nemen; « zoo dat die heilige instelling, voor onze voorouders, « eene gelegenheid van uiterlyke vreugde en een « dag van *feestiering* werd. Praelsleden, wagespelen, « verbeeldingen van santen en santinnen, zoo te « voet als te peerd, volgden den omgang, terwyl « elke straet sierlyk was behangen, en er op alle « kruishoeken (carre-fours) stomme schouwtooneelen « waren geplaetst. Men onthaelde elkander op gast- « malen, en 's avonds verlustigde men zich op « *esbatementspelen*, die met de tegenwoordigheid « der stedelyke overheden werden vereerd. Zoo « was het te Audenaerde; zoo was het ook elders « in de groote en mindere steden, schoon niet met « even prachtigen toestel » (1).

Inderdaad, wij zien nog in 1431 binnen Gent de spelers, ter verheerlijking der H.-Sacramentsprocessie, optreden : deze heetten te dien tijde nog *Gezellen van den ebattementen* : doch zij waren reeds eigenlijk gezegde Rederijkers, daar zij in 't volgend jaar eene prijskaart uitzonden (2).

(1) D[r] VAN DER MEERSCH, *Kronyk*, bl. 6, 7. — *Belg. Mus.*, VI dl., bl. 378-9.

(2) BLOMMAERT, *Geschiedenis der Rhetorykkamer : de Fonteyne*, Gent, 1847, bl. 15.

Even gelijk reeds vroeg de beeldende kunsten gebruikt werden als eene stomme poëzij, toen de wanden met gebeurtenissen der gewijde geschiedenis bemaald waren, zoo werden thans ook de tooneelspelen tot onderrichting eener ongeletterde gemeente aangewend. De kerkvaderen hadden ze reeds te dien einde gebruikt. Spel en kerkdienst hingen dus thans, als vroeger, innig te zamen.

Waren eerst de christelijke tooneelspelen ter uitroeiing der heidensche ontstaan, de geestelijken der middeleeuwen hadden, op dit spoor, zich beijverd godsdienstige dramata te scheppen. Die mysteriën werden wel in 't Latijn opgesteld, maar de moedertaal sloop er reeds vroeg in : ten minste is dit het geval met aloude Latijnsche mysteriën, bij de Franschen en bij andere volkeren. Dit blijkt onder andere uit hetgeen HILARIUS ons van uit het begin der twaalfde eeuw, in dit vak, heeft achtergelaten (1).

---

(1) De Latijnsche mysteriën van den Franschen HILARIUS bieden voorbeelden daarvan, uit het begin der XIIe eeuw. Er bestaan van hem drie spelen : *Lazarus' opstanding; Sint Nicolaas en de dieven* en *David's geschiedenis*.

In 't eerste stuk gebruiken de Joden, de apostelen en de Heiland de deftige taal der geleerden; maar de zusters der overledene wenden, sprekend en zingend, gedeeltelijk de gemoedelijke moederspraak aan, weleens met eene zeer treffende herhaling.

Zoo zegt MARTHA tot JEZUS, bl. 29:

Si venisses primitus,
Dol en ai,
Non esset hic gemitus.
Bais frere, perdu vos ai.
Quod in vivum poteras,
Dol en ai.
Hoc defuncto conferas.
Bais frere, perdu vos ai.

Dezelfde bijzonderheid ontmoet men in *'t Spel van St. Nicolaas,*

Bijzondere omstandigheden bewijzen, dat die vertooningen der mysteriën vanouds in den tempel plaats hadden : uit het leven der zalige maagd Walburgis blijkt, dat zij op zekeren nacht gedachtig werd aan 't vroegere, door haar bijgewoonde Paaschspel, toen dit in 't klooster, zoo van de geestelijkheid als van 't volk, werd verbeeld. En men weet, dat die zalige maagd in 1248, op Hemelvaartsdag, zich bij St. Florian in eene kluis vrijwillig liet opsluiten en tot haren dood (1289) daarin verbleef.

Zoodat in de eerste helft der dertiende eeuw de Duitsche geestelijkheid reeds de hulpe des volks had ingeroepen, om, ter verheerlijking der hoogdagen, mysteriën voor te dragen.

Ook bij ons zullen dergelijke vertooningen 't eerst aan kerken toevertrouwd zijn geweest, en later met bijstand der leeken uitgevoerd.

De misbruiken, waar die stichtelijke spelen in Duitschland aanleiding toe gaven, heerschten niet minder bij de Franschen: te oordeelen naar de eerste

---

die aan eenige dieven eenen gestolenen schat doet wedergeven. Deze mengelen, evenals de eigenaar des schats, de Latijnsche spraak met Fransche refereinen; maar de heilige houdt zich uitsluitend aan de taal der Kerk.

De *Daniel* bezit een ernstiger karakter dan beide voorgaande stukken; ten gevolge van welk 't refrein en de volkstaal schijnen achtergebleven.

Zie HILARII *versus et ludi*, uitgegeven met eene voorrede van *Champollion-Figeac*, te Parijs, bij Techner, 1838.

Dezelfde stelselmatige taalvermengeling vindt men in 't oud Duitsche mysteriespel, zooals *Christi Leiden*. Mysteriën van lateren tijd, gelijk *Marienklage*, *Dorothea*, *Osterspiel* zijn geheel in middelhoogduitsch.

Zie onder andere; *Fundgruben zur Geschichte deutscher Sprache und Literatur, herausgegeben von Dr Heinrich Hoffmann*, Breslau, 1830-1837, 2 deelen in 8°; — EDELESTAND DU MÉRIL, *Origines latines du théâtre moderne*, Paris, 1849.

Nederlandsche mysteriespelen, zou dit bij ons het geval niet zijn geweest, en zullen geene verergerende misbruiken het tooneelspel uit de kerken gebannen hebben. Het is waarschijnlijk, dat die spelen hier buiten den tempel eerst zijn opgevoerd, meer uit hoofde dat deze te klein was om de aanschouwers te bevatten, dan om eenige andere reden. Ook speelde men nu op het kerkhof, en dus altijd onder de bescherming der Kerk. De wereldsche gezellen, die vroeger deel namen aan de geestelijke stukken, eindigden met ze alleen te spelen : zij voerden eerlang nieuwigheden in om het volk te behagen, en stelden min ernstige verbeeldingen voor, 't zij deze op Bijbel- of Legendenspelen volgden. Zoo was de steen gelegd om de godvruchtige speelgezellen tot Rederijkers te doen overgaan, evenals in Frankrijk de *Confrères de la Passion* spelers van 't *hôtel de Bourgogne* werden.

II. — OVERGANG DER GEZELLEN TOT REDERIJKERS.

Sedert wat tijdstip bestaan de Rederijkers als wettelijke gezelschappen of Kamers ?

GRAMMAYE heeft in dit vraagstuk eene groote verwarring te wege gebracht, deels buiten zijne — deels met zijne schuld. De misstelling van 1302 voor 1502, in den druk van zijn nagelaten werk ingeslopen, als jaargetal waarop de *Christus[illegible]g-Kamer* van *Diest* zou ingesteld geweest zijn, gebeurde buiten zijne schuld. Maar men mag hem goeddeels 't ontstaan des gevoelen toewijten, dat reeds in 1394 rederijkers van Diksmuide den prijs te Doornik in het schietspel dier stad hadden bekomen. Zijn duister

opstel gaf aanleiding tot dit gevoelen (1), welks ongegrondheid uit de kaart zelve blijkt.

---

(1) Eenigen hebben de opkomst der Rederijkers belachelijk overdreven, en zijn nog veel verder gegaan dan CORNELISSEN. PARS, ja, de geleerde D'HULSTER (*a*) maakten die moraliseerende gezellen tot opvolgers der barden! LAMBERT BIDLOO (*b*) wil, dat de Leidsche Kamer oorkonden bezat, waaruit het bestaan der Kamers tot vóór 1200 opklom! De eerwaarde heer J.-J. DE SMET scheen in 1822 niet gansch afkeerig te zijn van dit gevoelen, toen die geleerde in de eerste uitgave zijner *Histoire de la Belgique* (*c*) van dit jaar, mededeelde, zonder er eenige aanmerking bij te voegen, dat de *Catharinisten* van Aalst hunnen oorsprong tot 1107 deden opklimmen, en, in plaatse van eenig authentiek stuk, hunne zinspreuk : *Amor vincit* inriepen, die met telletters geschreven (AMOR VINCIT) dit jaargetal opleverde....

De dichter DE SWAEN meende uit oorkonden te kunnen bewijzen, dat de Vlaamsche Kamers, inzonderheid die van Duinkerke, ouder waren dan dergelijke genootschappen in Frankrijk, en dus bepaaldelijk dan de *Jeux floraux* (*d*).

POPELIERS, die opzettelijk over de Kamers heeft geschreven, aarzelde zelfs geenen oogenblik om MAERLANT tot rederijker te maken, zonder eenig bewijs daartoe op te geven, maar denkelijk naar aanleiding van 't *rhetorque disertus*, op het grafschrift des grijzen dichters voorkomende. Als die gebrekkige historieschrijver der Kamers beweerde, dat onze rhetorikale instellingen hooger dan de dertiende eeuw klimmen, voegde hij er ten bewijze het volgende bij :

« La rapidité avec laquelle elles (les institutions rhétoriciennes) se « multiplièrent, prouve en faveur de cette assertion, et le retentissement « qu'elles eurent à l'étranger porta peut-être l'Académie des Jeux floreaux, « fondée à Toulouse en 1324, vingt et un ans après la chambre de « Diest, à prendre en 1356, le nom de *Collège de Rhétorique* (*e*).

Het tegenstrijdige is waar, en etymologisch klaarblijkend. Bij den eersten oogslag ziet men, dat met de Fransche kunstvormen in de Kamerwerken ook de naam van *rhétoricien*, of *rhétoriqueur*, overgenomen en later tot rederijker en rhetorijker overgegaan is : een woord dat met *rede* en *rijk* niets gemeen heeft, en dat men dus bloot door een soort van calembourg, als synoniem van *rijk in rede*

(*a*) *Redevoeringen gedaan ter gelegenheid van de plegtige prijsuitdeeling door de Kon. Maats. van Rhetorica te Gend* (Fonteinisten). Gend, 1821, bl. 25.

(*b*) Zie W. KOPS, *Schets eener geschiedenisse der Rederijkeren*, werken van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde. Leiden (1700 en vlg.) dl. II, bl. 21.

(*c*) I dl., bl. 203.

(*d*) *Andronicus. Treur-spel. Vertaelt uyt het Frans van de Capistron, door* M. DE SWAEN, Duynkercke, 1700, voorrede.

(*e*) T.-L.-H. POPELIERS. *Précis de l'histoire des chambres de Rhétorique.* Bruxelles, 1844, bl. 13.

In een artikel van 't gemelde schietspel is er spraak van tot prijs een « jeuyel » te geven aan de « compaignons.... qui feront les plus grâcieux jeux et « esbatemens sans vilonnie et reviaux plaisans et « délitables » (1). Wij leeren daaruit niet alleen den oorsprong des woords landjuweels kennen, maar zien ook, dat er gezellen ten spelen of esbattementen bij dit schietspel opgeroepen waren; 't zijn dezen, die later *van der Rethoriken* of *van der Const* zijn overgegaan, om eindelijk tot wettelijk bestaande Rederijkers ingericht te worden.

Wij zullen dien overgang eerst in België, en vervolgens in Holland zien geschieden.

Men ontmoet de *Gezellen van den spele* in Holland ten jare 1393. Zij speelden beurtelings voor

---

heeft willen beschouwen. KOPS vermaande daar reeds tegen (*a*) ter plaatse, waar hij aanmerkte, dat dit woord, in dien zin opgevat, tegen den aard onzer taal strijdt, die nooit een kunst- of geestrijk man een *kunstrijker* of *geestrijker* pleeg te heeten.

De bewering, dat de Kamer van Diest reeds in 1302 bestond, berustte, zoo wij aangeduid hebben, op eene plaats voorkomende in GRAMMAYE (*Antiquitates brabantiae*), waar hij over de Vlaamsche Kamer van die stad, met name *Christus oog*, zegt: *Unum cui* LYCNIS *coronaria nomen, institutam anno* 1302. Er bestond lang geen twijfel deswege: een geleerde had het getuigd, vijf-en-twintig geleerden hadden 't herhaald, en geen enkel geleerde had het betwijfeld.

Dit duurde een eeuw en half, tot de heer EDUARD VAN EVEN, archivist van Loven, een enquest instelde, waaruit hem anthentiekelijk bleek, dat de drukker des nagelatenen werks van GRAMMAYE in 't jaartal gemist, eene 3 voor eene 5 gesteld had, en er dus 1502 moest gelezen worden. Dit volgt uit een afschrift der oorspronkelijke inrichtingsakte, dat gemaakt was in 1766 en voorkomt in het Resolutieboek der Kamer (*b*).

(1) A. C. CHOTIN. *Histoire de Tournai et du Tournésis*, Tournai 1840, I dl., bl. 353.

(*a*) T. a. p., bl. 217.

(*b*) Het tijdschrift *De Eendragt*, Gent, 1848, bl. 57.

Professor VISSCHER herhaalde wel den misslag in 1851, doch betwijfelender wijze; zie *Beknopte geschiedenis der Nederl. letterkunde*, Utrecht, 1851-2, I dl., bl. 228.

't hof en voor 't volk, hetzij in de kerk, hetzij op de markt (1) en zeker ook wel op wagens.

De Vlaamsche speelgezellen komen in de Vlaamsche stadsrekeningen later voor. Te Oudenaarde staan ze eerst in die rekeningen onder 't jaar 1420, doch reeds in 1414 had het magistraat dier stad de Minnebroeders geldelijk ondersteund, uit hoofde « van« den spele ende habatement, die sy maecten ter « eeren vanden heleghen Sacramente. »

In 1412 had dit kerkfeest aldaar uit spelen bestaan, waarin personages optraden, voorzien van beschrevene rollen. Dit zal dus eene stomme vertooning zijn geweest; iets dat men « vanden spele », twee jaar later gemaakt, niet kan vermoeden.

Wij wonen hier dus, voortgeleid door stadsrekeningen, de geboorte der Oudenaardsche *Gezellen van den ebattemente* bij. Van 1415 tot 1421 voeren zij het gewone spel in de H.-Sacramentsprocessie uit, dat men ook begon te hernemen in den namiddag voor heeren en wet, vrouwen en jonkvrouwen van de stad (2). Eerlang trekken zij de stad uit, om elders op eenig schietspel « te spelene ende embatement te doene. » Zoo verschijnen zij, daartoe uitgenoodigd bij ordonnance (kaarte), te Kortrijk in 1422 en te Duinkerke in 1426.

Brabant riep, bij dergelijk schietspel, het eerst die esbatementers op in 1427.

De hoofdstad van Oost-Vlaanderen beijverde zich weldra om de lustige speelgezellen te vereenigen : zij wilde niet ten achteren blijven in de groote feesten van Vlaanderen, gegeven ter gelegenheid der

---

(1) Dr W.-J.-A. JONCKBLOET, *Gesch. der middelnederlansche dichtkunst*. Amst. 1851-4, III dl., bl. 512.

(2) Dr VAN DER MEERSCH, *Kronyk*, bl. 12. — *Belg. Mus.*, VI dl., bl. 382.

geboorte des eersten zoons van Philips den Goede (1432). Zij bepaalde zich niet, als vele andere steden, tot figuurvertooningen, beiaarden, pijpen, trompen, vuurmaken en ten slotte presentwijn-uitdeelen, maar voegde er ebatementspelen bij, en stelde prijzen voor ter gunste van hen : « *Wie best het Kerstendom ende* « *dedelheit vanden kinde van hertoghe Philips, ghe-* « *naempt* JOES, *nieuwe gheboren te Ghent, declareren* « *saude*; » waarbij die van Mechelen « den opper- « prijs wonnen, en die van Audenaerde den tweeden.

Men ziet hoe vlijtig deze stad « de Const » beoefende. Reeds in 1427 speelden hare Gezellen de historie *van den Miracle van Cambroen*, de eerste titel eens spels, dien men ontmoet (1), terwijl ze in 1444 *Het spel ende dicht vanden VII blommen van Onser Vrauwen* vertoonden; dus in hetzelfde jaar dat men te Brussel *Die eerste bliscap van Maria* opvoerde.

Verscheidene Kamers betwistten elkander 't eerstegeboorterecht, doch tot staving bezitten zij geene echte bescheeden. Brabant steekt hier naar den voorrang. De Brusselsche kamer *het Boeck*, die men als de oudste dier hoofstad van Brabant opgeeft, zou reeds van het jaar 1401 zijn: die bewering berust bloot op de getuigenis eener kroniek (2).

Loven had reeds in 1501 theaters opgericht om de komst van Philips den Schoone, op de wijze van Frankrijk, te vieren; doch vast waren dit stomme vertooningen. In 1441 bezat die stad hare *Gezellen vander Conste*. In 1448 komt voor de eerste maal

---

(1) Dr VAN DER MEERSCH verklaart het onderwerp van dit mysteriespel. Zie mede L. G. VISSCHER, *Beknopte gesch. der Ned. lett.*, I, bl. 149, en *Memorieboek der stad Gent*, I dl., bl. 53, waaruit blijkt, dat men voor *Cambroen*, *Cameroen* moet lezen.

(2) La *Chronique du Rouge-Cloitre*. Zie HENNE en WAUTERS, *Histoire de la ville de Bruxelles*, Bruxelles, 1845, I dl., bl. 179.

de naam harer Kamer *de Roos*, in stadsrekeningen voor. Volgens jongere papieren zou deze in 1444 verheven zijn geweest tot « Opperhooft Rhetorycke », van geheel « Brabant, Stad ende Lande van Mechelen, » uit hoofde dat zij de oudste van 't gansche gewest was (1). 't Kan zijn dat die Kamer van het begin der XVe eeuw dagteekene.

Wat nu Vlaanderen betreft, 't is mede mogelijk, dat de oude hoofdkamer van Ieperen in de eerste helft dier eeuw zij opgekomen. Ze beweerde ten minste ouder dan de *Fonteine* van Gent te zijn, doch kon reeds in de zestiende eeuw niet eens goed maken, dat eene harer vijf Kamers tot de vijftiende eeuw behoorde.

De hoofdkamer der hoofdstad van Vlaanderen, de gemelde *Fonteine*, bezit het oudste der bekende reglementen. Het draagt den datum van 9 December 1448.

Indien andere hoofdkamers hare geboorte-oorkonde niet kunnen aanbieden, is 't geen wonder, dat een aantal gezelschappen van minder gewicht daar niet toe in staat zijn. Dit is, onder andere, 't geval met Nieuwkerke, dat aanspraak maakt op eene Kamer van 1434.

Men heeft gevraagd, of men uit de landjuweelen, gevierd te Meenen in 1424, te Duinkerke in 1426, te Sluis in 1442, te Petegem in 1461, te Veurne in 1480, mag besluiten, dat aldaar destijds Rederijkers bestonden? Wie zal 't beslissen? Het woord *landjuweel*, dat in de kaart van 't Doorniksche schietspel in 1394 voorkomt, paste even op de schutgilden als op de Kamers, en daar de prijskaarten dier oproepen niet bekend zijn, weet men niet of zij van al of niet erkende gezelschappen zijn uitgegaan.

---

(1) *De Eendragt*, 1848, bl. 57, artikel van EDW. VAN EVEN.

elk kamerist, voor 't onderhouden
voorraad 12 grooten moet geven, e
(of doodschuld), naar zijne geliefte: i
schellingen, of daarboven; welk dood
alle andere schuld, door elkeen, die
moet betaald worden. 3. Dat elk lid
komen ter requiemmis eens overlede

(1) In 14...., werd een bloot geestelijke gi
't magistraat van Gent, waarbij de oude kapel
geheeten Ste-Agneskapel, in de krocht der St.-
ten gebruike werd toegestaan « aen notabele pers
ter fondatie der gilde van Ste Agnes; welke akte
van vroeger gebruik beschouwen.

In 1469 werd bij schepenenakte bepaald
kapel ten laste der gildebroeders zouden blij
droegen om hunne kapel met beeld- en schilder
de gezellen al vroeg in betrekking met be
kunsten gesteld hebben. Dit zal te Gent in 1475 a
tot het afstaan des gebruiks der *kapellen ter t*
(Register *L.L.*, van 't Gentsche archief, fo 87), e
Antwerpen tot de vereeniging van 't *St.-Lukas*

De instelbrief der rederijkers van Hass
[wet]heeren dier plaats, is van 1482. De C
bescherming van Ste Catharina, « patronersse
Quia disputando vicit quinquaginta rhetores. »

Van de vernieuwing eens gildebriefs van
de bevestiging der gilde van St.-Lucas in 147
VAN ERTBORN, *Geschiedkundige aenteekeninge*
gilde, enz. 2en druk, Antw. z. j. bl. 8.) alsmede de
te Loven, in 1545, vastellende, dat de *Kersau*
« charter verdonkert ende verloren was », zich na
had te regelen, als welke laatste de oudste
SERRURE, *Beoefening der moedertael te Leuven*
oefeningen, Gent 1836, alwaar, bl. 256, die
gedeeld.

Hoe het dorpsgilde van Eggewaartskapel
een welstellenden boer werd hersteld na h
magistraat gevraagd te hebben, leert men uit *B*

Wat de geestelijke begunstigingen betreft,
dat in 1495 de *Violieren*, van Antwerpen,
Alexander VI, de *broederschap der zeven*
oprichtten. VAN ERTBORN, t. a. p., bl. 14.

Wij hebben Belgi
gaan wij nu tot Holla
Het bloemken Jesse,
oudste Kamer zijn, en sc
Vlaardingen geeft 143
beroept zich op een sch
van 1442; doch 't enkel
onbepaaldelijk spel. (1) D
wezen, dat in Noord-Ne
het midden der vijftien

Het is *vermoedelijk*,
toen Philips de Goede i
en Kabeljauwsche woelin
licke Ghedichten te *spr*
't oog op de Rederijker

Ook dit maar verm
leerden wordt verzwakt
king: Na het zoogezegde
in 1441, daagt voor de
torikale wedstrijd op in
namelijk te Hulst, blijk
charter. Dit spade jaarge
tijdelijk verbod des hertog
het zoo late herleven van
ten gevolge gehad hebbe

KOPS liet elkeene der
landsche Kamers in 't mid
woordigheid der oud-A
Antwerpen, in 1496, als e
tijds in Holland rederijkers

(1) Dr VAN DER MEERSCH, *K*
(1842), bl. 389.

(2) *Historische en letterkundige*
zie mede WAGENAER, *Vaderlandsch*

zoo 't blijkt uit het charter van Hulst van 1484, inderdaad al te voorzichtig gehandeld.

III. — De Gildebrief vóór 't magistraat: *Geestelijke en wereldlijke inrichting.*

De Kerkbroederschap, of gilde der gezellen, is, blijkens den oorsprong der Rederijkers, de wettelijke Kamerinrichting voorafgegaan. Eerst kwam bij onze voorouderen de stichting der zielen, dan 't vermaak der zinnen.

Vanouds was de vereenigingsgeest der Germanen aan 't vormen en ontwikkelen der gilden bevorderlijk. Het christendom, dat den mensch van 't stoffelijke tot het onstoffelijke, van 't zinnelijke tot het bovenzinnelijke optrekt, gaf aan de gilden der middeleeuwen eenen geestelijken hoofdvorm: de kunst, zoowel als de arbeid, stond onder de bescherming der heiligen. De kerkgilden hadden dan ook hunnen patroon, en hunne kapel, evenals de ambachten en neringen die bezaten. Sommige der akten, die deze kerkgilden inrichten, behelzen bloot geestelijke schikkingen, andere bevatten er van gemengden aard.

Het oudstbekende, en dus uit dien hoofde bijzonder merkwaardige stuk dier laatste soort is, zoo wij 't reeds getuigden, het reglement der Rhetorijkkamer *de Fonteine,* van Gent, ingesteld ten jare 1448, *onder de ghedoochsaemheid Gods,.... houdende te patronne de almoghende Drievoudichede.* De geestelijke, daarin voorgedragene schikkingen zijn de volgende: 1. Dat er telken Zondag, in de daartoe bestemde kapel, eene mis zal gedaan worden, waarin, op verbeurte van een groot, 't bestuur der Kamer ten offer moet gaan. 2. Dat, bij zijn inkomen,

elk kamerist, voor 't onderhouden des altaars, bij voorraad 12 grooten moet geven, en tot doodgeld (of doodschuld), naar zijne geliefte: immers tot twee schellingen, of daarboven; welk doodgeld, ook buiten alle andere schuld, door elkeen, die de stad verlaat, moet betaald worden. 3. Dat elk lid verplicht is te komen ter requiemmis eens overledenen broeders (1).

---

(1) In 14.... werd een bloot geestelijke gildebrief verleden voor 't magistraat van Gent, waarbij de oude kapel van O.-L.-Vrouw, dan geheeten S[te]-Agneskapel, in de krocht der St.-Janskerk (nu S[t].-Baafs) ten gebruike werd toegestaan « aen notabele persoonen ende ghezellen », ter fondatie der gilde van S[te] Agnes; welke akte wij als eene bevestiging van vroeger gebruik beschouwen.

In 1469 werd bij schepenenakte bepaald, dat de sieraden dier kapel ten laste der gildebroeders zouden blijven. De zorg, die zij droegen om hunne kapel met beeld- en schilderwerk te versieren, moet de gezellen al vroeg in betrekking met beoefenaren der beeldende kunsten gesteld hebben. Dit zal te Gent in 1475 aanleiding gegeven hebben tot het afstaan des gebruiks der *kapellen ter tafele der* [VAN EYCKEN] (Register *L.L.*, van 't Gentsche archief, f° 87), en, in lateren tijd, binnen Antwerpen tot de vereeniging van 't *St.-Lukasgilde* met de *Violieren*.

De instelbrief der rederijkers van Hasselt, gegeven door twee [wet]heeren dier plaats, is van 1482. De Confrerie stond onder de bescherming van S[te] Catharina, « patronersse van allen Rhetorisienen: *Quia disputando vicit quinquaginta rhetores.* » *Belg.Mus.*, IV dl., bl. 418.

Van de vernieuwing eens gildebriefs vanwege 't magistraat getuigt de bevestiging der gilde van St.-Lucas in 1470-1480 (zie J.-C.-F. Baron VAN ERTBORN, *Geschiedkundige aenteekeningen aengaende de S[t]-Lucas-gilde*, enz. 2[en] druk, Antw. z. j. bl. 8.) alsmede de verklaring des magistraats te Loven, in 1545, vastellende, dat de *Kersauwekamer*, « wier principale « charter verdonkert ende verloren was », zich naar den gildebrief der *Roose* had te regelen, als welke laatste de oudste der stedekamers was. Zie SERRURE, *Beoefening der moedertael te Leuven*, in de *Nederduitsche letter-oefeningen*, Gent 1836, alwaar, bl. 256, die ordonnantie wordt medegedeeld.

Hoe het dorpsgilde van Eggewaartskapel zonder veel omslag door een welstellenden boer werd hersteld na het oorlof van 't Veurnsche magistraat gevraagd te hebben, leert men uit *Belg. Mus.*, II dl., bl. 363.

Wat de geestelijke begunstigingen betreft, zij 't genoeg aan te stippen, dat in 1495 de *Violieren*, van Antwerpen, krachtens eene bulle van Alexander VI, de *broederschap der zeven Weeën* in O.-L.-V.-kerke oprichtten. VAN ERTBORN, t. a. p., bl. 14.

Was dit *Ghezelscip* ter eere der H. Drievuldigheid ingesteld, 't andere oogwit dier inrichting wordt half geestelijk, half wereldlijk uitgedrukt te bestaan in de behoefte van tegen te gaan « melancolye », daer « de mensche gheenen meerderen viant heeft », vermits zij « by haren zwaren fantasien ende murmuratien de conscientie ende therte grootelic besmet. » Zoodat die *Fonteine van Rhetoriquen*, mystieke *fontein des levens*, zou dienen om « melancolye » en « ledicheit, moedere van alle quaethede, te verdrivene. »

Evenals alle andere stadsgilden bestond de Rhetorica uit beschermers en werkende gezellen. Dit blijkt uit de woorden des bewusten reglements: « Niemant ontvanghelic en zal moghen wezen, hy « en zy habel in eenighe conste, of dies weerdt van « gheboorten of anderen uutnemenden eerbaren poincten » (art. 1).

Wij bepalen er ons toe hier uit het wereldlijke gedeelte van dit reglement een paar bijzondere beschikkingen (art. 3 en 4) over te nemen, terwijl de kunstbeschikkingen elders plaats zullen vinden. Het ter kamer aanvaarde lid was den klerk en den bode elk een groot en eene kanne wijn schuldig. Ook moest hij, ter hulpe der diensten en onvoorziene onkosten, wekelijks zes mijten betalen. Hij moest mede, alle twee jaar, eenen kaproen maken van de door 't bestuur vastgestelde kleur en voorzien van 't geborduurde afbeeldsel der *Fonteine* (art. 5).

Voegen wij er de punten bij, die tot de politie der kamer behoorden : wie een wedspel, waarmede men geld kan verteren, voorstelt of speelt, zal, benevens zijnen makker, eenen stoop wijn van acht grooten verbeuren (art. 7). Wie den hoofdman stoort, als hij « begheert audientie of silentie in tgezelschip theb- « bene om eeneghe ghenouchte of conste die daer

« doenlic of tooghelic wordt, of andere wijsheden of « lasten der ghemeenen ghezelscepe anclevende, het « zy van dichtene, van eenegherhande musiquen te « doene by zanghe, spele, of andersins » verbeurt een groot (art. 12).

Genootschappen als deze, die krachtens hunnen godsdienstzin en hunne kunstoefening de volksbeschaving ten doel hadden, moesten eerbied voor God en ridderlijke achting voor de vrouw belijden : ook verbeurde iedereen twee grooten, die vloekte, of *dorpernie* sprak van de vrouwen, logenstreepte (logenstrafte), of iemand, welke al of niet tegenwoordig was, te nakwam (art. 15).

Zoo de *Fonteine* van Gent als de oudste Kamer geldt, die hare wettelijke keure bezit, wij mogen zeggen, dat het *S^t.-Lucasgilde*, van Antwerpen, hetwelk uit beeldende kunstenaars aanvankelijk bestond, *de moeder* der rederijkers-reglementen is, zoo het waar mag heeten dat het reglement van dit gilde, in 1480 met de *Violieren* vereenigd, ouder dan de *Fontein* is. De keure der Souvereine Kamer van Rhetorijke in Vlaanderen, de *Balsemblomme,* te Gent, met een staatkundig doel door den vorst des lands in 1494 ingesteld, is wijdloopig. De aanstipping van hare artikels, zekerlijk deels op een langdurig gebruik berustend, zal best den geest aantoonen, dien het staatsbestuur aan de Kamers, welke thans diepe wortels hadden geschoten, destijds wilde indrukken. Deze keure bevat de volgende punten : 1. Vermogen om nieuwe Kamers aan te stellen. 2. Regel van de broederschap expeditierecht, boete in geval van ongehoorzaamheid. 3. Altaar van 't gilde, in 't hof te Gent opgericht. 4. Plichten der *vijftien* leden der broederschap van den naam JEZUS. 5. Stedehouders en tresoriers bij eede aangesteld. 6. Vijftien jongers

aan dit broederschap bijgevoegd, die *vijftienmaal* 's jaars moeten vergaderen; — Manier van de vijftien dagen te onderhouden; — Boete voor die ter vergadering niet verschijnen. 7. Open schole van Rhetorijke; — Boete dergenen, die niet om prijs komen spelen. 8. De leden moeten de *Balsembloem* dragen. 9. De masse (staf) van 't gilde door den heraut vóór den prinse te dragen. 10. Prijsberoepingen. 11. Kamertucht. 12. Gebed op te zeggen en groetenis aan het gezelschap toe te brengen door de leden, ter Kamer komende. 13. Spel om geld, vloeken en dronkenschap verboden; stilzwijgendheid te onderhouden, alles op boete. 14. Inkomgeld. 15. *Vijftien vrouwen* in 't gilde toegelaten : inkomgeld en hare plichten. 16. Te vieren jaargetijden, offerpenningen; — De jongers moeten, op boete, in de misse zijn; — Offer der vrouwen, der broeders, der leden; — Wassen kaars voor elken man te stellen, met zijnen naam daaraan gehecht. 17. Dagen der plechtige diensten. 18. Te vieren feestdag, ter plaatse, waar de koning, of zijn groote raad, zich bevindt. 19. Plechtige dienst met speeltuigen op den feestdag van den name JEZUS; — Boete der afwezigen; zij mogen zich door iemand doen vervangen. 20. Geene Kamer te houden, waarvan de kosten niet 's anderendaags betaald worden. 21. Afkoop voor degenen, die niet ter maaltijd komen. 22. Lijkmis; — Boete. 23. Te lezen Evangelie. 24. Wagenspel. 25. Andere feestdagen. 26. Derde gezongen mis. 27. Doodschuld. Uitvaart : uitvaart eens priesters; — Boet der afwezigen; — Vrouwen ter uitvaart te komen. 28. Doodschuld der jongers (1).

---

(1) *Lijst der meestbekende keuren, ordonnantiën, reglementen van Kamers.*

ANTWERPEN. Ordonnantie van 't Rederijkersgild de *Violieren*, van 1480. J.-B. VAN DER STRAELEN, t. a. p., bl. 2-12.
Id. van 1619, WILLEMS, *Belg. Mus.*, VIII dl., bl. 63-71.

4. — ALGEMEENE EN BIJZONDERE REGLEMENT-SCHIKKINGEN VAN VERSCHEIDENE KAMERS.

De algemeene schikkingen waren betrekkelijk de zedelijkheid, die men ter Kamer moest onder-

---

OUDENAARDE. Generale charte en ordonnantie van de *Kersouwieren* van Pamele, van 1556, vernieuwd in 1609.
Belg. Mus., VII dl., 254-265.

GENT. 1. Reglement der Rhetorijkkamer de *Fonteine*, van 1448.
BLOMMAERT. Geschiedenis dier Kamer, Gent, 1847, bl. 98-104 (afzonderlijke uitgave). — De bijdragen, die hier voorkomen, zijn slechts voor een deel opgenomen in : *Beknopte geschiedenis der Kamers van Rhetorika te Gent*, van denzelfden schrijver, *Belg. Mus.*, I dl., bl. 417-444. Van deze *Beknopte gesch.* bestaat insgelijks eene afzonderlijke uitgave, met bijlagen, Gent 1838.

2. Privilege door dezelfde Kamer [wegens 't costuum] bekomen van KAREL DEN STOUTE in 1476.
BLOMMAERT'S beroepene afzonderlijke uitgave van 1847, bl. 104-106.

3. Veranderingen toegebracht aan het reglement in 1542.
Id., bl. 115-117.

4. Reglement der hoofdkamer van Rhetorica, *Jesus metter Balsemblomme*, in date 20 Maart, ingesteld ten gevolge der vergadering beschreven te Mechelen door den Aartshertog PHILIP, tegen den 20 Maart 1492, en bevestigd door MAXIMILIAAN, den 24 Maart 1512.
[H.-M.-F.-J. DE VIVARIO.] *Réponse à un ami* [sur une] *célèbre académie qu'il y aurait eu à Malines au XIIe siècle*, z. p. en n. 1787, bl. 19 volg.
BLOMMAERT, *Beknopte geschiedenis der Kamers van Rhetorica te Gent*, *Belg. Mus.*, bl 441. — Afzonderlijke uitg. bl. 29 volg.

HASSELT (dorp). Instelbrief der rederijkkamer van 't jaar 1482. *Belg. Mus.*, IV dl., bl. 418.

HOOGSTRATEN. Statuten der rederijkkamer *het Eglentierken*, anno 1534.
Ib., VII dl., bl. 377-385.

KORTRIJK. 1. Institutie der Kamer van 't H. Kruis, in date 9 Mei 1514.
Ib., III dl., bl. 11-13.

2. Reglement (berijmd) van de drie Kortrijksche Kamers, voor het mededingen in prijskampen.
Ib., III dl., 14-17.

3. Reglement der *Kruisbroeders* van 1814.
Ib., III dl., 24-25.

LEIZELE. Reglement der Kamer, door de hoofdkamer van Ieperen bevestigd, 1739.
Ib., II dl., bl. 365-368.

MIDDELBURG. Ordonnantie des magistraats van 17 Maart 1514, in welke geen vroeger charter beroepen wordt.

houden, of stemden overeen met degene die aan al de gilden gemeen waren, zooals de doodschuld, ingericht tot het vieren der uitvaart van den confrater. Wij bepalen ons hier met aan te teekenen wat er deswege voorzien staat bij de oprichtingsakte der opperhoofdkamer *de Balsembloem*, welke, zoo men weet, mystiekelijk uit vijftien mannen en even zoovele vrouwen was samengesteld. Na 't overlijden der gildebroeders of -zusters betaalden hunne erfgenamen 30 grooten, « voor de welcke men een ryckelicke uutvaert doen zal. » Na den dood van een der *jonghers* betaalden zijn erfgenamen 10 grooten. De lijkbaar van een gildebroeder of -zuster werd « metten pellene (het gilde-baarkleed) ghedect »; terwijl bij de uitvaart der *jonghers* « dat pellen up der erden ghespreet » werd.

Voorts, dood of levend, ontsnapte men aan die kerkelijke doodschuld niet; wie het gilde moede was, mocht het verlaten, maar betalen sloeg de klok.

Mr. N.-C. LAMBRECHTSEN VAN RITTHEM, *Beknopte gesch. van de Middelburgsche Rhetorijkkamer, Het Bloemhen Jesse* (Verhandelingen van de maatsch. van Nederl. letterk.) Leyden, III dl., 1ste stuk, 1819, bl. 167-173.

ROESELARE. Caerte ende Reghelement bequame
Om blijven wt blame » ende sware smerten
Diemen sal volghen op onse Camer van Rhetorijca eersamen,
Binnen Rousselare bij name
Gheseijt *Scbaer Herten.*

Dit reglement, waarvan zelfs de titel, zoo men ziet, berijmd is, dagteekent van de zestiende eeuw; 't staat bij A. ANGILLIS, *Geschiedenis der Rousselaersche Rederijkkamer de Zeegbare Herten*, Thielt, 1854, bl. 8-15.

VEERE. Gildebrief door ADOLF, heer van Veere en Vlissingen, verleend aan de Rederijkkamer dier stad, den 3en van zomermaand 1530, gevolgd door den Gildebrief door de wethouders dier stad aan dezelfde kamer verleend in herfstmaand 1608.

W. KOPS, t. a. p., bl. 331-351.

WERVIK. Reglement der Rederijkkamer, oudtijds genoemd DROOGAERS, van 1609.

F.-J. BLIECK, Gesch. dier Kamer, Rousselaere, 1856, bl. 10-18.

De bijzondere schikkingen, die van Kamer tot Kamer weleens verschilden, betroffen :

1. *De wijze van elkander te groeten, òf iets te verrichten bij 't inkomen der rederijkkamer.*

De gewone groet aan de intredenden was : « Willecome, schoon spel ! » (1). Bij de Gentsche *Fonteine* was « elc commende ten referaine » (om te dichten), verplicht « ten incommene voor tgheselscip te dichtene « twee veerse, of meer of te zynghene, oft anders « yet bourdelicx te doene (2). » — Ook ter Duinkerksche Kamer groette men elkander met eenig leverrijmpje (3). — Bij de *Scole van Rhetorijcken* der *Kersouwieren* van Pamele, binnen Oudenaarde, die de Moedermaagd had tot patrones, was de *scholiste*, « ter eeren Gods almachtich « gehauden te segghene, met onghedecten hoofde, « telckint als hy up de camere comt, deeste reyse « vanden daeghe, up peyne te verbueren 11 deniers p. :

« God zij alleene lof, eere ende prijs/ groot,
« Ende verleene vrede in dit logijs/ snoot (des nood).

De broeders antwoordden :

« Dit moet ghescien, naer hu advijs/ bloot (4). »

2. *De literarische regeltucht binnen of buiten de Kamer.*

De regelen der *Fonteine*, daarover loopende, zijn de volgende :

A) *Binnen de Kamer.*

Over 't voorstellen van een prijs. — Wie een dichtprijs ophangt, mag daarbij de leden, die hij daartoe

---

(1) WILLEMS, *Belg. Mus.*, II dl., bl. 111.

(2) Het reglement art. 13.

(3) *Belg. Mus.*, IX dl., bl. 413. — HOFFHAM leert ons wat een leverrijmpje is, in zijne geestige *Proeve eener theorie der Nederduitsche poëzij*. Amsterdam, 1788.

(4) *Belg. Mus.* VII dl. bl. 254 vlg.

het bekwaamste acht, aanstellen; indien er maar één enkele prijs is uitgeschreven, en de rechters het wegens een paar dichten niet eens konden worden, zal men de andere mededingers ter beslissing bijroepen (art. 8).

Over het opstellen van een spel. — Het lid, dat een spel maken of *upsteken* (voorstellen) zal, dient bij het gezelschap de rollen daarvan aan te bieden. Die ze aanvaard heeft, moet, op boete van 2 grooten, 't spel helpen *prouvene* (repeteeren). — Wie bij de uitvoering des spels niet verschijnt, betaalt de kosten, te dien einde gedaan [om hem te vervangen ?]. — Indien bekwame leden rollen weigeren te aanvaarden, mag de opsteller des stuks hulp bij vreemden zoeken (art. 9).

Evenals bij den Valencijnschen *pui de Rhétorique*, werd er bij de school van *Rhetorijcken* der *Kersouwieren* van Pamele, een boek gehouden der vervaardigde rijmopstellen. Men moest er zijne compositie op stellen, of op doen stellen... « Voort zal elck diligentieren » in dortographie wel te achtervolghene, ende alle » rediten te schuwene int stellen, spellen, ende anders» sins, oock *up verbeurte van prijse.* » CASTELEYN, sints een vijftal jaren overleden, was voor zijne *schole* niet dood (Zie *De Konst van Rhetoriken,* str. 118-121).

Inrichting der Dichtoefeningen.— 't Reglement der *Fonteine* draagt : Men zal alle drie weken, des Zondags, om twee uren 's namiddags, ter Kamer een hoedeken (rozenhoedeken) aan een lid geven, die deswege verplicht zal zijn binnen den derden dage een refrein, van zooveel verzen als hij belieft, over te geven, opdat er 't gezelschap binnen de drie weken daarna op dichte [naar aanleiding van den stokregel en 't ge-

bruikte verzental]. — Hij zal naar believen eenen prijs er op stellen, voor dengene, die hem best zal nadoen. — Die 't hoedeken aldus zal ontvangen hebben, « zal dan den ghezelscepe te voren gheven *eenen pot wijns van zes grooten,* ende voort by haerlieder rade 't hoedeken overgheven in der manieren voren verclaerst » (art. 13).

Prins- en *Koningsdag.* — Bij de *Kersouwieren,* van Pamele, hield men elke maand eenen *Prinsdag,* waarop de Prins gehouden was te geven « upper-, naer- en onderprijs. » Hij gaf, naar beliefte, een regel [stokregel], 't zij in 't vroede, amoureuse of zotte, en hing de kaarte des refereins voor *de cave.* 't Referein moest vier clausulen [strophen] hebben; in de geheele regels mochten er tot 10, 11, 12 [syllaben] komen, en in de halfregels tot 5, 6, 7, terwijl de refereinen « uut *ghenouchten* » [ad libitum], tot 15 syllaben, en niet hooger, mochten loopen. De in die school jaarlijks herkozen *Koning* deed mede ten lustigste refereinen, en was gehouden een blazoen te doen maken « metter divisie [devise] vander scholen. »

Verder mocht zingen wien het luste; doch gemanierlijk, « tzy int wilde [volkszang], ofte in ghesetten sanghe contrepoyntsche wijse » [kunstzang].

Tooneelspelen. — Het reglement der *Violieren* (1619) verbood, dat er spelen zouden uitgevoerd worden, die de *Prince van de personagien* niet had gezien; terwijl niemand, na het geslagen uur, meer tot het Kamerspel werd toegelaten.

Bij de Kamer van Veere (1608) mocht niemand de geheimen der Kamer, of het te vertoonen spel bekend maken. Ook bij de kamer van Roeselare mocht niet voortgeleerd worden, wat ter kamer van

buiten werd geleerd. Die Kamer, sterk aan den literarischen eigendom gehecht, heet het niet naleven van dezen regel : *de conste laten stelen !*

B) *Buiten de Kamer.*

Worden eenige prijzen binnen de stad, en daartoe beroepen wijken, opgesteld, 't staat aan elk lid vrij met andere lieden mede te spelen (art. 10). — In geval 't gezelschap buiten de stad trekt om naar prijs te dingen, zullen degenen die thuis blijven, 4 schellingen parisis geven om de reiskosten der afwezigen te helpen bestrijden. De gildebrief van Veere gebiedt, dat niemand eenig spel mag vertoonen, noch met iemand anders, dan gezellen der Kamer, en wel op eigen koste, op correctie en bedevaart in den Polder.

In 't midden der Kamer van de *Schole van Rhetorijcken* der Pamelsche *Kersouwieren*, hing eene bel, waaraan, in geval van geschil, de hoofdman alléén mocht trekken: wie daarop niet zweeg, verviel in boete.

3. *Algemeene regeltucht.*

Het ter kamer brengen van vreemden. In den gildebrief derzelfde kamer van Veere wordt bepaald dat, als de gezellen ter kamer vergaderd zijn, niemand, buiten toestemming des bestuurs, « daer « iemand mag brengen, noch ook eeneghe vrouwen « ten waeren eerbaer *vrouwen oft maeghdekens, die « mede in spelen speelden.* »

Het *Eglentierken*, van Hoogstraten, onder zinspreuk : *Charitas,* was inderdaad *charitabelder* dan Veere; ja, paarde matigheid met gelijkheid en broederlijkheid. Wij schrijven met waar genoegen de volgende artikelen af : matigheidshalve was er bevolen, « dat nyemant van den guldebroeders deen « den anderen volle oft gesette kroesen, bekers oft

« gelasen, op ter cameren oft in huerlijder vergade-
« ringe bringen sal mogen. » — Er was mede voorzien, « dat niemantz vremdes op ter cameren brin-
« gende [dien meer] dan dry malen te drincken
« presenteren, oft aldair sittende houden sal, ten
« ware de ghene, die hem daer alsoe hiele, sijn gelach
« voer hem betalen wilde, twelcke hy in sulcken
« gevalle schuldich sal sijn alsoe te doen in der ghe-
« lijcker portie. »

Van broederlijkheid getuigt het volgende artikel :
« Soe wat rhetoriciennen van buyten comen dese
« gulde besoecken, dier noyt gheweest en hebben,
« die en sal men voor dierste reyse niet lijden yet
« te gheven oft betalen, dan tracteren naer huere
« ghelegenheyt, ende daer naer sal men se wel mogen
« laten betalen, » enz.

Rechtsgedingen tusschen de gildebroeders. — Bij de *Jonge Laurieren*, van 's Hertogenbosch (1634), mocht geen gildebroeder den andere zonder oorlof des bestuurs voor de vierschaar brengen, al ware het om eenig gevecht, spijs en drank.

Niets bewijst, dat de Rederijkers meer aten en dronken dan de nooddruft vereischte, en de *rede* wettigde.

VAN LOM zegt, dat het ook aldus bij hunne oudgezellen de schutbroeders toeging ; en er maar één enkele feestdronk, namelijk op de welvaart van 't gilde, werd ingesteld : doch, daar falen menschelijk is, gebood hertog Jan de III, dat, ten einde alle gelegenheid tot overdaad in 't drinken te voorkomen, *vorsters noch gulde knapen* tavernen mochten houden (1).

Om de orde en regeltucht te doen onderhouden, vindt men bij de Antwerpsche *Violieren*, blijkens 't reglement van 1619, breuk- en boetmeesters.

---

(1) *Beschrijving der stad Lier*, 's Gravenhage, 1711, bl. 126.

Kamereed. De rederijkers van 's Hertogenbosch, in hun reglement van 1539, hangen eene soort van kwakerschap uit. Hun evangelische Kamereed luidde : bij ja, en bij neen.

Wij sluiten met eene rhetorikale aardigheid : De « Eet, op Pax-vobis-kamer » (1), schijnt in verzen te zijn geweest, zooals oulings de meeste eeden alliteratief of berijmd waren. Men zou geneigd zijn om dien eed voor dengene des zots te houden, zoo buitensporig en ongebonden is hij :

Bider zotter tsompen (marotte), hier veur ooghen,
Sweere ick, dat ick zal voort an ghedooghen,
Ghelijck myn medebroers, eer meer dan min :
Ende zal my voughen tot elcxanders zin,
Legghende tot alle zotternie talenten
Wisen spelen, spelen, faersen, esbatementen,
En draghen presenten, oft iet doen bequamere,
Altoos volghende dbert (*charte*) vander kamere.
En (zal) vrauwe zotternien helpen voeden expres,
Bet dan d'autste zot, die op de kamer es,
Als (al) zaudick myn panden daer om belasten,
Als (al) zauden myn wyf en kinders vasten,
Ende als (al) zou ick met basten (*koorden*) binden myn schoen,
. . . .
Als (al) zauden myn vrienden daeromme verdotten,
Dat belovick alle tsompen ende alle marotten!

5. — De Kamers door het Magistraat begunstigd.

Evenals de ambachten en neringen, kregen de Kamers hunne *keure*, *charte* of *gildebrief*, van het magistraat; zij stonden ten opzichte der regeltucht derhalve onder hetzelfde bestuur. Dit greep natuurlijk ook plaats ten opzichte van den vernieuwden gildebrief, Het is krachtens de *Carolien*, ten titel van bevestiging, dat Karel de V verscheidene Kamers vernieuwd heeft.

(1) De Castelein, t. a. p., bl. 188.

Wij zagen, dat al vroeg de bescherming, die 't stadsbestuur aan de schutgilden verleende, zich tot de Rederijkersgilden heeft uitgestrekt. De pauzen hadden begonnen met aan de gezellen leden van kerkbroederschappen, aflaten toe te staan; 't magistraat eindigde, met aan de wettelijk erkende spelende gilden zekere burgerlijke voordeelen te vergunnen. Deze waren van verschillenden aard. Wij bevinden, dat in de 16e eeuw de Gentsche Rhetorijke, de *Fonteinisten*, denkelijk als oude hoofdkamer van Vlaanderen, het reeds gemelde (1), en voornaamste dier rechten uitoefende : het bestond daarin dat zij, ten opzichte der schulden, tusschen de leden uit rhetorikale oorzaak ontstaan, uitspraak deed en dus eene soort van wet, recht en judicatuur bezat.

Van minder belang schijnen ons eenige andere begunstigingen : zooals daar zijn, de bepaalde vrijdom der accijnsrechten, hetzij ten voordeele des hoofdmans der kamer of der kamer zelve, enz.

De meeste stadsbesturen verzuimden niets, om de Kameristen te beschermen of te vereeren. Zij stemden hun eene geldelijke toelage ter bestrijding van de huurkosten der hun somtijds aangewezene kamer, en deden den eerewijn aan de vreemde gilden schenken, die eenigen voornamen prijskamp kwamen bijwonen. Veurne, en waarschijnlijk ook andere steden, deed dit mede ten opzichte der Kamer bij 't jaarlijksche verkiezen van hoofdman of dekens.

Over 't algemeen stelden de magistraten de kameristen in staat, om elders de landjuweelen waardig bij te wonen : zij deden dit te meer daar de Kamer, die den eersten prijs behaalde, ten volgenden

(1) Zie hierboven, aant., bl. 20 in f.

jare mede een landjuweel uitschreef, iets dat geld bracht in de kas der inwoners.

Twee Nederlandsche steden hebben door hunne bijzondere welwillendheid ten opzichte hunner oudste rederijkersgilden uitgemunt, namelijk Antwerpen en Amsterdam. In beide zat een lid des stadsbestuurs die oude kamers voor, zijnde de *Olijftak* en de *Eglentier*.

Er bestonden rhetorikale voorrechten, die, als zekere leenroerige, vreemd, ja onbetamelijk waren; onder de eerste was of schijnt geweest te zijn het privilege, dat reeds in 1612 het Antwerpsche St.-Lucasgilde zich aanmatigde wegens eene soort van censuur over de boeken; onder de tweede behoort hetgeen in 1653 de Poperingsche rethorijkers zich aanmatigden, denkelijk op vastenavond, om te corrigeeren, door de tusschenkomst eener personage, geheeten Heer GYBE, de gek- en domheden die eenig inwoner had bedreven (1).

(1) De eerste en voornaamste gunst, of liever het eerste voorrecht, waarvan wij alléén de *Fonteinisten* in 't bezit vinden gesteld, is « een « slach van wet, recht en judicatuur. » De Bestuurleden der Kamer hadden namelijk, in 1547, aan 't magistraat verklaard, dat zij (als vertegenwoordigers der *Fonteine*, hoofdkamer van Vlaanderen) kennis « ende berecht » hadden, om in hoedanigheid van opperrechters, ten opzichte van alle twisten en schulden, ontsproten uit hoofde der Kamer, uitspraak te doen; zoodat zij alle Zondagen daarover, in hunne gemelde hoedanigheid, *in hunne kapel* recht en wet, en de daartoe betrekkelijke akten, uitoefenden. Zij betoogden daarbij, dat men tot dusverre nooit in gelegenheid was geweest hunne « gewysden » wettelijk te doen uitvoeren, « nyet meer by pandinghe metten Amman, dan by overbringhene van recorde » [d. i. schrift, getuigenis]; zoodat partijen tot volvoering dier gewijsden, bij veroordeeling, gehouden waren die door 't magistraat uitvoerbaar te doen verklaren. Ten einde alle overtollige kosten te vermijden, werd op dit request besloten « dat van nu voorts (de suppIianten) « huerlieder sententien scepenen overbringhen zullen by recorde, daerom- « me ten minsten comparerende zy twee, omme alsdan daermede executie « te doen geschiene, gelyc vinderen [paysierders] ». Zie *Reg. LL.* der 47 Registers van 't Gentsche archief, bl. 24v.-25.

6. — De Kamers door Vorsten beschermd.

Al vroeg hadden de kameristen invloed op de menigte; zooals wij te zijnen tijde opzettelijk zullen uiteenzetten, bij 't afzonderlijk nagaan van hunnen

---

II. Van het bevoorrechte dragen van wapens ten voordeele der *Peoene*, getuigt de wijze waarop hare leden op 't beroemde landjuweel van Antwerpen, in 1561, verschenen: niet alleen droegen zij een uitnemend schilderachtig kostuum, zij hadden mede allen een geweer en zwaard aan de zijde. « Alzoo gewapent naer hunne privilegie, noch« tans buyten gewoonte sulcks te sien gebruycken op sulcken feesten ». *Provincie, stad ende district van Mechelen*. Brussel 1790, II dl., bl. 384, in-4°.

Wat het voorrecht des vrijdoms van schuttersdienst betreft, bestaan verscheidene toepassingen daarvan:

1. De twee Lovensche Kamers, de *Roos* en de *Kersouwe*, waren vrij van den schuttersdienst. Zie C.-P. Serrure, *Beoefening der moedertael te Leuven*, bl. 246;

2. In 1504 verzekerde 't Antwerpsche magistraat aan de Violieren den vanouds erkenden vrijdom van dienst der zes gezworene stadsgilden, ten getale van 75 man bevestigd. J.-B. van der Straelen, *Geschiedenis der Antwerpsche Rederykkamers*, 1ste aflev. (Geschiedenis der Violieren), Antw. 1854, bl. 19;

3. Omtrent eene ceuw later, immers in 1590, nadat de Kamers een Ilias van rampen hadden doorgetobt, vertoont de *Olijftak*, bij request, dat de Kamer is opgericht met voorrecht 150 personen van den gildendienst bevrijden, terwijl 75 leden daarvan waren bevrijd, bij besluit des magistraats van 26 Aug. 1553, en 's Konings octrooi van 14 Feb. 1560. *Belg. Mus.*, I dl., bl. 167.

Wij zullen hier nog een woord bijvoegen over de *vreemde* privileges der Kamers.

1. *Censuurrecht over boeken*. In 1612 eischte het St.-Lucasgilde te Antwerpen, zijn voorrecht terug, op het verkoopen en visiteeren van boeken. Dit blijkt uit de replique van dit gilde tegen de boekdrukkers van Antwerpen, waarin gezegd wordt : 1° Dat het gilde zijne generale ordonantie had verkregen den 22 Juli 1432; 2° dat hem in 1442 in de O.-L.-V.-kerk eene plaats was vergund om eene kapel te maken; 3° dat het altijd gezag heeft gevoerd over het drukken, het verkoopen en visiteeren van boeken. *Belg. Mus.*, I dl., bl. 167.

2. *Censuur over de personen*. De Kamer van Poperinge, zooals hierboven gezegd is, beweerde in 1653, te harer verdediging, dat zij het recht bezat, de gekheden, door een inwoner der stad bedreven, te corrigeeren en dit wel door de tusschenkomst van een personage, geheeten « *Heer* Gybe. »

staatkundigen en zedelijken invloed. Wij zullen zien, dat in 1477 's lands prins zelf de Kamers met eene politieke rol belastte.

MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK, in oorlog met Frankrijk, had geld noodig; hij zette het Brugsche

---

Die aanspraak blijkt uit eene vergiffenisakte, in dit jaar, aan die Kamer verleend door PHILIP IV, over de wanordens door haar in die stad begaan, krachtens die zoogezegde censorschap. Die oorkonde berust onder 't genootschap, gezeid *Comité flamand de France*. Zie *Annales du Comité*, enz. Dunkerque, I (1854) bl. 46.

De stadsbesturen waren doorgaans milddadig jegens de Kameristen: zoo handelde 't Oudenaardsche magistraat, toen het, volgens een oud gebruik, in 1564, aan iedere der tien kamers, op het kunstfeest der *Kersouwe*, aldaar ter stede verschenen, presentwijn aanbood. *Belg. Mus.*, VII dl., bl. 62.

Er zijn vele bewijzen van de bijzondere zorg des Antwerpschen magistraats voor 't welzijn der stedelijke Rederijkkamer: In 1561 liet het, te harer begunstiging, een voorgebod uitgaan, om het oprichten van kleine gilden tegen te gaan. J.-B. VAN DER STRAELEN, t. a. p., bl. 25.

Het zorgde voor een deftig verblijf der Kamers: in 1663 gaf het aan 't *St.-Lucasgilde* en den *Olijftak*, die hunne kamer op de groote markt verlieten, eene kamer op de « borse ». *Belg. Mus.*, I dl., bl. 171.

Het subsidiëerde daarenboven sommige kunstgilden; althans tot in 1643 betaalde het aan de *Goudbloem* een pensioen, dat met het onderblijven der Kamer een einde nam. Ib., I dl., bl. 169.

Zonderling klinkt het request dier *Goudbloem*, waarbij zij op vermeerdering van pensioen aandrong. Zij beweerde, dat bij haer alleen « de aenghename conste van rhetorica ende poësie onderhouden » werd, terwijl de *Violieren*, « mits de menigte van ambagten ende natien, die « daer onder schuylen, meer voor een ambacht is te reputeren als « voor eene camer van Rhetorica. » *Belg. Mus.*, I dl., bl. 170.

Wij willen ook een woord over Loven en Brugge zeggen : in 1679 weigerde men het gebruik der zaal op 't stadhuis aan alle vreemde comedianten, en bleef zij uitsluitend ten gebruike der vertooningen van de Kamers bestemd. C.-P. SERRURE, *Beoefening der moedertael te Leuven*, bl. 251.

Minder goeds mogen wij van Brugge aanstippen. Een der zonen van den schatrijken hertog PHILIP DEN GOEDE had de nanders hooggevierden ANTOON DE ROOVERE dringend aan 't magistraat aanbevolen, doch de *excellente Rhetoricien* bekwam slechts eene jaarwedde van 6 pond gr. C.-P. SERRURE, *Gesch. der Nederlandsche en Fransche letterkunde in het graefschap Vlaenderen*, Gent, 1855, bl. 326.

magistraat aan, ten einde de Rederijkers een wagenspel mochten geven, dat de burgers kon bewegen den prins bij te staan: doch men was er verre van af dit doel te bereiken.

Lang vóór dien tijd, had JAN DE IV, hertog van Brabant, gevoeld, dat die oude broeders der schutters hem ook van nut konden zijn, of men zou moeten denken, dat de vorst, die in 1426 de Hoogeschool van Loven had ingesteld, die Kamers bloot uit kunstliefde aanwakkerde. Ten minste een oud boek getuigt zulks : « Hertogh JAN VAN BRABANT, die« men heet den Goeden (is ook, zegt de schrijver), wt « groter liefden, die hy tot deser consten droech, « Guldebroeder ghewordcn vande camer van Retho« rijcke te Bruessel, ghenoemt den Boeck, ende « heeft hen.... met zijnen persoon vereert (1). » Men heeft beweerd, maar niet bewezen, dat die vorst onder de Kamers zekere hierarchij, volgens gezegelde voorrechten, had gevestigd, en dat hij daarbij 't oppergezag aan 't *Kersouwken* van Loven zou vergund hebben.

Zekerder is 't, dat op 't einde der XVe eeuw de macht en invloed der Kamers sterk was aangewassen; ook trachtte PHILIP DE SCHOONE 't volkselement dier Kamers naar den eisch zijner eigene belangen in te richten.

Als de oudste bron, die over de poging spreekt van dien vorst om de macht der Kamers te centraliseeren, beschouwen wij het voornoemde werk, handelende over 't Antwerpsche Landjuweel van 1561. Men leest aldaar het volgende :

« (Het) blijct dat dese conste van Retorijcke « in voorleden tijden altijt in grooter estimatie is

---

(1) *Spelen van Sinne....* Antw. bij M. Willem Silvius, 1561.

« gheweest, ende ook van onsen Prinsen ende Her-
« toghen seer bemint, dewelcke siende, dat dese
« conste der ghemeynten dienstelijck was, hebben
« die Landtsheeren diueerse cameren van Retorijcke
« met vrijheden ende andere weldaden vereert, ende
« met diueerse ghiften rijckelijck beschoncken, son-
« derling CAROLUS AUDAX, ende Coninck Philippus
« (de Schoone), grootvader van onsen gheduchtighen
« Coninck (Philip II) den welken dese conste soo seer
« beminden, dat hy diueerse vraghen dede propo-
« neren; ende opstellen, ende ordineerden eenen schoo-
« nen gouden rinck met eenen rijckelijcken Diamant,
« voor den oppersten prijs die des Coninx Questie
« soude solueren, ende quamen tot deser feesten veel
« excellente gheesten, ende fraye Poëten. »

Minder baatzuchtig, of wil men, minder politiek dan Maximiliaan schijnt KAREL DE STOUTE met de *Fonteinisten* van Gent het te hebben gemeend. Immers, na erkend te hebben, dat dit gilde belangrijk is geworden, in sterkte aangegroeid, krachtens de voorkeur aan hetzelve door zijne voorgangers en aanzienlijke personen verleend, verklaart hij ten bewijze zijner genegenheid het voorrecht te vergunnen, hunne kleederen en kaproen met zijne kleuren (d. i. zwart en rood) te dragen, en dat wel geborduurd en doorzaaid met zijn zinnebeeld (1).

De text van het charter van KAREL DEN STOUTE, ten voordeele der *Fonteinisten*, is weergegeven in BLOMMAERT'S monographie (2); men leest er in, ten opzichte van dit privilege, dat zij er gebruik van zouden maken : *toutes les fois, que bon leur semblera.*

(1) ... « tant qu'il nous plaira ils puissent à leurs despens faire faire et porter robes et chapperons broudées de nostre devise du fusil et de nos couleurs de noir et de sanguin... »

(2) *Gesch. der Rhetorykkamer : de Fonteine*, bl. 104.

Zou men niet mogen aannemen dat de zinspreuk der *Fonteinisten : Alst past bi apetite*, de vertaling dier woorden is ? Ook gaf dit charter aan dezelfde Kamer, ongetwijfeld als Hoofdkamer der hoofdstad van Vlaanderen, het voorrecht om niet met andere Kamers te moeten loten, wanneer eenig batement, mysterie of geschiedenis zou vertoond worden.

Laat ons nu eens nagaan of het waar is, wat BOUVAERT getuigt (1), dat de Rederijkers uit eerbied voor den landvorst, die in den Kamerprins was vertegenwoordigd, sommige hunner opstellen niet anders dan met het woord *Prins* of *Princelick* wilden sluiten, tenzij de vorst zelf tegenwoordig was. De gegrondheid dezer laatste meening is ons nergens gebleken; de andere is stellig onjuist.

Het woord *Prince* wordt reeds gebruikt in 't reglement der XVe eeuw van *N.-D. du Puy* van Valensijn, ten jare 1229 ingesteld en later als rijmende broederschap ingericht; men leest daar : *Que tous les ans ils feroient élection de quatre princes*, etc.

Het is overigens bekend, dat al de balladen der Provençalen met een *envoi* sloten, welk envoi met het woord *Prince* aanving; na hen gebruikten ook de Italianen het *Canzon*, of toespraak *aan* hun lied, gelijk dit in PETRARCA, SANNAZARO'S *Arcadia*, en elders, gedurig voorkomt. Dit gewaande eerbiedsblijk is even verdicht als de zoogezegde vertegenwoordiging des landprinsen in den persoon des hoofdmans.

Buiten refereinen en liederen komt, aansprekenderwijze, het woord *Prins* zelden voor; men ontmoet

(1) *Historie, regels ende bemerkingen wegens de Nederduytsche rym-konst*, Antw. z. j. [1773], bl. 16.

het aldus aangewend in den eersten zang van SPIEGHEL'S *Hertspieghel*, ter plaatse waar de hobbelige dichter, na God aangeroepen te hebben, zich mede tot den Prins der Kamer richt, v. 54 (1), terwijl hij, in den tweeden der volgende regelen, NUMAE als NUM' bij elisie wil opdringen :

> Prins, zó u Solons wóórd, óf zijn bedrijf behagen,
> Is Numae, Epaminundas, of Licurgus doen,
> Timoleon oprecht, d'Utijksche Cato koen,
> Of Constantinus wit, 't gheen daer ghy na ghaet haken,
> Zo mocht ghy wel mijn toeleg niet ghehelik laken.

Wat nu de liedekens aangaat, uit geene rhetorikale pennen gevloeid, deze namen wel eens in 't begin des slotcouplets beleefdelijk afscheid met het woord : *Oorlof.*

VII. — HOOFDKAMERS.

De Kamers der voornaamste steden, zooals de hoofdsteden eener provincie, hadden zich van lieverlede 't recht aangematigd de Kamers der mindere steden en dorpen, als gewettigde deelnemers in de landjuweelen en haagspelen te erkennen. Zij drukten dus hun zegel op den keurbrief door 't magistraat verleend. Die erkenning heette de dooping. Dergelijke Hoofdkamers bestonden voor Vlaanderen te Gent, Brugge en Ieperen.

De Hoofdkamers of de wethouders waren natuurlijk geroepen om de twisten te beslechten, over het recht van voorrang tusschen de Kamers, bij prijskampen. Die twisten ontstonden bij gebrek aan oor-

---

(1) H. Laurensz. SPIEGHEL, *Hertspieghel en andere zedeschriften* (uitgegeven door P. Vlaming), Amst., 1730, bl. 5.

konden, welke de geboorte der Kamers konden vaststellen.

Wij kennen eene onuitgegevene oorkonde, die eenig licht verspreidt over die rechtsoefeningen, en deelen dit stuk hier mede.

Op het einde der zestiende eeuw vreesde 't Rhetorica van Veurne zijne voorrechten te verliezen, en, ten gevolge daarvan, niet meer als Vrije kamer op prijskampen te mogen verschijnen. Waarschijnlijk kon, bij gebrek aan echte bescheiden, de Hoofdkamer van Ieperen die voorrechten niet vaststellen, of wilde zij zulks niet doen; wat er van zij, Veurne wendde zich tot de hoofdkamer van Gent, de *Fonteinisten*. Deze antwoordde bevestigend, zoo niet op maat, dan toch op rijm, immers nog geheel en al op zijn CASTELEYNSCH :

BESLUUT

Van den Prince soverein van der Fonteyne in tgentsche ande edele Retorijsienen te Vuerne gheschreven, saluut.

Edele, wijse, voorsienighe, discrete Mercuerijsten,
Uut Mijnerva ghesproten bijnnen tVuerensche plein,
Voor een mijnlelick saluut an alle componijsten
Die Rhetorieke antieren, zonder schempich twijsten,
Der Fonteijnnen Drievuldigeit, die make alle din herten rein.
Voorts, lieve beminde, weedt hoe dat wij seitein
Ontfanghen hebben uwer ootmoedeghe suppelijcatie,
Daer onzen Prince, met zijnen raet, groot ende clein,
Rijppelick op hebben gheledt tulieder contemplatie.

Wij bevinden aldereerst, dat ghijlieden ghoede jonste draeght
Tot die eedele maecht van Retorijca puere;
Twelck is een zake, die ons Drievuldicheyt behaecht.
Ten anderen bevinden wij,hoe ghijlieden van Soeijelus[Zoïlus]zijt geplaecht,
Die eenen benijdere es van Rethorijken natuere :
Maer wij ontbieden hulieden, en verlaet de conste tot gheender hure :
In alle maticheijt ghebruct die int ghoede :
Om tverlies van hulieder premenensien zijt in gheenen ghetruere :
Wij zullen u onderstant doen, in noot, met onsen bloede.

Vooits wij hebben overzien onze regijsters confirmatien exselent,
Die wij van outs van coryngheu, keijsers ende graven hebben ontfaen,
(In welcke placaten ons vermueghen is ghelegen) seer dilijgent,
Maer wij eu connen niet bevinden (tverstant in prent)
Dat de confiermatien van huliedcr blaijsoen onder ons heeft gestaen;
Maer en wilt daer omme de const niet laten verghaen,
Maer blijft constant in Rethorijca verheven.
Beghert ghijlieden eene nieuwe confirmatie, wilt ons schrijven zaen,
De Fonteyne spruut, en zou can overvloeijde ghaven gheven.

Prince, ceunijnck, deken ende ondersaten van Vuerne eerbaer,
Wij schrijven hu voorwaer, ende nemet van ons ten besten,
Verzouct ghijt an ons, wij zullen hulieden zenden hier naer
Grootheyt in machte, authorijsatie eenpaer
Dat ghij nievers versteken en wort, waer gij speel toogt om prijs, int zuuden [of westen,
Bevelen alle Camers, oc verbieden hulieden te doene eeneghe molesten :
Maer ghijlieden zult [u] van tvoetsele onser Fonteijne conforteren;
Dijts van Ghent hulieden, broeders ontboden om te schuwen alle questen,
Maer wijlt als broeders, met broeders in paeijse acordcren.

Bemijnde bijnnen Vuerne, en wilt niet vergheten
Ons te sendene ghoede informatie bij dien
Van hulieder magistraet, in rechte gheseten
En van dijversche ouders : want ghij moet weten,
Dat ghij van outs voor eene Camere van Rhetorica waert ghe....
Dijt moet ons blijcken; want in voorleden partien,
Hebben wij vele andere steden, die huer brieven ende rechten ....
Mits ghoede informatie, nu weder voorsien,
Ende bij die vander Fonteyne niewe confirmatien ....

Bot al willens. (1)

Dit gerijmel, mij medegedeeld volgens 't nog bestaande register, is onderteekend « Met haesten uut Ghent, desen 11 Julij '93 (1593); *Als't past bi apetite.* »

Het bewijst, dat de *Fonteinisten* erkenden geen recht tot de gevraagde bevestiging van het blazoen der Veurnsche kamer te bezitten; alleen konden zij haar « eene nieuwe confirmatie geven, » zoodat zij, onzes dunkens, de andere rechten der Iepersche Hoofdkamer stilzwijgend vaststellen.

(1) Afschrift van den archivaris Edm. Ronse, van Veurne.

VIII. — Het persooneel der kamers.

De Rederijkers schijnen bij de namen, die zij aan de stichters eener Kamer gaven, niet geheel en al te hebben vergeten, dat hunne voorgangers aan de schutgilden niet vreemd waren. Evenals bij de schutters, noemde men die stichters de *Ouderen;* ten minste had dit te Mechelen en te Antwerpen plaats.

Gelijk in de neringen en ambachten, waarmede de inrichting der Kamers punten van overeenkomst had, vindt men bij de Rederijkers, buiten de oude dekens, eenen *gewonen Deken* en somtijds een *Groot-* of *Hoofd-deken.*

Aanvankelijk schijnt het bestuur der Kamers uit vijf leden te hebben bestaan; zoo was het minste in 1448 bij *de Fonteine,* van Gent. Men koos eenen die « upperste in den regimente » wezen zou, om dien zoo te heeten, als het aan het gezelschap behoorlijkst toescheen. Deze hoofdman had tot hulp en raad vier andere notabele personen. Men gaf hem veelal den naam van *Keizer;* zijn bestuurraad werd ook, gelijk in alle andere gilden, ambachten en broederschappen, *de Eed* genoemd.

De *Prins* volgde daarin den Keizer op. In lateren tijd kende men ook in sommige Kamers een *Prinse d'amour* [of van geneuchten], die de rollen, door den hoofdman uitgedeeld, deed afschrijven en aanleeren, en voor de feestvermaken der vrouwen zorgde.

De *Factor,* d. i. maker, poëet, dichter, ook somtijds componist genoemd; waar iets te maken of te verrichten viel, was hij de spil, waar alles op draaide. Bijwijlen was hij mede tooneelbestuurder.

De *Fiskaal* was een tuchthouder of boetinvorderaar.

Doch sommige namen der bestuurleden verschillen volgens den tijd en de plaatsen.

Zooals vóór de wettelijke totstandkoming der Kamer, heetten de gewone leden *Gezellen*, *Broeders*, *Kameristen*, terwijl de leerlingen des factors *Jonghers* werden genoemd.

De *Vaandrager*, weleens naar 't Spaansch, *Alferez* geheeten, deed, bij elken statigen optocht, zijn vaandel « zoo hoog mogelijk zwieren, » daar men somtijds prijzen voor dit kunstje uitloofde. Behalve bij eene begrafenis, trok men « met slaenden trommel en vliegende vane » voort.

Ook volgden hem een paar *Trommelaars*, en bij plechtige intreden een paar *Blazoendragers*, met wat er verder toe behoorde.

De *Zot* had een dubbelen post: in de kluchten speelde hij eene hoofdrol, terwijl hij in de Kamer de leden, en bij de intreden het volk moest verlustigen. Menige dier opgeruimde leden voerden samen de marot en de pen.

In het oude reglement der Fonteinisten komen er ook beschermleden voor, gekozen onder mannen van kunstverdiensten of groote geboorte.

Het getal der leden eener Kamer was somtijds verbazend groot. De Mechelsche *Peoene* bood zich ten Antwerpschen landjuweele van 1561 met niet minder dan 326 personen aan, *alle* ten rijkste uitgedost. Als bij andere maatschappijen was er een *Cnape*, misschien de eenige persoon van 't kamerwezen, wiens naam aan den vreemde niet ontleend was en wiens titel dan ook in 't Fransch niet vlot te vertalen schijnt. Hij droeg, ten minste in lateren tijd, livrei.

Na de onlusten der zestiende eeuw, toen 't katholieke grondbeginsel weder, als gedurende 't grootste deel der vijftiende eeuw, in de Kamers werd ingevoerd, drong men op de orthodoxie der leden aan: zoo moest, in het begin van zestienhonderd, elk lid der

Antwerpsche *Violieren* roomsch-katholiek-apostolisch zijn, en, ten bewijze daarvan, zijnen eed ontluiken (1); ook moest hij waarschijnlijk tot meerdere zekerheid met den gemeenen adviese *van den Eed* aangenomen worden; slechts zij waren uitgezonderd, die als vrije personen reeds in andere *eeden* [beëedigde corpsen] aanvaard waren. Eens den eed gedaan zijnde, als lid der kamer, mocht niemand zich meer achteruit trekken.

Wij leeren uit een hs. over des H.-Geest's hoofdkamer: *de drie Santinnen* te Brugge, en den heer GAILLIARD toebehoorende, dat, wie aldaar driemaal, bij lot, *Koning* was gevallen, *Keizer* werd en ten opzichte der onkosten eenige aan het gilde eigen vrijheden bezat.

De titel van *Prins* was een dikwijls erfelijk bekomen titel; wij zagen dien naam reeds in de XV[e] ceuw, immers in 1407, gegeven aan de *Princes du Puy d'amour* ten getale van vier (2) : waaruit blijkt dat dezelve niets gemeen heeft met de vorsten, die somtijds tot de Kamer, vast als beschermleden, behoorden.

Prins van eere werd hij, die best de laatste prijsvraag had beantwoord.

Blijkens *De Schadtkiste der philosophen ende poeten* werd in 1620, een « Willecom ghespelt opt « ontfanghen van die Edele Heere Myn Heere MAXI- « MILIAEN VANDER GRACHT, gecoren Prince D'amour « der *Peoene* binnen Mechelen. » In dit spel treden MERCURIUS en JUPITER op, en beide zijn machtig in hun schik, met het besluit, genomen door den burgemeester der stad, om hoofdman der *Peoene* te zullen

(1) Ordonnantie van 1619, zie *Belg. Mus.*, VIII dl., (1844), bl. 63.
(2) Zie bl. 37 hierboven.

zijn. En waarom zouden die Goden niet in hun schik wezen? RUBENS plaatst in zijne *Galerie de Médicis* die twee godheden naast de kardinalen en vorstinnen van zijnen tijd. *Ut Pictura Poesis.*

De namen der bestuurleden waren dikwijls zeer verschillend, zooals wij zeiden. Zoo werd het gilde der Antwerpsche *Violieren* geregeerd door eenen Hoofdman, Prince, Dekens, en Ouders, en wel krachtens art. 2 zijner ordonnantiën (1).

Wat den *Factor* betreft, de voorname kunstpersonage der kamer, deze werd nog vóór eenigen tijd, binnen Veurne, Dichtmeester genoemd. Ook gold die man zeer hoog. Men kent de middelen door 't magistraat van Oudenaarde aangewend om zich door de stad Aalst in 1513 haren factor niet te laten ontfutselen (2).

De *Goudbloem* van Antwerpen beweerde in 1643, dat zij de eenige Kamer der stad was, waar de « aengename konst van Rhetorica ende Poezy « (Tooneel- en Dichtkunst?) onderhouden werd ende « geëxerceert, houdende te dien eynde een zeer « experten factor, ofte poëte, met gagie van 40 « guldens s' jaers » (*Requestboek*, op 't archief van Antwerpen, 1643, fol. 141).

Heeft nu de *Factor* ooit den naam van *Vinder* gedragen? Wij denken, ja. Immers wordt SPIEGHEL door zijnen levensbeschrijver *Vinder* genoemd, en men weet, dat die dichter, onder andere, belast was met het vervaardigen der Nieuwjaarsliederen en andere gelegenheidsstukken (3).

---

(1) *Belg. Mus.*, VIII dl. (1844), bl. 63.

(2) *Ib.*, VII dl. (1843) bl. 21.

(3) KOPS stelt den *vinder* evenals den *factor* onder de bestuurleden eener Kamer; wij beschouwen den naam van *vinder* en *factor* voor een en zelfden in zulk geval; 't woord *vinder* is afgeleid van

Zou dus KOPS niet in een misslag gevallen zijn, als hij getuigt, dat het bestuur eener Kamer uit Keizer, Prins, *Factor,* Deken, *Vinder* was samengesteld?

Er bestond in de zestiende eeuw een zonderling vereischte om in Brussel lid eeniger Kamer te worden. Volgens eene ordonnantie van 't magistraat, van 11 April 1575, moest men eerst één jaar en één dag getrouwd zijn; wellicht was de reden daarvan, dat de vrouw, dan meestal in 't volle bezit harer zedelijke huwelijksrechten getreden, hare toestemming tot dit lidmaatschap diende te verleenen, om aldus alle twisten te vermijden, die uit den titel van kamerist zouden kunnen oprijzen, van kostenwege, of anderszins.

Over den *Zot* deelen wij hier alleen mede, dat hij somtijds de *Wyze nar* werd genoemd (1), denkelijk bij antiphrase; al zegt BOUVAERT (2), dat iedere kamer eenen *wyzen* man in haar gezelschap had.

Tot *Knaap* werd waarschijnlijk liefst eenig stamgeringe, maar niet altijd onverdienstelijke rederijker gekozen. Ten minste genoot de Knaap van 't Antwerpsche St.-Lucasgilde, en dus ook der *Violieren,* in 1620 zekeren roem. Hij heette ABRAHAM GRAPHEUS en zijn portret, te dien jare uitgevoerd door CORNELIS

---

vinding, « t' Eerste des Reedners ampt » gelijk d'Amsterdamsche Kamer *In liefd' bloeyende,* terecht zich uitdrukt in de *Rederijck-kunst, in rijm opt kortst vervat,* Leyden, 1586, bl. 6. SPIEGHEL schreef Nieuwjaarsliederen, van 1578 tot 1601, voor die Kamer, in zijne hoedanigheid van *Vinder.* (P. VLAMING, H. L. SPIEGHELS *Hertspieghel,* bl. 203 : « Spiegel maekte dit Liedt dan op Nieuwejaersdag als Vinder [dat is Poëet] van de Kamer *in Liefde Bloeyende*) ».

Prof. SERRURE heeft in zijn *Vaderlandsch Museum,* I (1855), bl. 287, Dr SNELLAERT hard gevallen, die het woord *vinder* voor *trouvère* had gebruikt in zijn *Kort begrip eener Geschiedenis der Nederduitsche letterkunst,* (uitg. 1879, bl. 28 en 1850, bl. 33). Heeft die Prof. gelijk?

(1) *Belg. Mus.,* dl. X (1846), bl. 307.

(2) T. a. p., bl. 17.

DE VOS, versiert het Antwerpsch Museum. Hij is afgebeeld, de borst met platen behangen, en naast hem staan de bekers, enz. ten toon gesteld, vast tropeeën van hem of zijne Rederijkkamer. Men ziet dit portret weergegeven, in de *Vlaemsche School* (Antw., 1856, bl. 73). De intrede van den *Maria-crans*, afgebeeld in *De Schadtkiste der philosophen ende poeten*, leert een ander persoon kennen wiens borst ook met platen versierd is.

Op Nieuwjaar, en, bij enkele Kamers op den eersten Mei, bood de Knaap aan de Kamer een gelukwensch in verzen aan, dien de Factor maakte, waar de Knaap geen doorknede rederijker was.

De Knaap, zagen wij, droeg somtijds livrei : de Hoofdkamer van St.-Nikolaas schonk haren Knaap eenen groen fluweelen wapenrok, belegd met gouden borduursels dien hij aandeed op alle eeredagen, en bij alle gelegenheden, dat het gilde met zijnen standaard optrok (1).

Het officiëele kostuum der Rederijkers is door sommige platen bewaard, die dezer intreden voorstellen, zooals in *De Schadtkiste der philosophen.* Ook JAN STEEN, de Brederoô der schilderkunst, biedt ons deswege een aardig tafereel; men vindt het in 't Brusselsch Museum, onder den naam van de Rederijkers; het stelt een feest van hen voor van 't midden der 17e eeuw : in de hoogte, een rozenkrans, waaraan een papier zwiert, dat onder andere de woorden draagt : *poëten fyn* en *maer moet... syn;* ten slotte een onleesbaar opschrift. Men ziet onder dien rozenkrans eene vrijage, ongetwijfeld bij toespeling op het bekende *sub rosa* (2).

---

(1) *Belg. Mus.*, t. a. p.

(2) Zie JAN DE BRUNE, *Wetsteen der vernuften*, 1644, bl. 255, in-4°, en : *Proeve van bijdragen tot de kennis van letter- en oudheidskunde*, Amst., Immerzeel, 1810, bl. 89, een werkje dat niet in den handel geweest is, volgens den *Navorscher* (Amst. 1851, bl. 294).

De Factor staat in een venster en leest een gedicht af. Ook de Hoofdman en *Alferez* zijn in de Kamer, terwijl enkele kameristen een teugje drinken. Buiten de penseeling, zetten de voorstelling en 't kostuum dit kunststuk veel waarde bij.

Het was de plicht des Factors der Kamer, door zijne voortbrengselen de intreden en triomfen der vorsten op te luisteren. Zoo waren CASTELEYN van Oudenaarde en EVERAERT van Brugge beide in de weer, om Karel den Vijfde als overwinnaar te Pavia te verheffen. Men kent het stuk (1), waarvoor Brugge aan haren « excellenten poëet » den prijs (zijnde eene zilveren schaal) toewees. Men leest daarin op Keizer Karel :

Ghelijckerwijs dat de crudekins zoet
By den zoeten Reyn [regen] huer roke uut scieten,
Schelijcx moet ons blijscepen uut vlieten,
Duer de victorye, die in sweerels pleyn
Godt ghegheven heeft den zoeten Reyn
Kaerle, onsen Keyser, hier up deerde.

Men kan nagaan en daarmede vergelijken wat de Antwerpsche Factor PIETER DE HERPENER deed om koning Philips in 1556 te vereeren; het daarvoor geschreven stuk (2) is eigenlijk geen oudvlaamsche geest. Men ziet er, onder meer personages, één optreden, met den titel, *alle vrolijcke constige gheesten*, tot duidelijker begrip der zaak, *behangen met musijcke, rhetorijcke*, enz. Die allegorische personage zegt onder andere 't volgende :

---

(1) *Tspel van Den hooghen Wint* en *den zoeten Rhyn* (*sic*), 1528. Zie *Belg. Mus.* VI dl. (1824), bl. 45.

(2) *Een Factie oft spel, voor den Coninck Philippus*, Antw. 1556. Zie *Belg. Mus.* II, (1838), bl. 241 vlg.

Alle gheesten selen doer dbestandt verfrayen,
Laet kissen en brayen || ten mach niet schayen,
Men salder oock backen taerten en vlayen,
Druck sal verwayen, doer lustige musijcke,
De rethroziens sullen wonder doen in rethorijcke
In elcken wijcke.

Het kan niet een politieke beteekenis hebben, dat Rederijkers zulke en ander gewone feestvertooningen voor vorsten gaven : immers was dit enkel een van 't magistraat uitgaand eerbewijs, gelijk alle gilden dit plegen te geven, en 't nog heden in België geschiedt.

Zoo gaven de *Violieren* van Antwerpen (1486) eene vertooning voor keizer FREDERIK, MAXIMILIAAN en zijnen zoon PHILIPS, evenals voor KAREL V (1520) en voor zijnen zoon PHILIPS in 't klooster van St-Michiel te dier stede; terwijl de Gentsche Fonteinisten voor denzelfden vorst PHILIPS speelden (1558); iets dat op de volgende dagen door de andere Kamers werd nagevolgd.

Ook kan men geene politieke kleur toekennen aan de hulde, door de Brusselsche Kamer *den Boeck* aan PHILIBERT VAN SAVOYEN toegebracht (1558), toen deze als koning der kolveniers ten stadhuize op eene prachtige maaltijd was uitgenoodigd. Op eenen wagen, met gevlerkte paarden bespannen, zat een jong en frisch « maagdeken » die Flora verbeeldde; van boven bescheen Phœbus met zijne stralen de tusschen Aurora en Zephyrus gezetene godinne. Vóór 't stadhuis gekomen, waar zich de hertog bevond, bood zij hem den bloeienden meitak aan, dien zij in de hand droeg, en liet niet na, volgens voorouderlijk gebruik, hem eenige rhetorikale Fransche rijmen op te snijden : de hertog vond de rijmen en de godin allerliefst, en beloonde haar met een kus. Maar was die rijmgalm in 't Fransch, het

na den disch vertoonde blijspel klonk in de landstaal; doch PHILIBERT vond gelegenheid de Kamer hoofsch te prijzen, ten gevolge der inlichtingen hem door de omstanders bezorgd (1).

Al die luidruchtig uitgekraamde rederijkersvreugd, zoo men vanzelf gevoelt, bewees weinig of niets ten opzichte der politieke gezindheid der Kamers; die vreugd was officieel.

En de Gentsche Fonteinisten, die voor Philips II gespeeld hadden, gaven in hunne rijmen aan den prins van Oranje den titel van *Vader des vaderlands*.

IX. — NAAM EN ZINSPREUK DER KAMERS.

De namen der oudste Kamers zijn bijna alle aan het Nieuwe Testament ontleend. Die aanmerking geldt onder andere voor de oudste Belgische hoofdkamer, wier instellingskaarte bekend is, namelijk de apocalyptische *Fonteine*, van Gent; ook zien wij, in de aloude Lovensche Kamer *de Roose* (2), eene zinspeling op de *Rosa mystica*, ter eere van MARIA. De hoofdkamer van Ieperen met haar *Alpha ende Omega*, en hare zinspreuk *Spiritus ubi vult spirat*, biedt twee bijbelherinneringen aan (3). De Brugsche Kamer van den H. Geest wilde door den titel, evenals door hare zinspreuk : *Mijn werc is hemelic*, de heilige zending der kunst aanduiden. Sprekender dan eenige andere Kamer, gaf die van Brussel, *den Boeck*,

---

(1) *Nieuwe chronijk van Brabant*, bl. 388, 389, aangeh. bij KOPS, bl. 252,

(2) *De Roose*, *de* of *het Roselaer*, C.-P. SERRURE, *De moedertael te Leuven*, bl. 142.

(3) Geeraardsbergen had dezelfde zinspreuk.

haar geestelijk leven en streven te kennen, welke naam in 1657 door den mystieken titel van *den Wijngaerd* werd vervangen. Het kan zijn, dat de *Violieren* van Antwerpen hunne benaming aan de *Jeux floraux* ontleenden, daar zij ook weleens eene *Violiere* voor prijs gaven, maar de naam van den *Olijftak* is stellig eene bijbelsche zinspeling.

Over 't algemeen zijn al de Latijnsche Kamerzinspreuken uit de Schriftuur genomen, zooals daar zijn, buiten de reeds aangehaalde : het *Ecce gratia* van Antwerpen; het *In principio erat verbum,* van Mechelen, het *Pax vobis* van Oudenaarde, enz.

De vreemde spreuk eener Kortrijksche kamer : *God voedt veel sotten,* kan aan de spreuken SALOMO'S ontleend zijn. Klassieke herinneringen, zooals het *Prudens simplicitas* van 't Rhetorijk van St.-Nikolaas, aan MARTIALIS ontleend, dagteekenen van vrij lateren tijd.

Een vernuftig Vlaamsch schrijver, bij zijne stelling dat men den oorsprong onzer Kamers in Italië moet zoeken, beriep zich op de vreemde namen, die daar aan vele letterkundige vereenigingen eigen waren, en in wier geest ook onze Kamers zich namen hadden gegeven (1) : maar deze bewering mist allen grond. Duitschland, Engeland, Frankrijk, met zijne *Mère folle,* geven te dien opzichte Italië niets toe (2). De overdrevene luim was, evenals de officieele zotten, reeds algemeen.

Het ontbrak ook in menige zinspreuk niet aan woordspelingen. Warmond schreef, als eene geestigheid, op haar blazoen : *In liefde verwarmd*; Meenen

---

(1) Zie bl. 5 hierboven, aant.

(2) J.-B. MENCKE, *De charlataneria eruditorum*, Amst. 1747, bl. 17, in de aanteek.

dacht haren naam van *Hoppebruers* (Drinkebroers ?) door : *Wy hopen, bruers,* volmaakt aan te duiden (1). De Herenthalsche Kamer *De Kauwoerde* (pompoen, kalebas), nam het *Schuwt qua woerden* aan. Ook zinspeelde soms de voorstelling sommiger blazoenen, en de er aan ontleende zinspreuk, op den naam der plaats, waar de Kamer bestond : zoo stelde het blazoen van 's Hertogenbosch MOZES bij den vurigen braambosch voor, terwijl men daaronder las : *In vierigheit groeyende* (2).

Bij anderen verklaarde de zinspreuk het blazoen, gelijk dit het geval was met de Kamer van Meesen (3).

Wat den oorsprong aangaat der namen van bloemen, aan zoovele Kamers gegeven, het komt ons hoogst waarschijnlijk voor, dat die bloemen aanvankelijk gekozen zijn naar aanleiding der verschillende bloemen, die de Kerk aan de heilige Kamerpatronen of patronessen toewijdde. Trouwens wij lezen in het hierboven aangehaalde hs. (4), dat het symbool der *drie Santinnen* « reeds voor 't jaer 1427 een drijvervig « bloemken genoemd *het Penséken* was, als zinne-« beeld der H. Dryvuldigheyd, door DODONAEUS « *Herba trinitatis* geheeten ».

Er bestaat van W.-H.-J. W(EALE) : *Flores Ecclesiae : the saints of the catholic church arranged to the calender : with the flowers dedicated to them,* London, 1849, waar men, bl. 19, leest : *Trinity-*

---

(1) *Belg. Museum,* II dl., bl. 332.

(2) Zie het dubbel afbeeldsel van dit kamerbord in C.-R. HERMANS, *Gesch. der Rederijkers van Noord-Brabant,* in Bijdragen tot de geschiedenis, oudheden, letteren, statistiek en beeldende kunsten der provincie Noord-Brabant, 's Hertogenb. I, 1845, tegenover bl. 1.

(3) *De Wereltcloot.* 't Mystiek blazoen dier kamer, hare zinspreuk (*Hoe Ic labuere, Met pynen duere*) ophelderend, verbeeldt eenen man, die den wereldbol poogt uit te breken, en staat in de *Spelen van sinne,* Ghendt, 1539.

(4) Den heer Gailliard, te Brugge, toebehoorende.

Sunday : Herb-Trinity, common white trefoil. Intusschen lezen wij daar, op 6 Februari : S. DOROTHY. *V. and M.*, met de bloem : *Blue hyacinth,* ofschoon de *Rosieren* van Dendermonde S[te] DOROTHEA voor patrones hadden, en dit wel terecht krachtens de legende. Het door ons voorgedragen grondbeginsel moge dus voor geene algemeene toepassing vatbaar zijn, wij houden het niettemin als deugdelijk. Latere tijden verstonden niet altijd juist wat men vroeger met deze of gene spreuk had bedoeld. Zoo verdraaide men de oude spreuk der Brugsche H. Geestkamer : *Mijn werc is hemelic,* in de achttiende eeuw tot : *Mijn werck is heymelijk.* Dat in dezelfde eeuw de taalkennis der Hollandsche dorpsrederijkers daaromtrent niet toereikend was, blijkt uit VAN EFFEN's *Hollandsche Spectator,* IV dl., bl. 125 (1), waar men de zinspreuk : *Liefd'es t'fondament,* zoowel aan een Leidsche Kamer (2) als aan de Leuvensche (3) Rosieren gemeen, door een dier beunhazen grappig vindt verklaard.

De academiker GÉRARD, die zoo ijverig bouwstoffen voor de geschiedenis der Kamers heeft bijeengebracht, sloeg mede eens, in dergelijk geval, ook grappig genoeg, den bal mis. Onder de vijf Kamers, die hij aan de stad Leuven geeft, is er eene, die hij *le Boudin* noemt. De man had namelijk in oude schriften *Pense* (voor *Pensée*) gevonden en ver-

---

(1) N° 106. Den 31 October 1732.

(2) *De witte Acoleyen.* Het blazoen der Kamer met hare zinspreuk komt voor in het *Const-thoonende iuweel* der Haarlemsche Kamer *Trou moet blijcken,* Zwol, 1607, bl. X III v°.

(3) De zinspreuk der Leuvensche Kamer was eigenlijk : *Minne is 't fondament.*

taalde 't woord *Pense* of *Pens,* als synoniem van worst, door *boudin* (1).

POPELIERS vertelt (2), dat iemand aan de leden der Brusselsche Kamer de *Roselaer,* bij haar ontstaan, in 't begin der verledene eeuw, den scheldnaam van *Snotdolven* had toegesmeten : evenals de Geuzen, namen zij dien scheldnaam aan, heetten zich voortaan de *Roselaer-Snotdolven,* en verwierven zich eenen rechtmatigen tooneelroem.

X. — DE ZINSPREUK DER REDERIJKERS.

Aangaande de zinspreuken der Kameristen zij 't genoeg aan te merken, dat, ten minste in de zestiende en zeventiende eeuwen, elk hunner eene bijzondere kenspreuk had, die somtijds op hunnen naam zinspeelde, of er 't anagram van uitmaakte en soms ook met dit anagram gansch verschilde.

Bij zijne eigene spreuk voegde de Kamerist dikwijls degene der Kamer, waar hij toe behoorde.

Het gebruik om eene bijzondere kenspreuk aan te nemen duurt nog heden bij de Kamer te Oostende voort.

Men mag algemeen de gedichten, die, voorzien van eene zinspreuk, tot ons uit dien tijd overgekomen zijn, als geschreven door Kamerleden beschouwen. 't Is op dien grond dat wij, onder anderen, schoon eenigszins twijfelachtiger wijze, DANIËL HEINSIUS eene plaats onder de Kameristen geven. Op de bladzijden

---

(1) C.-P. SERRURE, *Beoefening der moedertael te Leuven*, in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, bl. 243.

(2) T. a. p., bl. 72; de schrijver vertaalt *Snotdolven* door het woord « Morveux ».

331, 332 van *Den Nederduytschen Helicon* (1), die ons dit vermoeden doet opvatten, staat deze dichter — wiens zinspreuk was: *Quantum est quod nescimus* — met zijn anagram, « ofte naems zin-spreuke » : *Heyls in Jesu dan*, nevens den naam en het anagram van vele andere destijds bekende Rederijkers, zooals daar zijn : CAREL (VAN) MANDER, *Elc man rader;* HEYNDRIK LAUWREINSZ. SPIEGHEL, *Yegelijk speur na d'wis heyl*, enz.; VAN MANDER voerde tot zinspreuk : *Een is noodigh*, terwijl SPIEGHEL's zinspreuk was : *Deughd verheught.*

XI. — DE GILDEZUSTERS.

Men ontmoet die reeds in de eerst godsdienstig rijmende confrerieën van Henegouwen van het jaar 1407, en vindt ze weder als officiëel ingesteld, ten mystieken getale van vijftien, bij de oprichting der Gentsche Hoofdkamer *Jesus metter balsemblomme.*

Het laat zich niet betwijfelen, of de vrouwen hebben bij ons, reeds in de vijftiende eeuw, eene rol in de mysteriën vervuld; zoo niet in, dan toch buiten de Kerk. Men kan immers niet veronderstellen dat in de stukken, gelijk *vanden bliscepen van Mariën*, de hoofdrol aan iemand anders dan aan eene maagd toevertrouwd werd.

Dit was denkelijk ook het geval met de *jonghe joncfrou* DAMIET in het « Abele spel » van *Esmoreit.* In de spelen van sinne, waarin symbolieke vrouwelijke wezens, zooals Rhetorica, of tweeslachtige wezens, zooals *Schriftuerlijk sin*, voorkomen, kunnen de jongste Kameristen opgetreden zijn.

---

(1) Haarlem, 1600.

De vraag, of er ook werkende Gildezusters zijn geweest, valt moeilijk te beantwoorden. LINDANUS beweert, dat ROSIANA COLENERS, van Dendermonde, haren voornaam aan de Kamer *de Rosieren* aldaar zou gegeven hebben; maar die anders nauwkeurige geleerde heeft geen bewijs van dit zeker verkeerde gevoelen aangehaald.

Uit de platen, die luisterrijke intreden van Kamers voorstellen, leeren wij, dat zich vrouwen daarbij vertoonden; maar ons blijkt niet dat ze Kamerzusters waren.

In lateren tijd bepaalden zich de kamervermaken voor de vrouwen, deel uitmakende van de Rhetorica, niet bloot tot het tooneel· de Prins van geneuchten, of *Prince d'amour*, dien zij zelven kozen, was belast, zooals wij zagen (1), met de inrichting der feestpartijtjes, bijzonder voor haar bestemd.

Men wil, dat de vrouwen eerst in 1650 het Engelsche tooneel hebben beklommen, doch dat zal waarschijnlijk op wereldsche stukken toepasselijk zijn. In België ziet men de vrouwen in dit opzicht minder schroomvallig: op eene plaat, gesteld voor het *Treurspel*, dat in het werk der gemelde *Peoene*, van 1621, voorkomt, treft men daarvan het bewijs aan.

Ook in Dr. MURNER'S beroemde *Von Dil Eulenspiegel*, Straatsb. 1519, wordt gewag gemaakt van een Paaschspel, waarin de dienstmaagd des dorpspastoors, bij 's Heeren verrijzenis, de rol des Engels had te vervullen (2).

Het is van een vreemden troep, hier te lande overgekomen, dat bij ons de mode is ingevoerd, die

---

(1) Zie bl. 41 hierboven.

(2) Zie mede *Histoire joyeuse et récréative de Tiel l'Espiègle, avec une étude littéraire sur T. l'E.* par PR. VAN DUYSE, Gand, 1856, bl. XXXII en 21.

aan de vrouwen het tooneel, althans ook 't wereldsche, niet langer ontzeide. Dit merkte reeds VAN HASSELT aan (1), die uit de 17e-eeuwsche klucht *Iemant en Niemant,* van ISAAC DE VOS de volgende plaats mededeelt:

Wy hebben een dochtertje, dat nonparilje ageert, ick bid siet eens hoe dat jou haer gespeel smaeckt?
Ja seyd ick, 't waer veel beeter datje se by goe luy bestede, eer datse in een bordeel raeckt.
Hadje een reys gesien, wat een paer blicken, dat die kerel opsloeg, mit dat ick dat woort sprack,
'k Wed hy wel gedocht het, jou honsvot, ick wod, datje de moort stack.
Wel, seyd hy, sou men om 't spelens halven, een eerlijcke dochter voor lichtveerdig schouwen?
Neen, seyd ick, maer de mans hebben 't quaet genoeg....
Wel, antwoorden hy, de Fransen speelen wel met vrouluy, gelijckje selver siet.

« Dit siet », zegt VAN HASSELT, « op den En-
« gelschen troep, die in dien tijd in ons land was,
« en veel volcks op trok, omdat er twee of drie
« onder waren die goed speelden, en *omdat* zij nu
« ook danssers (en vast danseressen) hadden, welke
« op onzen schouwburge ontbraken. »

De Gildezusters, die onder den *Prins d'amour* of Prins van gheneuchten stonden, kozen zelven dien bestuurder harer afzonderlijke verlustigingen. Omstreeks 1820 bestond dergelijke inrichting nog in West-Vlaanderen, b. v. te Veurne, waar men namelijk op Drie-Koningendag onder de Gildezusters, bij loting, eene Koninginne uitriep, terwijl het jaarlijksche feest der vrouwen aldaar *Zottebol* heette, naar aanleiding eens spels met eenen halven bol uitgevoerd. De derde dag van een feest, in 1774 aan een honderd-

(1) *Over de eerste vaderlandsche kluchtspelen*, Utrecht, 1780, bl. 107.

jarig lid der hoofdkamer van St.-Nicolaas gegeven, heette de *Vrouwkensdag* (1).

Ook bekwam de vrouw van den Hoofdprins dierzelfde Kamer in 1775 den titel van Hoofdprinses, en de Gildezusters speelden de hoofdrol bij dit feest, dat te hunner eer werd gegeven (2).

XII. — De zotten, leden der Kamers.

De Zotten spelen eene groote rol in de middeleeuwen, die hunne ernstige en belachelijke zijde t'eener tijde hebben, en waarin men de Narrenfeesten nevens den Doodendans ontmoet.

Te allen tijde en bij alle volken, zoo bij de Romeinen als bij de Franschen, hervinden wij die feesten. De geestelijkheid zelve kon, om zekere plechtigheden te vieren, dat volkje niet missen : men begrijpt, dat zij voor de koningen nog onontbeerlijker waren. Reeds in de IXe eeuw bezaten deze officiëele narren, die slechts met Lodewijk XIV uitstierven.

Ware niet gansch Europa met zotten overstroomd geweest, die ambtshalve als Democrieten optraden, men zou geneigd zijn te denken, dat Frankrijk, wier geschiedenis der Narren zoo belangrijk is, en waar de *Prince des Sots* zich met de *Confrérie de la Passion* vereenigd had, ons ook dit erfdeel had overgemaakt, als een aanhangsel tot de leden onzer Kamers of, wil men liever, als een destijds gewichtig lid derzelve.

Vóór de Rederijkers nog bestonden werden onze schutgilden, als tot 's lands bescherming ingesteld, door vorsten vereerd: deze namen er 't lidmaatschap

(1) *Belg. Mus.* X dl. (1846), bl. 314.
(2) *Id.* bl. 316.

van aan, woonden de oefeningen der schietgezellen bij, en schoten ook wel eens zelven mede. Die broederschappen, onder de vlag van St.-Sebastiaan schuilende, hadden al vroeg narren : misschien was dit eene nabootsing des hofnars, die den vorst te midden der broeders was opgevolgd, en den ernst dier heldhaftige burgeroefeningen had getemperd. Zij gevoelden daarvan de noodzakelijkheid : met dit doelwit hadden zij zich immers aanvankelijk de gezellen der esbatementen toegevoegd. Ook de wettelijke kameristen konden den officiëlen nar niet missen : hij volmaakte eenigszins hun bestuur, waarbij men immers keizers en prinsen bij name vond.

Hoe algemeen dan ook de officiëele narren in die tijden waren, heeft men hunne opkomst bij de Rederijkers stelselmatig gepoogd te verklaren. Men wil den zot bij dezen toeschrijven aan de rol, die de *ondeugd* in de Fransche *moralités* speelt; ten einde, als tegenovergesteld element, door snakerijen de verstandige, doch eentonige, vertoogingen der deugd af te wisselen (1); wij denken er anders over : zoowel bij de schut- als bij de Rhetoricagilden had die comische figuur eene en zelfde zending, namelijk die om bij openbare plechtigheden 't volk aan 't lachen te helpen. Bij de kameristen verlevendigden zij veeleer de intreden dan de *Spelen van Sinne*; bij wagenspelen en bij sommige tafelspelen waren zij vast ook niet te zoek. Immers waren zij des volks *Paillassen* of *Picro's*.

Wij zeiden de Piero's, en wagen het niet te vorschen, of *Piero*, de bekende zot-rederijker van Leiden, zijnen naam al of niet aan de narren onzes tijds

---

(1) W. DE CLERCQ, *Verhandeling over den invloed der vreemde letterkunde, bl. 85.*

gegeven heeft. Er waren ook bij de openbare plechtigheden, zooals bij de intreden der Kameristen, goede redenen om diergelijke leden op te nemen; of zagen wij niet vanouds de *Fonteinisten* van Gent ingesteld, om « melancolye, contrarie der ghenouchte ende « salichede, te verdrivene? » De tijd was inderdaad zwaarmoedig, en had dit geneesmiddeltje van Esbatementen en narren wel noodig, om met *boerden* en *truffen* 't volk te verlustigen.

Waren de boeken, met den naam van *Spiegel* reeds van ouds aan de wijsheid toegewijd, ook de narrenkap werd van eeuw tot eeuw als thema van wijsgeerige bespiegeling aangewend. Echter zagen 't de Kameristen meest al zoo diep niet in, blijkens de vertooning in spreuken hunner narren bij verschillende intreden ten prijskampe, bijzonderlijk bij dien der Antwerpsche *Violieren*, in 1561.

Zij werden in dezer prijskaart dan ook niet vergeten. Men wijdt hun daarin de volgende rijmregelen :

Wie innocentelijkxt, om svreughts versterken,
Tsotteken sal maken, in woorden in wercken,
Met een sotte Factie incomende fraey,
Daermen boerde, belachelijcst by mach mercken,
Steldt geen sotheyt in Capellen, noch Kercken,
Maer in huys en op strate, hebt daer uwen draey,
Voor Tbeste windy, sonder eenich dilaey,
Anderhalve once swaer, een Marotteken;
Voor Tweede, een once om u famaey,
Een Simmeken ghesloten in een potteken.
Schout schimp, oneerbaerheyt; maeckt voorts wel 'tsotteken (1).

Wil men een bewijs van de voorname rol, die de narren bij dergelijke verlustigingsfeesten vooral in vroeger dagen vervulden, men ga het, zoogezegde,

---

(1) De prijzen waren dus een zilveren marotte, en een zilveren apenbeeld.

groot schietspel van Gent in 1498 na, waarbij de Rederijkerspelen kwamen, en dat zeker dergelijke VERJOLYSING als die der officiëele Kamerzotten niet kon missen. daar het van de maand Mei tot in Juli duurde. Een schrijver spreekt aldus over dit groot schietspel: « De schitterende intrede werd zoo-« wel door de schalmeiers opgeluisterd, als door de « zotten vervrolijkt. Wat deze laatsten betreft (dien « men, uit zeker oogpunt beschouwd, als de volks-« helden van 't feest zou kunnen aanzien), dezen « waren blijkbaar hoogst welkom. » Trouwens niet alleen had de prijskaart een juweel van vier oncen zilver voor hem, die den zot best maken zou, uitgeloofd, maar nog « eenen sot ende sottinne », met « een simme daarby. » Ook toonde de stad Gent te dier gelegenheid zich niet alleen jegens den zot van Rijsel milddadig, maar vooral jegens hare twee ambtelijke narren, wien eene jaarwedde was toegezeid.

De uitgenoodigde Rhetoristen « in 't zotte » waren in groot getal overgekomen. Sommige steden hadden er medegebracht, zooals Veurne, Hulst, Oostende, Leuven, Nijvel (1).

Die narren maakten het bijwijlen wat te bont met hunne stekelige gezegden; in zoo verre dat de magistraat zich verplicht zag die te beschermen. Ook vermaande de stad Antwerpen, bij haar voorgebod van 1607, hun niet te misdoen (2).

Ongetwijfeld vervulden de narren eene rol in de Kamerkluchten; 't eenigste stuk waarin wij een nar,

---

(1) Over de narrenpoetsen daarbij voorgedragen, zie bl. 82-3 hierna. Zie de beschrijving van dit groot schietspel door PR. VAN DUYSE (*Annales de la Société des Beaux-Arts et de Littérature de Gand*, Gent, VI, 1855-56, bl. 273-314).

(2) *Belg. Mus.*, I dl., bl. 167.

doch nagenoeg zonder comisch uitwerksel, aantreffen, is in de *Aspasia* van CATS, waar de schalknar PHRIX in 't vierde bedrijf voorkomt.

Men weet, dat ook in de Bijbelspelen van de laatste helft der XVIe eeuw, gelijk in *Adam en Eva* van Roll de namen van *Peckelharing*, *Jann Potage*, *Maccaroni*, *Jack Pudding*, *Hans Han* voorkomen (1).

De beroemdste Rederijkerszot, voor wien zelfs de Leidsche PIERO moest onderdoen, is zeker meester OOM, prins der zotten te Brussel.

Wij meenen, dat er thans, bij de Vlaamsche rederijkkamers, geene officiëele zotten meer bestaan; schoon deze nog somtijds bij eenig feest voor den dag komen. Zoo liep nog in 't jaar 1824 dergelijke confrater in den stoet van 't Veurnsche Rederijkersfeest. Te St.-Nicolaas, waar de *Goudbloemisten* vroeger in 't gilde *een wijzen man* en een *zot* bezaten, is nog heden een nar bij het gilde des voetboogs.

XIII. — HET GILDEBORD (BLAZOEN). — HET MOUWSCHILD. — DE PENNING.

Het woord *Blazoen* beteekende zoowel 't gildebord, als een, meestal op rijm gesteld, sprekend blazoen, dat de Franschen *rebus* heeten.

Dit *Gildebord* of wapenschild was aan de Kamers even eigen als aan de ambachten en neringen, en biedt dus eene stoffelijke overeenkomst te meer, die de Rhetorika's met deze instellingen hadden. Ook de schutters en de gezellen der Kameristen prijkten met dergelijk ridderlijk wapenteeken (2). De

(1) SCHOTEL, *Tilburgsche avondstonden*, Amst. 1850, bl. 264.
(2) VAN LOM, *Beschrijving van Lier*, bl. 143.

dooping, of erkenning eener Kamer, vanwege eene vrijkamer, bestond hoofdzakelijk in 't geven of goedkeuren des blazoens, met zijn afbeeldsel en zinspreuk. Evenals de doop van een kind eenen naam en hoedanigheid geeft, gaf die akte naam en titel aan de nieuwe Rederijkkamer. De vrij verklaarde Kamer mocht zich voortaan met dit blazoen in elken prijskamp, ter mededinging, aanbieden.

KOPS verklaart niet grondig te weten, waarin de *dooping* eener Kamer bestond, een woord dat hedendaags als gelijkluidend van wettelijke aanvaarding bij de Westvlaamsche Kamers bekend staat.

Eene Hollandsche Kamer, in DE KETEL, geeft ons in 1612 de teekenen op, waarmede zij zes door haar gedoopte of vrij verklaarde Kamers had beschonken, blijkens de volgende rijmregelen :

De zes Kamer(s) jonck op lotingh volghen hier,
Die noyt zijn bekent voor vrye Kamers publycq,
Maer nu ghestelt ten toon op Helicon seer rijck
Met *werck*, *devys* blazoen (als dienaers goedertier)
Hun naem begheren van *vry Kamers* authentyck,
Op dat ze dus de vreucht, sonder eenig beswijck,
Moghen ghenieten meed' na vry Kamers manier.

Die dooping, zoo men ziet, bestond in 't geven of goedkeuren des blazoens, met zijne figuren (*werck*) en zijne zinspreuk (*devys*).

De zusterlijke vereeniging van schilder-, beeldhouw- en dichtkunst was aan de samenstelling dier gildeborden bevorderlijk. Deze waren dikwijls even merkwaardig ten opzichte der fraai gesnedene lijsten als der schildering. Eenige dezer nog, vooral in plaatwerk bekend geblevene, gildeborden getuigen van den kunstzin, die de Vlamingen ook bij 't samenstellen dier minder gevierde kunstscheppingen, had doordrongen. Hoe doeltreffend, en be-

vallig in opvatting en uitvoering is b. v. niet de schildervormige lijst die 't blazoen der Antwerpsche *Goudbloem* omringt! Wat partij heeft, als sieraad, de snijder niet getrokken uit de bloem, waarnaar de Kamer werd genoemd (Zie *Belg. Mus.*, I dl., bl. 140).

[BOUVAERT] *Historie der nederduytsche Rijmkunst* (Antw., 1773, bl. 28), beschrijft de blazoenen aldus : « Blazoenen wierden dan genoemd de beschil-« derde panneelen in vercierde lysten [geplaetst] : in « den boven-hoeck van den lyst stond gemeynlyk het « wapen van den souvereyn; in de dry andere hoeken, « de wapens van de plaetse, daer sy van kwamen, van « de rhetoryk-kamer, en van den prins der zelve » De schrijver voegt er bij : « Blazoenen vind men nog [op] « dezen tyd in eenige herbergen, zoo t'Antwerpen als elders. » Vele oorzaken hebben de vernieling der blazoenen te weeg gebracht : de dweepzucht der Hollandsche predikanten, de onwetendheid der Vlamingen, en de haat der Fransche Sansculotten tegen alles wat maar eenigszins naar een blazoen zweemde.

De dweepzucht van sommige overstrenge decalogisten in Holland kon, zelfs in de zeventiende eeuw, de katholieke figuren sommiger oude blazoenen luchten noch lijden. Onder deze Calvinistische iconophoben bekleedt de anders archeologische predikant PARS eene voorname plaats. Hij was alles behalve de Rederijkers genegen, en vaart in zijne kromme taal aldus tegen die Kamers uit, wier diensten, aan de Hervorming bewezen, hij schijnt te betwijfelen : « In de paapse tijden bloeyende, « zegt hij », sijn ook « nog overblijvsels van 't Pausdom behouden, te meer « aan te merken, tegen die menen dat sy iet toe-« gebracht hebbentot de (*Reformatie*) Herstelling onser « Kerken. Waar van ook siet in onsen CX Psalm, « bl. 113, 114, als sommige paapse Blasoenen. Gelijk het

« Haagse : waer in vertoond en afgebeeld werd de « onafbeeldelijke Drieenheid, onder de gedaante van « een oud man (geloov ook met een baard), met « een drie dobbelde kroon, daar onder een duiv, en « dan MARIA met het kindeken, en twee engelen « die haar kronen — Het Rotterdamse, in 't welk « MARIA in het midden der twaalv Apostelen, mede « voorsien met een vurige tong, en den H. Geest, « een duiv boven haar hoofd: en so souw men « daar al meerder vinden. »

Het verval der Kamers, vooral in de buitenplaatsen, sleepte gemeenlijk het verlies harer blazoenen mede, en zij versukkelden, zoo wij zagen, in de herberg der Rhetorika's. De Fransche omwenteling, die in België de edelmans, en de rederijkers, krachtens die wapenborden, op éénen rang stelde, maakte van die Vlaamsche borden een vreugdevuur ter eere der Fransche « vrijheid en gelijkheid. »

Blazoenen vindt men, onder andere, in *de Spelen van Sinne*, Antw. (1562), in Haarlems *Const-thoonende iuweel* (1607), in *de Schadt-kiste der philosophen ende poeten* (Mechelen 1621), in de *Spelen van Sinne* (Gent 1539) en andere uitgaven van dit landjuweel.

De *Mouwschilden* worden ter onderscheiding der kamer, waartoe men behoorde, aangewend. Zij gaven dus het Gildebord weêr. Zij schijnen mede de mouwschilden der schutgilden nagebootst te zijn.

Waarschijnlijk vergenoegde men zich somtijds de kamerspreuk op de mouwen der leden te doen borduren; ten minste is 't zeker, dat het bijwijlen alleen en zonder 't blazoenteeken op hunne kaproenen werd gesteld, blijkens de verplichting der Gentsche Fonteinisten te dien opzichte.

Er wordt van Mouwschilden gewag gemaakt

ter gelegenheid van een geschil, te Gent ontstaan in 1509, tusschen het hoofdgilde van St.-Joris (voetboogschutters) en de Kamer van *Maria t'eeren*, aan welke men haar blazoen, ten minste de wijze, waarop dit op de kerels der leden werd gedragen, betwistte (BLOMMAERT, in het *Belg. Mus.* I dl., bl. 439). Tien jaar later stelde de Gentsche magistraat den bevalligen vorm der Mouwschilden van die Kamer vast. De afbeelding er van komt voor in Prof. SERRURE'S *Vaderl. Mus.*, I dl., bl. III.

In de *Excellente Chronike van Vlaenderen* treft men eene plaat aan, welke 't « Groote schietspel van 1498 » verbeeldt. PHILIP DE SCHOONE staat er schietensvaardig op afgebeeld; de hertog draagt eenen mantel, waarop een schildeken, met eenen kruisboog, is geborduurd; ook meldt die *Chronike* in de beschrijving van de intrede der Antwerpsche gezellen bij dit feest, dat zij « up elcx mauwe den roosenhoet » droegen.

De Kamers hadden dikwijls mede *Devies* of *Gildepenningen*, die tot herinnering van eenig haar vereerend feit strekten.

De Middelburgsche Kamer : *Het bloemken Jesse*, had in den Vlissingschen prijskamp van 1641 drie prijzen bekomen; aangewakkerd door die zegepraal, besloot zij haar devies- of gildepenning te doen vernieuwen, en deed er 't jaartal 1642 opstellen (LAMBRECHTSEN, bl. 158). In *Zeelands Chronijk Almanach* van 1786 vindt men eene afbeelding van dien schildepenning, die mede in sommige afdrukken van LAMBRECHTS *Gesch.* van die Kamer moet staan (zie aldaar bl. 173).

Ook kent men, onder andere, een koperen penningje ten dienste der Kamer de *Roode Roose*, te Hasselt, dat aan de leden, die de kerkdiensten der afgestorvene broeders hadden bijgewoond, werd uit-

Refereyn hun tegenstrevers toe. De Corporatiën, krachtens hunne wettelijke inrichting, machtiger en krachtiger van weten en wil geworden, stelden hun vermogen den landprins tegen, als hij de politieke uit de stadskeure ontstane gemeente-ontwikkeling wilde dwarsboomen : aldus kwam hun staatsgewicht tot stand; in zoo verre dat zij somtijds den goedendag tegen den degen des landprinsen in de weegschaal wierpen.

Toen in de woelige zestiende eeuw de belangen van altaar en troon vereenzelvigd waren, gingen de Corporatiën van 't staatkundige tot het godsdienstige over, en bekwamen zij aldus eenen dubbelen invloed; daarentegen, gingen in die eeuw der groote geestbeweging de Kamers van 't godsdienstige tot het staatkundige over; 't zij ze al of niet hunnen katholieken oorsprong getrouw bleven.

Beide volkselementen dier nijverheids- en kunstvereenigingen konden natuurlijk bij hunne, in den grond vrijzinnige en naar orde en vrijheidstrevende ontwikkeling, geene overheersching dulden. Beide ontstonden in Vlaanderen, dat is dit gedeelte van Nederland, dat door zijn vroeger gevestigd vermogen en macht, insgelijks vroeger dan andere deelen des lands aanspraak mocht maken op 't genot van *vrijheden,* destijds voorrechten genoemd. Beide ontstonden in Vlaanderen, waar om dezelfde oorzaak van voorspoed, insgelijks vroeger dan elders de behoefte naar vermaken en verstrooiingen ontwaakte, behoefte, die even uit weelde en welvaart ontkiemt als uit de menigmaal daarmede gepaard gaande zelfverveling of « melancolye », gelijk het de charte der Fonteinisten van 1448 duidelijk verklaart.

TWEEDE HOOFDSTUK.

I. — Het landjuweel en het Haagspel. — De Prijskaart. — De Prijzen.

E wedstrijden bestonden uit *Landjuweelen* en *Haagspelen*.

Het *Landjuweel* of *Landprijs* was de plechtigste, en werd voor de beslotene steden uitgeschreven. In dit opzicht bootsten de Kamers ook de schutgilden na, van welke zij mede het woord *joyel*, als prijs bij de plechtige uitschrijvingen der Waalsche schutgilden in de veertiende eeuw, hadden overgenomen. De *Landprijzen* waren tot aan de zeventiende eeuw kostelijk : zij bestonden in gedreven zilveren beeldekens, in zilveren schalen of kannen, somtijds ook in *'t wapen des hoofdmans*, of in de naambloem der uitlovende maatschappij. Later ziet men 't zilver door tin vervangen.

Het *Haagspel*, ook wel *Haagjuweel* geheeten, werd vóór ongeslotene plaatsen uitgeloofd; somtijds strekte het ten aanhang des landjuweels, om op die wijze de Kamers der geslotene en der ongeslotene plaatsen te vereenigen; somtijds strekte het ook ten aanhang van de oproepen der schutgilden.

KILIAAN vertaalt *Landiuweel* door *Bravium* (1) *celebre regionis, victori propositum*, en *Haegh-spel* door

(1) BRAVIUM : *Victoriae praemium, quod in publicis ludis dabatur* (CARPENTIER, in zijn *Supplementum* op DUCANGE).

Ludi pagani, non publici aut communes, non celebres. Haag heeft, namelijk, somtijds de beteekenis van *niet algemeen,* zooals in *haegh-schole;* of de beteekenis van *buiten,* zooals in *haegh-poorter.*

De *Spelen van Sinne* (Antw. 1562) zetten 't onderscheid van beide prijskampen aldus uiteen : « Aengaende den *Haechspelen* is te weten, dat die van andere natuere, observantien ende ordonnancien zijn dan de *Landt Juweelen*, niet houdende eenighen zekeren tijd van weder op te hanghen, » [d. i. dat de haechspelen niet dan in zeker bepaald geval en onbepaalden tijd uitgeschreven werden]. « Dan wert sulcx « *ghemeynlijc* ghebruiyct in alle heerlijcke triumphen, « *zoo wel in rhetorijcke, als schietspelen van impor-* « *tancie*, betreffende de groote steden ende solemnele « feesten, om door zulcx hunnen triumph te besluyten « met een nieu recreatie van minder costen, maer « niet altijt van minder conste ofte ghenuechte « ghelijck hier genoech blijckt; oock en is niemant « tot zulcx ghehouden te comen, dan dient *vuyt* « *jonsten* belieft, ende moghen soodanighe haech- « spelen also wel op de dorpen ende vrijheden, als « inde steden ghehouden worden, ja dat meer is, « op alle plaetsen, daer besworen gulden van rhe- « torijcke bussen ende boghen zijn, gheene vuyt « gesteken, op dat alle liefhebbers der voornoem- « der consten jonstich zouden moghen vergaderen, « ende by malcanderen comen zonder zodanighe « excessive costen, triumphen van incommen, vierin- « ghen ende diergelijck tot groote beswaringhe te doene. »

De Prijskaart. — Deze was meestal berijmd, en heette dan *Ballade*, een woord dat zooveel als *Strophe* beteekent. De naam van *Charte*, daaraan gegeven, bevatte de kaarten in rijm en proza. De onderwerpen, die men moest behandelen, zijn bestendig in

den vragenden vorm voorgedragen, hetgene de vrijheid des onderzoeks moest opwekken. Die onderwerpen zagen meestal op de politieke of godsdienstige vraagstukken, die aan de orde des dags waren. Uit dit oogpunt beschouwd, zijn zij bijzonder belangrijk.

CASTELEYN geeft voorbeelden er van op. Een aantal prijskaarten zijn bewaard gebleven, die al te dikwijls, vooral als zij in rijm zijn, gebrek aan smaak en taalkennis verraden, en wier voordracht uit dien hoofde dikwijls zeer duister is.

Onder de berijmde *charters* zullen wij aanhalen degene die voorkomt in 't *Const-thoonende iuweel* van Haarlem, 1607, en in *Apolloos Lusthof*, 1684, terwijl wij onze aandacht zullen vestigen op 't beroemde haagspel gehouden te Antwerpen, den 24 Augustus 1561, voorkomende in de daarna uitgegevene *Spelen van Sinne*.

De eerste schikking geldt de *intrede* : elk gilde, dat zich aanbood, moest ten minste ten getale van dertien leden beloopen. De verstkomende wonnen « des Princen wapene [blazoen]. »

De tweede schikking loopt over *Devyse* (sprekend blazoen), en luidt aldus :

Wie ons de constichste *Devijse* zal schencken,
Met derthien regels doende salutatie,
In sijn incompste, wilt hier op dencken,
« Lovende den Peys deur Gods milde gratie »
Die wint *Concordia* zonder turbatie,
Maer pronuncieërt van buyten voor ons Tanneel.
Prose. van 2 oncen.

De derde schikking loopt over de *Prologue* :

En in u *Prologhe*, leert smenschen natie :
« Hoe elck behoort gherust te sijne in sijn deel. »
Een *Redene* sal die winnen voor een juweel.
Prose. van 2 onceu.

Door die juweelen of prijzen, *Concordia* en *Redene* (Rhetorica), versta men zilveren beeldekens, twee oncen wegende : zoo dat de drijfkunst, evenals de schilderkunst, aan die prijskampen luister bijzette.

De vierde schikking betreft het *Spel van Sinne*, dat van vier- tot zeshonderd regels mocht behelzen. Men vroeg namelijk :

« Welck hantwerck oirboirlijcste is van doene,
En eerlijcste, nochtans seer cleyn gheacht? »

Waarop men algemeen : *Landwinninghe oft landbouwinghe* antwoordde. De prijzen bestonden hier mede uit beelden of uit drijfwerk; de eerste was van acht, de tweede van zes, de derde van vier oncen.

Voor Thoochste wort u den vromen Brabon gebracht;
Tweede een hant in een roosen Cransken net;
Tderde, dlauwertaxken. Dus schout dat conste let.

De vijfde schikking betreft het broederlijke of belachelijke *Spel, Ebatement* genoemd, voor de afzonderlijke mededingende steden. Men verlangde wat nieuws :

En zoo, wie dbeste *Ebatement* zal spelen,
Nieuwe of oudt, sonder schimp of vilonye,
Maer die steden apaert, dies wy u bevelen,
Speelt dat minst bekent is in onsen tyt,
Tgheen dat best ghespeelt wordt, van meest bootscherye,
Met minst fauten, wiens acten principale
Tvolk meest lachen doet, met herten blye,
Wint voor Thoogste eenen *cop*, Tweede, een *scale*
En Tderde ook eene, thoont conste reale.

De zesde betreft de godsdienstige plechtigheid

Uwen kerckganck meuchdy doen op den derden dach
Na dincomst, en wien doet eerlijcste ghemaniert,
Eenen *sinte Lukas* en sulcke winnen mach,
Tself oock vrijheden, dorpen.

Dat die kerkgang ook bij de Schietspelen in gebruik was, getuigt de *Excellente Cronike van Vlaenderen*, bl. 290 v°, die, ten opzichte van « 't Groote schietspel, te Gent, in 1498, het volgende zegt » : Des ander daechs (van hunne intrede) sijn die van Antwerpen seer stacelijc met groter triumphe ter kercken ghegaen, ende deden daer eene messe singhen seer solēpnelic, met XII sangers al int roode ghecleet.

De zevende loopt over de *nieuwste schoonste viering.*

En die tvremste viert,
Daer tvolck alder vrolijcste deur ergiert [*vergaert?*],
Winnen eenen *Vulcanum* van reynder snede.

De achtste spreekt van den *besten speler:*

De beste personagie wordt oock verciert,
Want hy winter ons Hooftmans wapene mede;
Maer denckt op dmandement: het is ons bede.

D. i. verzuim niets van wat hier geboden wordt.

De negende handelt over de *Factie* of 't kleine in 't openbaar gespeelde Ebatement (?).

Tsanderdaechs naer u spel, suldy u verleghen [*verledigen*],
Tot een *Factie*, corts naer die clocke twee,
Die belachelijcste is,

de tiende bepaelt het *Liedeken:*

maer soo sulcx pleghen.
Singht een vrolijck liedeken; verwect geen vee [wee],
Dry violierkens windij, met beschee.

Eene duidelijke navolging der *Jeux floraux,* en tevens eene zinspeling op de *Violieren.*

De elfde betreft de onontbeerlijke Narren:

Die best den *Sot* maeckt, sonder vileynighen spot,
Verdient een sottinne: voor tweede is ree [gereed]
Een sots cappe; voor tderde, een marot,
Maer siet toe, in wat plaetse dat gy schuert den Sot.

Het prosodisch voorschrift der charte luidt:

Hout lengde en mate, soomen plach in Brabant,

D. i.: volg de gewone vrije maat. Wij durven daaruit niet opmaken, dat de getelde syllabenmaat reeds destijds aldaar bekend was: want de eerste Alexandrijnen die wij kennen, zijn van 1567.

De berijmde missive der *Peoene,* van 1620, leert ons hoe men toen nog over taal en maat was aan 't harrewaren; alsmede hoe de beoordeeling der mededingende stuks bij dit landjuweel zou geschieden.

Terwijlen dat noch duert ons twelf-jarich Bestant,
En dat Pax noch resideert in 't Neder-lant,
Die onse Rhetorijcke weder helpt op den voet,
Soo seynden wij dees Caert door const-liefdighen brant,
Opdat alle Gheesten door hun cloecke hant,
Die willen bewercken met hert, sin, en moet:
En mits datter nu veel questien rijsen onsoet,
Noopende d'oude moeders tael, en Fransche maet,
Volghtse die 't belieft, oft naer d'oude stijlen doet,
Want gheen goey Rhetorijcke en houden wy voor quaet.

Voorts, om dat niemandt en sou sijn t'onvreden,
Oft sorghen voor onbehoorlijcheden,
Van eenigh faveur, oft quaet jugement,
Soo willen wy de wercken, reynste van zeden,
Seynden aen sommighe Camers der Steden,
Die ons naest ghelegen zijn, op datse pertinent
Malcanders fauten soecken, behalven hun consent,
En de beste wt de beste ons maken wijs;
Daer by sullen wy oock wesen diligent,
Want van ons Camer en stelt niemandt naer prijs.

Tot dien eynde meuchdy op pampier mee senden
Een teekeninghe van uw's Blasoens legenden,
Mitsgaders uwen sin in schrift daer by,
Op dat wy, met Tmolus t'goet recht wel wenden,
Schouwende Midas, met sijnder benden,
Hopen wij t'oordeelen sonder party:
Hier mede orloof, dat u Godt bevry
Voor Zoylus ghebroet, en nijdighe drachten;
Als ghy ons van doen hebt, sullen wy doen als ghy,
En u terwijlen patientelijck verwachten.

De Prijskaart werd door den bode der Kamers, in plechtig gewaad, gelijk bij de Schutgilden, gebruikelijk was, aan de uitgeschrevene Kamers gebracht, die niet zelden hem eenig geschenk aanboden.

De Prijzen. — Men loofde die uit, ten minste in de meeste Landjuweelen, voor de *Intrede*, het *Devys* of (sprekend) blazoen, het *poëtelijk Punt* en deszelfs *Presentatie*, den *Prologue*, het *Spel van Sinne*, 't *Ebatement* of de *Factie*, het *Liedeken*, zoowel wat het maken als zingen er van betrof. De Zot en Vaandrig werd niet vergeten; de eerste moest « zonder vileynie » 't volk verlustigen; de tweede, zoo hoog mogelijk zijne vaan doen slingeren. Er kwam wel eens aanwakkering voor de schoonste *Viering* bij. Ook bestonden er *Naprijzen* voor de Kamer, die met het grootste getal leden was opgekomen, alsmede *Vereerprijzen* voor den tooneelist, die best zijne rol had gespeeld.

Wij gaan nu over tot eenige aanteekeningen over de uitgeloofde *prijzen*. Wij zullen ons, hoofdzakelijk, bepalen tot twee binnenkomsten, beide van het begin der 17e eeuw, de eerste in Holland, de tweede in België.

In de eerste, die te Haarlem, in 1607, plaats greep, werden er voor de intrede twee zilveren bekers gegeven: verder waren er belooningen voor 't schoonste Blazoen, 't Spel van Sinne, 't beste Spelen, 't best gestelde Refereyn, Orateurs best gerolde (Uitgalming), 't best Liedeken, 't schoonste en rijkste Vuur-werck, 't Verste comen, 't Meest inlegghen ('t meeste getal).

Er werden ook *naprijzen* voor 't getal der loten gegeven, alsmede *vereer-prijzen* aan vier Kamers, « overmits sy beneven de andere haer constich ende « vlijtich verthoont hadden. »

De prijzen, door de Mechelsche *Peoene* uitge-

loofd, waren voor 't beste gedicht Blazoen *(rebus)*, als opperprijs, 30 pond tin; de tweede prijs was van 20; de derde, van 10 pond. Voor de beste Schilderkunst der blazoenen, 25 pond; « het triomphantste ter Cameren brengen langs der straten », tien pond minder. Verder voor «den cloecsten reghel» (besten stokregel) 4 pond; voor 't beste Liedeken 8 pond, voor « die sijn eygen Liedt best sal singhen » 3 pond; voor 't meeste getal werken, door éene Kamer ingezonden; voor 't verst inzenden eens werks, voor 't verst inkomen eener Kamer, telkens 4 pond.

Ook de uitschrijving door 't dorp Bleiswijk, in 1684, verdient herdacht te worden uit hoofde der prijzen. Voor 't Referein was de eerste prijs een zilveren schaal; de tweede, een zilveren zoutvat; de derde, een zilveren lepel. Eene zilveren fluit (beker) was toegezegd aan den zinrijksten regel (stokregel) des refereins, op de prijsvraag :

Wat volck was seer benaeuwd, die suchtend tranen liet,
Verlost uyt prijkel, om vol-opheydt te genieten.

De volgende regel (dien niemand geneigd zal zijn voor een vers te houden) werd bekroond :

Isrel benauwt, verlost, kreeg vol-op drank, vlees, broot.

Voor het lied was de eerste prijs een zilveren zoutvat; voor het beste gezongen lied, een zilveren roemer. Eene zilveren fluit was de eerste prijs, 't Kniewerk toegezegd; voor den tweeden, een zilveren tandenstoker!

Onder de gewone prijzen werd eene zilveren proefschaal voor 't verste komen genoemd; onder de buitengewone, eene schoone oranjewitte pluim voor den hoogsten met slingeren (met de vaan).

Het schijnt dat er binnen Antwerpen ook prij-

zen uitgeloofd werden voor de kinderen uit verschillende wijken, die batementen speelden. Eene kroniek zegt dat men den 24 Augustus 1539 aldaar drie prijzen op de Melkmarkt ophing « voor de kin« deren, om battementen », welke tot den 31 Augustus duurden. Men leest ook aldaar : « Doen trocken « de kinderen op de Torfbrugghe, daer die van de « Cammerstrate hadden den prijs van de battementen « ende van 't schoonste incomen », enz. (WILLEMS, « *Belg. Mus.*, I, bl. 157).

Bij de Rederijkers dezer eeuw werden er nog belooningen voor de *Paleo-* en *Calligraphie* uitgeschreven.

De *Kerkgang* werd bij de Rederijkers niet meer dan bij de Schutters vergeten : die zulks deftigst verrichtte, ontving mede een prijs, gelijk men leert uit het groote schietspel van Gent, in 1498, en 't Antwerpsche landjuweel van 1561.

Waarschijnlijk waren de factor en voornaamste leden der uitschrijvende Kamer, belast met het toekennen der prijzen; echter zien wij, ten minste in de XVIIe eeuw, deze toegewezen, krachtens de prijskaart, door de vereenigde jury der factors elker Kamer, die, onder eed, zich tot eene onpartijdige uitspraak verbonden.

Wij moeten bekennen wat VAN DER SCHAARF *Verhandeling... over de Rederijkers* (1), zegt, niet grondig te verstaan.

Men leest aldaar : de prijzen bestonden wel eens in zilveren, doch meest in tinnen schalen. De hoogste prijs was eene zilveren : die haar bekwam, moest op zijne beurt er twee geven; de volgende winner, drie;

(1) In *Vaderlandsche letteroefeningen.* Amst., 1848 II, bl. 274.

en dus tot de zevende Kamer toe, die er zeven moest uitloven: hierbij hield de verplichting op. De Kamer, aan wie die laatste te beurt viel, bekwam tevens het recht om naar den opperprijs te dingen voor dezulke bestemd, die eenige vraag 't best zou beantwoorden.

Eens dat de kamerbeteugelende plakkaten der XVIe eeuw tot stand kwamen, werd het uitvaardigen der vragen van de prijskaart aan den oorlof des magistraats onderworpen, blijkens een prijskamp te Gent, in 1560 uitgeschreven, maar belet ten gevolge van verzuiming dier voorwaarde, terwijl wij 't volgende jaar de Antwerpsche Violieren verplicht zien, dien oorlof van het landbestuur te bekomen.

In 1560 had het gilde van *den Balsem*, te Gent, het plakkaat overtreden van 1550, door koning Philip bevestigd; het had, namelijk, zonder oorlof, eene kaart doen prenten en aan verscheidene steden uitgezonden, bij welke kaartde Kamers den 17 Oogst daaropvolgende werden opgeroepen. De baljuw en de schepenen van de Keure van Gent vreesden, dat « daer door groote « confluentie van alle soorten van volck soude ghebeu- « ren binnen der selver stadt, ende bij den zelven « gestroyt worden eroneuse ende schandelijcke propo- « sten, dichten, refereynen, liedekens. » Derhalve werd het gilde verplicht de kaart in Holland, Zeeland, Brabant en Vlaanderen te doen ophalen en te wederroepen « de twee regelen, welke zij inghestelt hadde « om int faict van Rhetorycke daer uppe te wercken. »

Het verplichtte zich daarbij de teruggekomene kaarten aan niemand mede te deelen, maar die aan de overheid te behandigen, terwijl al de leden, die er uitgezonden hadden, zich wegens de gedane *debvoiren* om ze in te trekken bij eede zouden zuiveren *(Register der Rhetorijken in Vlaenderen,* Gentsch archief).

Ook in Februari 1560 had de Antwerpsche magistraat zich, *naer ouder gewoonte,* tot de landvoogdes MARGARETA VAN PARMA gewend, ten einde octrooi voor een landjuweel te bekomen, benevens vrijgeleide voor allen die 't zouden bijwonen. Om lichter die toestemming te bekomen, zou de prijskaart in eenen zin opgesteld worden die de onderwerping der Kamer aan de plakkaten vaststelde; zij zou er namelijk bij bepalen, dat elkeene der uitgenoodigde Kamers verplicht was, 't spel, door haar op eene der voorgedragene onderwerpen gemaakt, te doen onderzoeken en goedkeuren door iemand daartoe aangesteld; het zou tevens ongeoorloofd zijn eenige staten (*estaz*) bij die spelen te vertoonen : dit alles volgens de plakkaten.

De magistraaat had vier en twintig onderwerpen aan 't Staatsbestuur ter keure voorgedragen. Tot de staatkundige onderwerpen kon men de volgende brengen : « Wat sake dat Roomen meeste dede « triompheren? Waer door dat Roomen tot soo groote « prosperiteyt kwam? Dwelck de monarchie van Roo- « men in voorspoed hiel? Alsmede : Wat conste aller- « nootelijkste in eenen staet is? » Eindelijk : « Hoe « compt dat dagelicx alle dingen verdieren? » Als vraagstukken van zedelijken aard kan men de volgende beschouwen : « Waer duer des menschen dagen meest verlengd worden? « Ook de volgende kon men onder die rubriek rangschikken, als loopende over des rijkdoms goed of slecht gebruik : « Waerom dat rijckdom « geen giericheyt en blust? Waer door men den woe- « ker best zal mogen extirperen? Waerom den « mensche van tijdelijcke dinghen zoo begheerlijk « is? Waerom dat matige rijckdom 't meeste gheluck « der werelt genoemt wort? » Enkele « waerommen » loopen over sommige uitspattingen des menschen,

zooals daar zijn : « Waerom dat deynde der blijscap-« pen ongheneucht volcht? Waerom dat wellust « berouw voortbrenghet? Of: « Waerom dat ondeught « haer straffinghe medebrenghet. » Eindelijk kwamen « er de volgende vragen bij : » Wat ter werelt meest « ruste inbrenct? Waer door de mensch meest comt « tot hoocheyt der werelt? »

De landvoogdes, die met het oude Rome niet zeer kon dwepen, koos de volgende onderwerpen uit, die boven de voorgaande overschoten : « Oft experientie oft gheleertheyt meer wijsheyt bybrenght? Het welck den mensche meest verwect tot consten? Waerom een rijck ghierich mensch meer rijcdoms begheert? » Eene vraag, die nagenoeg met eene der bovengemelde overeenstemde.

Op het spoor der prijskaart vermaande MARGARETA de Kamers niets in hun stuk te stellen, dat eenige overheid te na mocht komen, en wel op straffe, dat het broederschap niet alleen den gewonnen prijs zou verliezen, maar daarenboven, met verbeurte zijner privilegiën gestraft worden. Blijkbaar is de apostille van 20 Maart 1560 een weerklank der keizerlijke plakkaten tegen de ketterij van 1526 tot 1550 uitgegeven, welke, indien men pater B. DE JONGHE mocht gelooven, de wetgever zoolang hij regeerde gemakkelijk deed onderhouden (zie deswege pastoor ROOTHASE, den anoniemen uitgever van genoemden Dominikaan, en geleerder, onpartijdiger dan deze, in de *Gentsche geschiedenissen*, I dl., bl. 2). Geene van de talrijke voorzorgen der landvoogdes kon baten!

II. — INTREDEN.

De eerste intreden der Rederijkers waren herinneringen aan de processiën, door hen vanouds opgeluisterd : zoo begaf zich, nog in 1493, het gilde der Antwerpsche *Violieren* naar Mechelen ter algemeene feestvergadering der Kamers met eenen zegewagen, waarop zich de H. LUCAS bevond, die bezig was met MARIA te conterfeiten (1).

De beschrijvingen, welke over de rhetorikale intreden bestaan, bieden ons de mate des belangs aan, dat vooral België ook tijdens onrustige dagen in die kunstommegangen stelde, en bewijzen tevens welke welvaart alsdan het land genoot.

Hoe rijk en prachtig toch was niet de ontvangst, die Antwerpen in 1561 aan de Rederijkers deed! De *Violieren,* welke dat landjuweel uitgeschreven hadden, waren in hunnen vollen bloei : zij werden mild beschermd door den magistraat, die deel uitmaakte van 't bestuur der Kamer. Het Heerentanneel (of tooneel) stond opgericht ter groote markt, voor 't stadhuis : voor 't zelve verschenen, van een tot zes uren namiddags, niet minder dan veertien Kamers, zoo uit Noord- als Zuid-Nederland : elkeene dezer was vergezeld van hare prinsen, hoofdmannen en banier, en stapte voort onder 't geschal van hare trompetten, schalmeien, pijpen en trommels. De opperste prijs van 't schoonste en triomphantste inkomen der groote steden (zijnde eene wijnschaal van zeven oncen) werd door onpartijdige rechters en factors toegewezen aan het *Mariën cransken*, van Brussel, dat de rei der veertien Kamers sloot. De

(1) J.-B. VAN DER STRAELEN, *Gesch. der Rederijkkamer de Violieren* (Het Taelverbond, Antw., jaarg. 1853, I), bl. 225).

nauwkeurige beschrijving van de intrede van dit *Mariën cransken* verdient dus hier ingevlochten te worden. Deze Kamer telde « dry hondert ende XL te « peerde, alle ghecleet in roode cramoiside lange « casacken, gheboort met silveren passement, roode « hoeyen ghemaect in fatssoene van antijcsce hel- « metten, wambaysen, plumagien, leerskens wit, « ghegort met eenen gordel zeer curioseliick ghe- « vlochten van gouden tocque, van vierderley coleu- « ren gheel, root, blau ende witte. Seven antijcsche « speelwaghens seer lustich ende plaisanteliick toeghe- « rust met diveersse personagien, die voorghenoemde « waghens werden van binnen zeer behendeliick « ghedraghen, boven desen noch LXXVIII schoone « heerlycke waghens met toortsen, alle overdect met « root laken met wit ghestreept ende gheboort, alle « die waghelieden hadden roode mantels, ende op « dese waghens saten diveerse personagien represen- « terende veelderley schoone antijcxsche figueren, « wiens bediedinghe was « *hoe datmen wt jonsten sal « versamen ende vriendelijck scheyden*, dwelck al « dandere steden oock figuerlijck ende moralijck « deden (1). »

Ook vertoonde elke kamer, in dit inkomen, haar *figuerlyke punt*, waarvan 't onderwerp, volgens de prijskaart, op *de vrede* zag, en dat bestemd was, om daags eer zij speelde, vóór haar logist gesteld te worden.

Het statige en ernstige gedeelte van dien prachtigen stoet werd getemperd door de spelen der Zotten. Laat ons die opgeven, opdat wij zouden verstaan, wat men destijds voor aardig en geestig hield. Bij de *Goudbloeme* van Antwerpen zat de Zot op

(1) *Spelen van Sinne*, van Antw., 1561.

een « oubollich vreemt gemaeckt peert, » en zeide : *Ick en kenne my zelven niet.* De Zot van den Antwerpschen *Olijftak* zat, met twee jonge Zottekens, op eenen ezel, zeggende : *Ick en salse niet verliesen.* De Zot van Berg-op-Zoom had eene kat in de hand, en zeide : *Ick hebse vonden;* die der Mechelsche *Peoene* zeide : *Waer kijct den sot wte mouwe?* De Zot van Lier zat « eerseling » te paard, met een net in de hand, zeggende : *Ick vanghe al quade tonghen.* Degene der *Lisbloem*, van Mechelen, droeg « een cat in eens menschen hert », en zeide : *Sy is daer.* Herenthals had een Zot, die op een houten paardeken zat, en zeide : *Wildy me, sit op.* De Zot van Vilvoorde had « een kinder of kermis slanghe » in de hand, die hij open en toe dede, waar vier Zottekens op gemaakt waren : hij zeide : *Tis al pays.* De Zot van Diest zeide, zinspelend op de kat, die hij droeg : *Siet, waerse cijct.* De Zot van die *Lelikens wten dale,* te Loven, maakte meer beslag : hij ging « in eenen rolwaghen op twee blaesbalken, die int gaen al gheluyt gaven, » en zeide : *Ick moet daer oock sijn.* De Zot van *de Roose*, van Loven, « sat in sodanigher manieren « op eenen ezel, dat hy al rijdende eenen cordewaghen « voor hem cruyde, segghende : *Hoe sullen zy dit scheyden* ». De Zot van 's Hertogenbosch zeide : *Salt soo zijn.*

De merkwaardige intrede van dit landjuweel, dat van den 3 Augustus 1561 tot den 23 derzelfde maand duurde, werd, volgens gewoonte, gevolgd door het voornoemde minder kostelijk Haagspel, met Spelen van sinne voorzien.

Ditmaal boden zich maar vier Kamers aan : de dorpen waren niet uitgesloten, maar geene Kamer mocht zich in minder getal dan gedertienen aenbieden. Er waren wel prijzen voor de *Salutatie* en

Presentatie, alsmede voor de verste komst uitgeloofd, maar geene voor de prachtigste intrede. Alles ging dus stiller toe dan bij 't landjuweel, al ontbrak het noch aen antieke wagens, veeltijds van achter voorzien van vuurpannen, noch aan toortsen, noch aan schitterende kleedingen. De factors hadden 't echter vrij druk gehad; zij hadden *figuurlijke punten* doen schilderen, die 't voorloopige antwoord op de prijsvraag aanboden. Zoo verbeeldden de schilderingen der Kamer van Berchem den propheet ELIZEUS, met vier ossen ploegend en ELIAS, daar hij dezen zijnen mantel omwerpt, benevens een ander *Punt* « daer ISAACK sayende ginck, daer Yzachar tcoren afmayde. » Een ander, « daer RUTH « het overblijfsel des mayers rapende oft ooxtende « was. » Een ander, daer « GEDEON dorsschede met zijn « wapenen neffens hem, ende eenen Enghele daar « neffens, BOOS wannende ende ABRAHAM plan« tende », waarna een wagen kwam, bekleed met een wijngaard, daar NOË, al slapende, onder lag. De *Corenbloem* van Brussel, sloot dien grootendeels figuurlijken rei, met eenen wagen, daar meester OOM, den prins der Zotten, op zat, en die, « zeer dicht ende « fraylijck met meyen toegevlochten was, ghelijck « een haghe, rontsomme behanghen met caertspel « bladeren. » Deze zeide : *Ick come oock opt haeg- « spel.* »

Hoe nauwkeurig de bijzonderheden zijn, die men, ook ten opzichte des costuums, in de beschrijving van de schitterende intrede des Antwerpschen landjuweels van 1561 aantreft, men leert die intreden, geheel Nederland door gehouden, het nauwkeurigst kennen uit sommige platen, die ze voorstellen. Wij bepalen ons tot het aanduiden van een paar werken, die er behelzen.

Het eerste is het *Const-thoonende iuweel* van Haarlem, waarin een zinnebeeldige stoet voorkomt, die op de *Barmhertigheid* en de *Onbarmhertigheid* ziet : eene dier voorstellingen draagt de parabel van den Samaritaan voor, waarbij een diklijvige Roomsche geestelijke (bittere spotzucht tegen Rome) optreedt; ook komt daarbij de, wegens den muizentoren beroemde bisschop OTTO, van Mainz, voor den dag. Hij geldt als toonbeeld van onbarmhartigheid. De Gierigheid blaast hem, met een blaasbalg, aan het oor; deze wordt opgevolgd van de *quade Doot*, met eenen langen schicht gewapend, waaraan eene partij muizen hangen, enz. Andere platen van dit boek stellen 't personeel der prijsuitlovende Kamer voor.

Het tweede werk is de foliant, toegewijd aan het beroemde feest der Mechelsche *Pioene*, van 1621, toen, na lange oorlogsrampen, 's lands welvaart en kunstpracht onder *Albert* en *Izabelle* schenen te herleven.

Eene plechtigheid, welke men niet vergat, was de nog heden in België zoo gevierde wijn van eere, en bij elke intrede van kunstoverwinnaars, of anderen, gul geschonken. In dit laatste werk der *Pioene* vraagt MERCURIUS aan *Mechlinia*, of men den eerewijn niet schenken zoude aan de inkomende kameristen, wat de stedemaagd niet nalaat bevestigend te beantwoorden.

De valsche smaak onzer destijdsche voorvaderen, die ook uit de bedrijven der Narren blijkt, moet ons niet beletten hulde te brengen aan den kunstijver, welken ze bij die prachtige intreden wilden doen uitschitteren. Zij dachten daarover, gelijk het volk vrij algemeen nog in onzen tijd denkt. Ook schreef een kroniekschrijver, het oog op 't beroemde landjuweel van 1561 gevestigd, « dat de konst der

« poësye nimmer soo seer ghebloeit had als thans, nu « de verstanden kloecker, de poëten veelen, en de « liefhebbers sonder ghetal waren (1). »

Wij moeten nog een woord van minder prachtige inkomsten gewagen, die, buiten eenigen prijskamp, in den Mei plaats grepen. Misschien kende men alleen binnen Antwerpen dergelijke Meiintreden, waar de schilderkunst de voornaamste kosten van uitmaakte. Zoo haalden in 1525, gedurende die maand, de schilders van *Sint Lucas* of de *Violieren* hunnen Mei in : zij waren opgetooid met geblazonneerde rokken van papier « op zijn antieks gemaekt » of groen geverfd. Zij droegen hoeden van 't zelfde fatsoen. Die Mei-intrede gebeurde des avonds, te voet, te paarde, of op speelwagens. In plaats van ebatement, versierden zij 't wapen van Antwerpen met eenen rozenhoed, en vereerden dien aan de heeren der regeering voor hunnen Mei.

III. — De Tornooispelen.

De ridderschap had in de middeleeuwen de tornooispelen onder de groote heeren, evenals de schietspelen onder de borgers, tot stand gebracht; ook vielen de tornooispelen, toen de riddergeest bezweek, d. i. toen men 't ridderschild of blazoen van adel, niet om zijnen moed, maar krachtens eene vorstelijke willekeurigheid ontving, die dikwijls op onedelen grond rustte. Vóór dit verval voltrokken werd, hadden de Rederijkers hunne tornooispelen, die zij bij de blijde intreden, of bij hunne landjuweelen, tot luister der feesten en vermaak des volks inrichtten. Trou-

(1) *Die nieuwe chronijcke van Brabandt.*

wens vóór dit verval, dat in de XVIe eeuw meer en meer veld won, zien wij in 1494 een Refereinspel (refereinfeest) en tornooi, met veertig helmen door de Antwerpsche *Violieren* geven (1). Wellicht was dit gilde de lust daartoe aangewaaid door het tornooispel, dat in 't zelfde jaar, den 18 Augustus, Maximiliaan met zijnen zoon had doen vieren.

(1) WILLEMS, *Belg. Mus.* I dl., bl. 149.

VERHANDELING

EERSTE AFDEELING

KUNST- EN LETTERINVLOED.

EERSTE HOOFDSTUK.

Rhetoricale Kunstbegrippen.

---

§ I. WAT MEN DOOR RHETORICA VERSTOND.

Indien het niet noodig is, dat wij den oorsprong van rederijkers-instellingen bij den vreemde zoeken, is dit nochtans anders gelegen met den kunstvorm aan die instellingen gegeven. Dit is even onloochenbaar ten opzichte des naams als ten opzichte der benamingen, aan hunne werkzaamheden gehecht.

Het woord *Rhétorique,* in 't Grieksch ῥητορική, stamt af van ῥέω, ik spreek, onderverstaan τέχνη, *kunst,* welsprekenskunst.

De ouden noemden de muziek de rhetoriek der Goden, omdat zij de muziek als eene rhythmische overredende kunst beschouwden,

Men wil, dat RONSARD het woord *Rhétoriqueur* gesmeed hebbe, hetwelk aan ons woord *rederijker* schijnt te beantwoorden; doch hij gebruikte het in een ongunstigen zin :

Toutefois la plupart de vos rhétoriqueurs
Vont preschant autrement qu'ils n'ont dedans les cœurs.

(*Continuation du Discours des misères de ce temps.*)

Vandaar noemde MONTAIGNE de kunst door dergelijke meesters beoefend, *art piperesse et mensongere* (*L. I, ch. 51*).

Het is bij misbruik, zoo wij zegden, dat het woord Rhetorijker tot Rederijker is overgegaan; en zij, die van eene *Rederijke konst* gewagen, slaan den bal deerlijk mis (1).

De onbepaaldheid van 't woord heeft er dan ook verschillende denkbeelden van doen opvatten.

Hoe er de factor over dacht, die de eerste *Const van Rhetoriken* bij ons omtrent het midden der XVIe eeuw schreef, zullen wij nagaan, als wij over CASTELEYN zullen spreken.

De factor van Diest, die eenige jaren later rijmde, verstond zoowel de Welsprekendheid als de Dichtkunst, ja, wat niet al meer, onder den naam van *Rhetorica*. Die loftuiting volgt :

De liefde.

Wt jonsten versaemt (2)
Soo sit Rhetorica int hoochste om leeren.

Eere.

Op wiens cleederen staet gheschreven met eeren :
Een reyn conste, boven alle consten goet.

Profijt.

Want sy alle consten mildelijck deelen moet
Van haerder soetheyt, vol alder prijswerdicheyt.

Industria.

Sy onderscheydt onrecht, en rechtveerdicheyt ;
Een spieghelijcke claerheyt, een licht der weerelt.

Begheerte tot scientie.

Sy doorsiet het goet, vol duechden bepeerelt,
Omgordt met het levende woordt, dwelck eeuwich staet.

---

(1) POPELIERS schreef nog, bl. 13 : « *Rederykekonst* signifiait, dans l'ancienne langue flamande, une science ayant pour but les progrès de la raison. »

(2) Zinspeling op de devise der prijsuitschrijvende kamer, het St-Lukasgilde van Antwerpen.

Na dezen echt poëtischen regel vervolgt

De liefde.

Dus Rhetorices conste niet en vergaet:
Want de hemelsche Ceraphinnen hier boven
Godt met deser consten in eeuwicheyt loven,
Roepende loflijck: Heylich, heylich, heylich
Is de Heere, ons Godt.

Den bequamen tijt.

Sy maect den wech veylich
Tot kennisse te comen van al Gods wercken.

Ghehertich labuer.

Sy doet ter werelt de eere Gods verstercken,
Want ter Gods eeren is sy eerst gheordineert.

De liefde.

Sy speculeert, exhibeert, proseert, componeert;
Sy vermaent, sy leest wijselijck, en sy sticht.

Eere.

Lofsanghen, psalmen,

Profijt.

Heeft sy constich ghedicht
Sy hout mate in al, sittende op 't vrye.

Den bequamen tijt.

Want sy is schimp vry, dorperheyt, heresije;
Sy can den band des onvreeds manierlijck breken.

Ghehertich labuer.

Sy can wel persuaderen.

Begheerte tot scientie.

Vercierlijck spreken,
Remint van Cicero! want hy verheftse meest.

Industria.

Die een dochter is vanden heylighen gheest,
En van alle goede consten de fonteyne (1).

Wat vreeselijke verwarring in de denkbeelden! Wat dooreenhaspeling van 't heilige en onheilige! CICERO en de H. Geest bijna op éene lijn gesteld!

---

(1) *Spelen van Sinne* Antw. 1561. bl. Yy III.

Doch ook uit die verwarring valt wat ordelijks te leeren. De Welsprekendheid en Dialectica, die men destijds voor zusters hield, worden hier naast de heilige Poëzij gesteld, als alle drie uit eene en zelfde bron van 't eeuwige ware, goede en schoone, onder den naam van Rhetorica, vereenigd; ja, men verstond er zelfs de Metaphysica onder, als onmiddellijk tot de kennis van God geleidend; immers, de factor getuigt het : Rhetorica is *Omgordt met het levende woordt, dwelk eeuwich staet.*

Zij was dus een bestendige wapenkreet tegen alle hoegenaamde onderdrukking; zij stond op, als gewapend met de Bijbelteksten : « Onderzoekt de « schriften! » En : « Gij zijt ter vrijheid geroepen! »

Als dusdanig beschouwd, was zij eene afstammelinge van dit aartswijsgeerig christendom, dat de zedelijke boeien der verdwaalde philosophen en de stoffelijke slavenbanden der overwonnen volkeren verbrak. Maar, ongelukkig, was zij tevens de dochter van een twistend tijdvak en scheen op alles bedacht, uitgezonderd op het voortplanten van het denkbeeld, het christendom beheerschend : De liefde is 't hoogste gebod.

Op het einde der XVIe eeuw handhaafde SPIEGHEL het stelsel, dat men de bovengemelde drie kunsten onder den naam van *Rhetorica* had te verstaan.

De Franschen, van welke men al de voorschriften eener kunstrijmerij overnam, hadden meer bepaalde denkbeelden over *Lart et science de Rethoricque*, dat bij ons, zoo men ziet, uit kennen en weten, uit maken en werken bestond. Buiten dit verschil toont de omschrijving van die kunst door een oud Fransch schrijver der XVe eeuw, met name HENRY DE CROY, dat onze Rederijkers, met hunnen naam, al hunne dichtsoorten aan hunne naburen hebben ontleend. Die omschrijving

luidt : « S'ensuyt lart et la science de rethoricque pour « congnoistre tous les termes, formes et patrons exem- « ple, couleurs et figures de dictiers tailles modernes « qui maintenant sont en usaige, cestassavoir, comme « lignes doublettes, vers sisains, vers septains, vers « huytains : vers alexandrins rigmes batelee, rigme « brisee : rigme enchainee, rigme a double queue, « rigme en forme de complaincte amoureuse, Rondeaulx « simplex de une, de deux, de trois, de quatre et de cinq « sillabes, Rondeaulx jumeaux et rondeaulx doubles, « simples virlais, double virlais et response, fatras sim- « ples et fatras doubles, balades communes, ballade bal- « ladante, ballade fratrisee, simple lay, lay renforcee : « chant royal : servantoys riquerat et baguenaude ». Uit die opgave leert men genoegzaam de bron kennen, waar CASTELEYN uit geput heeft. Deze factor verdeelde zijn werk in tweeën : *De Konst van Rethoriken*, bevattende de regels met toegepaste voorbeelden, en in *Rethorike extraordinaire*, behelzende, « Alle vremde dijnghen, intricaet van verstanden (str. 215) ».

H. DE CROY schijnt aan de Prosodia den naam van *Rethorique vulgaire* te geven, als hij zegt : « *Rethorique vulgaire* est une espece de musicque appellee « regna musicque laquelle contient certain nombre « de sillabes avec aucune suavite en forme de doul- « ceur et de equisonance. Et ne se peut sans diction, « ni diction sans sillabe, ni sillabe sans lettre. »

Op dien Franschen oorsprong zinspeelt Karel de Stoute in het privilege, gegeven in 1476 aan de Fonteinisten van Gent, waar men leest : « L'invention « de laquelle confrarie est faicte et instituée sur la « *noble science et art de* Rhétorique, desquelz confrères « est chascun an esleu ung dentre eulx qui se nomme « *prince* de leur compaignie. » Welk woord *prince* zou

kunnen schijnen het woord *noble* te wettigen; wij meenen echter dat die titel van elders voortkomt.

---

§ II. De allegorische stukken.

Eens dat de stijve zedeleer, onder MAERLANT's invloed, de bezielde ridderpoëzij had vervangen, werd men al spoedig gewaar, dat de verveling 't kind is der eentonigheid.

Was de riddergeest met zijne fierheid ontslapen, men verpersoonlijkte nu deugden en ondeugden, en alles wat men met den naam van *zinnekens* doopte. Dit was een samentreffen tusschen het mystieke en scholastieke : de kunstige zinnenwereld zou de poëtische zielewereld verdringen.

Wat ontbrak er aan 't gelukkige volvoeren van dit stelsel dat uit de behoeften des tijds geboren, was en, dat, als bestemd om daaraan te voldoen, zijne waarde had kunnen hebben? Het scheppende genie, en het instrument, dat daaraan te baat zou komen : de poëtische taal.

Men heeft gezegd : de Allegorie is met de Mythologie, die bestendige Allegorie, dood en begraven. Zou dit waar zijn, volstrekt waar voor de kunst, die ons hier ophoudt, en den eeredienst van 't schoone in zich besluit? 't Beste, meest voldoende antwoord op die vraag is het gedicht *la Panhypocrisiade* van LEMERCIER, waarin de dichter niet alleen personages der XVIe eeuw en allegorische wezens op een breed tooneel voor de geesten des afgronds opdaagt, maar zelfs aan den worm, die 't doodshoofd doorkronkelt, eene rol geeft, welke den hoogmoed van Keizer Karel verplettert. Alles is episch in dit werk.

Tout prend un corps, une âme, un esprit, un visage.

Een enkelen trek uit dit phantasmagoriek drama! Die Keizer-monnik, door *de Droefheid* vervolgd, jaagt vruchteloos de verstrooiingen na, die hem de verschillende uren des dags kunnen bezorgen: *de Droefheid*, die zijne rede overmeestert, blaast hem 't ontwerp in, zijne eigene uitvaart, vóór zijnen dood, te doen vieren.

La Tristesse.

Peut-être que du soir l'agréable influence
Te fera mieux goûter la paix et le silence;
Moment où je me plais moi-même à soupirer.
Au doux sein de la nuit tout s'apprête à rentrer;
Entends le pâtre au loin fermant les bergeries,
L'aboi des chiens frappant le seuil des métairies,
Le chant du rossignol attendrir les forêts,
Et sous les noirs buissons frissonner un vent frais.

Charles-Quint.

Suis-je amant ou poëte? et ma mélancolie
Cède-t-elle aux accès de leur tendre folie?
Non, Vesper et la lune ont des effets plus lents
Sur mes yeux endurcis aux spectacles sanglants.

La Tristesse.

Eh bien! trouble-toi donc d'un plus sombre délire.
Orgueilleux conquérant, longtemps chef d'un empire,
Un ver à tes pieds rampe autour du saint parvis;
Je lui prête une voix... médite ses avis.

Charles-Quint.

Qu'es-tu devant un prince, ô créature vile?

Le ver.

Moi, je ne suis qu'un ver, misérable reptile;
Mais, rampant sur la fange où tu sommeilleras,
Je dis à l'aigle altier: « Je t'attends ici-bas. »

La Tristesse.

Cet insecte abandonne une tête mortelle,
Dont le crâne enfermait la plus docte cervelle (1).

---

(1) *La Panhyprocrisiade ou le Spectacle infernal du XVIe siècle* comédie épique par NEP.-L. LEMERCIER. Paris, 1817, bl. 387.

Zonder 't vreemde stelsel diens dichters aan te hangen, zonder 't deels gedrochtelijke van dit voortbrengsel met zijne onbegrijpelijke fictiën voor te staan, hebben wij door dit voorbeeld willen betoogen, dat de verveling, daar de Spelen van Zinnen ons mee overladen, niet enkel en noodwendig uit het vak zelf haren oorsprong neemt. De Zinnekens-wereld der Rederijkers is in den grond de bovenzinnelijke, de metaphysische, tegenovergesteld aan de meest wat al te zinnelijke Klucht-, of Esbatementenwereld. De laatste alleen kan 't volk opwinden, opruien : de Spelen van Zinnen konden dwepers, de kluiten, beeldstormers uitbroeien. Ongelukkig waren in de Kamers 't *mysticke* en 't *burlesque* broeders.

In welk belachelijk mysticimus CASTELEYN verviel bij 't verzinnebeelden van zijnen *Pyramus en Thisbe* zien wij elders. Waarlijk eene verergerende moraliseering, slechts uithoofde van de heilige eenvoudigheid des mans misschien verschoonbaar.

Die godvruchtige goddeloosheid, die voedsel vindt in 't zoeken naar 't figuurlijke van elken tekst, was reeds bij ons in 't midden der XV[e] eeuw doorgedrongen. Men had reeds destijds « *onzen Heeren joncheit* » in den vorm eens zedelijken romans behandeld! (1)

---

§ III. DE MYTHOLOGISCHE STUKKEN.

Buiten den Bijbel hadden, in later tijd, vooral in de XVII[e] eeuw, de Rederijkers veel op met OVIDIUS'

---

(1) Een hs. toebehoord hebbende aan van Hulthem, omstreeks 1460 geschreven. MONE (*Uebersicht, bl. 249*) heet het een « Vision des Lebens Christi» en zegt : « Onzen *heeren joncheit*, waz aber so viel als Leben « heissen soll, denn das Leben Jesu wird darin behandelt und zwar « als Traum in der Form eines sittlichen Romans... Das Werk dient auch « als Beweis, wie sehr die allegorische Dichtung die Oberhand hatte, weil « sogar das Leben Jesu als Vision behandelt wurde. »

Gedaenteverwisselingen, die KAREL VAN MANDER niet naliet met een *Commentarium perpetuum*, in een moraliseerenden zin, op te helderen. De onderneming overigens was niet nieuw. Lang vóór dezen Rederijker had een Engelsche Jacobijner, met naam THOMAS WALLEIS, eene zedelijke verklaring van 't zelfde meesterstuk der Oudheid, ten gebruike der predikers, uitgegeven. Een schrijver merkte deswege aan : « Er « is niets zoo wereldsch, waar men geen zedelessen « uit putten, niets zoo ernstig, dat men niet in 't luimige « keeren kan. Dusdanig is de samenhang der denk- « beelden met elkander : de minste betrekking wekt « in eenen man, wiens zin op 't zedelijke staat, een « zedelijk denkbeeld op; terwijl integendeel de geest, « die 't luimige bemint, in alles iets luimigs ziet (1). »

Zoo werden bij ons, in den aanvang der XVIe eeuw, de daden der Romeinen niet alleen « gemoraliseerd, » maar ook « in den gheestelijcken sin wtgeleet (2), » ja; op het kaartspel verschenen er geestelijke uitleggingen (3) !

De gemoraliseerde of ongemoraliseerde Parnas speelde eene groote rol op de rederijkersplanken evenals in de schilderwereld. Het *Ut pictora Poesis* was hier ten volle toepasselijk.

---

(1) DUMARSAIS, *Des Tropes*, Parijs (1730) 1807, bl. 231. — Het boek van WALLEIS is getiteld : *La bible des poètes métamorphosée, nouvellement imprimée* (Paris, 1593 in f°). Het werd volgens BEYER, *Memoriæ librorum rariorum* (Dresdae, 1734, p. 152) op bevel des Franschen Konings, KAREL VIII, gedrukt.

(2) *Gesta Romanorum, inhoudende seer vreemde exempelen, ende vele schoone ende notabele historien der Romeynen, die welcke gemoraliseert ende inden gheestelijcken sin wtgheleet zijn* ('t Antw., 1512, kleen f.).

(3) *Het geestelyck Kaert-spel met herten troef*, door den Eerw. Pater Fr.-Joseph, Antw. 1666. — *Het Liedeken van het christelijke kaertspel* is te vinden onder n^r^ I der losse bladen te Antwerpen, bij J. THYS, en onder n^r^ 34 der losse bladen te Gent, bij L. van Paemel, gedrukt.

Slechts vrij laat begon men bij ons daarvan al 't belachelijke in te zien. Geen wonder: CORNEILLE zelf trok van leer ter bescherming der mythologomanie tegen SANTOLIUS; PINDARE LEBRUN was mythologischer dan PINDARUS zelf, en SCHILLER aarzelde niet op lyrischen toon de Goden van Griekenland te verheffen!

Het is zelfs eenigszins zonderling, dat ROTGANS, die zich afsloofde om het hoofdwerk van OVIDIUS in tafereelen te brengen, tegen de mythologische Rederijkers te velde trok. In zijne *Boerekermis* namelijk voert bij, na 't knuppelen van den pauw, een boerendichter in:

« Help Juno, roept van ver een jonker, daar de schaaren,
By 't knupplen van de Paau, toeschieten en vergaâren,
(Hy was een Dichter; want dat hoorde ik aan zyn taal.)

En na eene mythologische tirade:

Hier zweeg de Dichter, en een huisman keek mij aan,
En vroeg: wat zeit die snaak? ik kan hem niet verstaan.
Dit is een vreemde taal: maar zoo de vent mogt smaalen
Op ons of op ons spel, de duivel zou hem haalen.
Ik zei, verstoor u niet, dat heerschap spreekt geen quaadt,
Maar 't is niet vreemt, dat gy zyn rede niet verstaat.
Hy voert Parnastaal, en zoo spreeken de Poëeten.

Daarentegen ontbrak het, ook in later tijd, bij ons aan geene geleerden, zoo het heette, die dergelijk schreeuwend misbruik, op hunne manier, verdedigden; onder dezen komt aan DANIEL HEINSIUS eene hoofdplaats toe: hij vergenoegde zich niet zijnen lofzang op den Heiland met dergelijke krullen en vlaggen op te schikken, maar beweerde stijf en sterk, dat de Bijbel, ja, de Bijbel zelf er vrij mythologisch uitzag, en dat « den Heyligen Geest de leer van de heyde-

« nen verworpen heeft, maer niet de woorden (1). »

Zoowel vroeger als in dien tijd van verkeerd classicismus hadden onze Kamers zulke lompe verdediging wel noodig.

Sommige hunner stukken zijn bloot met behulp van het goden- en godinnenkraam opgetimmerd. Zoo bestond de « willecom » der Violieren op 't haagspel (1561) uit drie personages, *Minerva*, *Ceres* en *Vulcanus*.

Later (1621), toen de Peoene op de radicale gedachte kwam om den Bijbel uit de refereinen te sluiten, stelde men algemeen de ten prijskamp ingezonden liedekens uit mythologische ingredienten samen.

HOOFT zelf, de dichter HOOFT, schreef een tafelspel getiteld : *Paris oordeel*, gestoffeerd met al de noodige figuren, in de deftigste alexandrijnen der wereld. Doch hoe gedaan? Duldde de XVIIe eeuw de godinnen nog, zij kon het vertoonen dier mythe niet anders meer, dan op 't paneel lijden. HOOFT bepaalt zich met Juno voor 't lieve, Pallas voor de deugd, Venus voor de schoonheid te doen pleiten. Op die lange pleidooien antwoordt de rechter vrij galant, dat hij liever drie appelen dan een enkele zou schenken. Zijn verdere eisch ter nadere inzage der processtukken wordt genadelijk toegestaan. De godinnen vertrekken in een naburig laantje, en keeren om 't uitbrengen van 't beruchte vonnis te vernemen.

(1) *Lof-sanck van Jesus Christus* (Amst. 1616, eerste druk) onmiddellijk achter de « Geestelicke Uytleggingen » op dit gedicht, bl. 61.

VONDEL'S genie vergat mede in zijne bruiloftdichten, SALOMO'S Hooglied geheel en al, en de zanger der *Altaergeheimenissen* vergreep zich zwaar aan 't h. Sacrament des Huwelijks.

§ IV. VERTALING VAN CLASSIEKEN.

De dichter W. DE CLERCK doodverft terecht het verkeerde denkbeeld, door den geest der XVIe eeuw verspreid, dat alle dichterlijke schoonheid in den rhetorikalen vorm lag opgesloten.

HOUWAERT strekte met meer anderen daarvan tot bewijs. In zijnen *Handel der amoureusheyt* bracht die rijmkunstenaar, die tot de vermaardste dichters van dien tijd geacht wordt, eenige « rhetorickelicken » behandelde geschiedenissen der Oudheid op het tooneel; onder deze telt men die van DIDO. De studie, ja, gedeeltelijke navolging van de Virgiliaansche Dido kon hem niet wederhouden tusschen andere, nog al wel vertaalde plaatsen de Zinnekens als « komieke element te schuiven », terwijl alle gebrek aan kieschheid, en dus ook aan goeden smaak, in hun geprek doorstraalt (1).

Ook bij VAN GHISTELE, in zijne vertaling der Æneïs (2), gaat de geest des oorspronkelijken dichters geheel en al verloren, nagenoeg als in zijne vertolkingen van OVIDIUS (Heroides) en TERENTIUS.

Wil men er een treffend bewijs van : men vergelijke de driftige alleenspraak van DIDO, daar de ongelukkige, wanhopige vorstin, weldoenster en minnares van den banneling ENEAS, de vlucht van den ondankbare ontdekt, en uitbreekt in het *Ferte citi flammas, date vela!* en men getrooste zich het lezen der volgende halve parodie :

Spaert vier, noch vlamme! volcht metter haest « nae !
Mijn lieve borghers, beledt hem de ganghen.
Wat segick, waer ben ic? Merct, hoe ic beraest » sta!
Arm Dido, hoe leyt u herte in pranghen.

---

(1) HOUWAERT's werk is acht-en-twintig jaar later dan VAN GHISTELE's hiernagenoemde Æneïs verschenen.

(2) *Die twaelf boecken van Aeneas ghenaemt uit Latijn Aeneidos*, Antw. 1583, bl. 80.

My dunct, ick dootbrake met verstranghen.
Hadick hem doch gheweert van mijnder landouwen,
Doen ic hem so minnelijck dorste ontfanghen
In mijn rijcke : certeyn so souwen
My noch eere na spreken mans en vrouwen.
Is dit die riddere, die droech wten viere
Op sijn schouweren sijnen vader vol trouwen?
Is ditte die rechtveerdichste van bestiere,
Den welcken Troiens religien, als die goedertiere
Bevolen sijn?... O, noyt meerder blame!
Der godlooser dienst en is God niet aengename (1).

Wat eenigszins ter verontschuldiging van den half parodieerenden navolger mag gelden, is dat hij, de eerste van allen, eene Nederlandsche vertaling der *Æneïs* beproefde: want in zijne opdracht aan een Antwerpschen koopman staat er:

Ardua res, fateor, magni res plena laboris,
Ausus quam nemo nos prior ante fuit.

Zooals men in den door ons afgeschreven monoloog van Dido bemerkt, eindigen vele strophen of tiraden in den rijmtrant van dien tijd en, ja, van later dagen met een bij den tekst ingeschreven spreuk: want ook dan, zooals lang te voren en nog lang daarna, was het moralizeeren een stalen regel voor onze letterkunde. En dit slotvers, gelijk men ziet, was een echt rhetoricaal middeltje om, zoo men dacht, hetgene wat die arme rijmlarij, die fletse nabootsing der classieke kunst, tastbaar aan kleur en kracht ook voor de Rederijkers miste, zoo goed mogelijk wat te verhelpen.

Zelfs de goede vader MAERLANT schijnt dit

---

(1) De doorgeestige STARING schreef eene pastiche in den trant van den rederijker VAN GHISTELE en wel « Ten geleide van een' haas, aan « eenen vriend gezonden op zijn' verjaardag. » Zie zijne *Gedichten* uitg. 1862 D. III, bl. 57).

kunstgreepje wel eens in zijnen *Wapene Martijn* te baat genomen te hebben ; ook merkt professor SERRURE aan (1) in de Latijnsche vertaling van dit stuk, door den priester JAN BUKELARE, dat er onder de laatste regels van elke strophe roode streepjes zijn, ongetwijfeld om hier op vooral de aandacht te vestigen, vermits deze meestal het zakelijkste van de voorgaande regels, of iets doorslaande bevatten ; waarlijk, eene wel kinderachtige figuuraanwending!

Men heeft die doorslaande slotregels als iets beschouwd dat van SPENCER was overgenomen. Dat men bij dezen Engelschen dichter dit veelal ontmoet, ontkennen wij niet, doch of bij hem de bron van die *figuur* moet gezocht worden, komt ons zeer bedenkelijk voor (2).

Wij zullen die zelfs bij de Romeinen niet zoeken, schoon QUINTILIAAN geschreven heeft : « *Illa vero* « *frigida et puerilis est in scholis affectatio, ut ipse* « *transitus efficiat aliquam utique sententiam, et hujus* « *velut præstigiæ plausum petat : ut* OVIDIUS *lascivire* « *in* METAMORPHOSESI *solet, quem tamen excusare* « *necessitas potest res diversissimas in speciem unius* « *corporis colligentem* (3). »

Veeleer zouden wij dezen vorm, evenals zoo veel andere, beschouwen als den Franschen Rederijkeren afgekeken. Het bewijs? In DE CROY'S vermeld werk komt de regel voor : *Aultres vers septains de huyct sillabes et de sept lignes sont trouvez en plusieurs euvres, dont la derreniere ligne chet, en communs proverbes,* en bij dien regel het voorbeeld :

---

(1) *Vaderl. Mus.* I, 116 vlg.
(2) SPENCER's jongste gedichten verschenen in 1569.
(3) *Inst. Or.*, lib. IV, cap. I, in fine.

Paix amaine ncus bon temps
Pour mener joyeulx soulas
Il y a plus de quatre ans
Que les povres gens sont las
Guerre nous prent en ses las
Mais elle mourra quelque heure
En peu dheure dieu labeure.

Dat ondertusschen eenige jaren later, immers op 't einde der XVIe eeuw, als reeds de vertalende rederijkers beter in den geest der Oudheid ingedrongen waren en hunne eigene vormen niet meer in de plaats dergene huns models stelden, zulks bewijst VAN MANDER, die als vertaler van VIRGILIUS' *Bucolica* en *Georgica* beschouwd, de « nieu fransche wijs volghde. »

Men zal niet zonder vergenoegen zien, hoe deze Vlaming de schoone vergelijking nabootst, uit de Episode van Orpheus (*Georg.* IV) :

Qualis populea moerens philomela sub umbra, etc.

Dus g'leeck hy wel ten rechten Philomelen,
Die nachten lank men weenen hoort en quelen,
Droef onder t'schaeuw' des popels op den tack,
Beclaghend' haer verloren jonckskens swack,
Die ploeger wreedt bespeurend' wech ginc *halen*
Bluts uyt den nest: men hoorts' al dick *herhalen*
Haer treurich veers van nieus, als des gewent,
En wijds en zijds de plaetsen daer ontrent
Sy gants vervult met al haer droeve clachten (1).

Ja, zelfs omtrent het midden der gemelde eeuw vertaalde CASTELEYN niet ongelukkig, althans tegen zijne gewoonte, zonder basterdwoorden en dat nog wel in monorijmen, het stukje van MARTIALIS, loopende over datgene wat hem het leven gelukkig maakt (*vitam quae faciant beatiorem*).

(1) *Bucolica en Georgica*, Haerlem, 1587, bl. 172-3.

Vraeght ghy, wat alderbest leven doet?
Ick salt u verclaren metter spoet.
Niet onspaeit, maer achterbleven goet
Vruchtbaer lant, inden heert als altoos gloet.
Een middelbaer kleet, half rot, half vroet.
Wise simpelheit, onder niemants voet.
Ghesont lichame, natuerelick bloet.
Tafle zonder keunste, ende volle vloet.
Los van zoerghen, eert die u bestoet.
Vrough opstaen, vry van tsnyders ghebroet.
Wiit dat ghy meught, hebt paeis in dyn behoet (1).

---

§ V. Omwerking van Romans door Rederijkers. — Rhetoricale verhalen.

De omwerkers der vanouds berijmde romantische werken of verhalen vergenoegden zich in later tijd met het rijm te breken, en, mocht er hier of daar al eenige weerklank in blijven, den tekst tot proza te plooien; toen de rhetoricale denkbeelden veld hadden gewonnen, werd die taak in der wijze uitgevoerd, dat de rederijker op sommige plaatsen, zoo men zegt, uit de mouw stak.

Dit is het geval met de nabootsing in proza van den roman : *de Kinderen van Limborch*, die HEIN VAN AKEN wordt toegeschreven.

Voor ons ligt *Die schoone historie van Margriete van Limburch en Hendrik haer broeder* (2), waarin een paar kapittels « rhetorickelicken » zijn ingekleed. In een van deze leert men kennen « Hoe dat de calyffe « van Baldach klaegde 't groot verlies, schade en « laster die hem de kerstenen voor Constantinopolen « aengedaen hadden, daer alle sijn vrienden verslagen

---

(1) Uitg. Rott. 1646, bl. 177.
(2) *Amst.* 1730 in 4°.

« waren, en hoe hy dat wreecken soude. » De half phantastische, half mythologische samenspraak tusschen den kalief en zijne bevelhebbers wordt op zijn Zwanenburgsch, of wil men in den trant den XVI[e] eeuw, ontsloten :

O Mars, dijn instrumenten
Gy, als serpenten,
Met grooten rigeur t'onswaert jaegt,
Wy hebben veele doodlyke preuten
Gehad in renten.
Den standaert ghy verraderlijck op ons draeght.
Hoere-soons, schimpers zydy, nu vert'saeght,
Vulcanus wapen en houdt niet tegen.
Metten steert van Schorpio zijn wy geplaeght,
Van Saturnus als ons victorie vert'saeght (?) :
Want de Griecken hebben t'al ondergesleghen.
Ick verwoede. Mocht ick mijns willen pleghen,
Tot wraecke ben ick noch gheneghen.
't Over denckcken doet ver-eeren.
Soo dat ick all' Griecken, sonder langer meiren,
Nog sal in den helschen gront verbeeren (1).

Beter, zinrijker is de rhetorikale geest, dien men vindt in zeker werk, dat waarschijnlijk uit versmaet tot proza is gebracht. Dit werk diende in den beginne dezer eeuw nog voor schoolboek in Vlaamsch België : Het is getiteld : *De Vrouwen-pheerle, ofte dryvoudighe historie van Helena de verduldighe, Griseldis de sagtmoedighe, Florentina de getrouwhe.*

De historie van deze laatste is ten opzichte des vorms merkwaardig (2). Het verhalende gedeelte is

(1) Dat CVIII capittel.

(2) Van het hartroerende wereldberoemd verhaal van GRISELDIS bestaat er mede een berijmd werk in hs. (*Van den greve ende van Grisillen*) dat prof. SERRURE bezat.

MONE (Uebersicht, bl. 139) biedt daarvan het slot aan, dat deels het proza weergeeft. *Die historie vander goeder vrouwen Griseldis, die een spieghel is gheweest van patientien*, een prozastukje uit de XVe eeuw, werd herdrukt door de *Vlaemsche Bibliophilen te Gent.* (Zie KERVYN DE VOLKAERSBEKE, *Travaux des bibliophiles de Gand*, bl. 27).

in proza geschreven, maar de samenspraken zijn berijmd, gelijk dit nog in andere historiën plaats grijpt.

Men zie b. v. « Hoe Alexander oorlof nam om naer het H. Land te reyzen. » Waarlijk, ALEXANDER is er verre van af naar HEKTOR, die afscheid neemt van zijne huisvrouw, te zweemen. Hij gelijkt zelf op geen ridderlijken held, maer is bloot een Rhetorisijn. Zijne laatste woorden luiden :

Oorlof, vrouw, mijnder sinnen rusten,
Oorlof, al mijns herten luste,
Oorlof, mijn liefste lief getrouwe;
Oorlof, verdrijfster mijnder rouwe;
Oorlof, die my zijt een honig-raet,
Oorlof, de heelster van mijnen staet;
Oorlof lief, na dien het moet zijn.
Oorlof, wiens af scheyden my doet pijn, etc.

Eene gansch rhetorikale figuur! « De waarlijk *Langhe adieu* » van RYHOVEN werd in dien vorm gegoten (1), ook werd hij tot refreinen aangewend.

Een smakelooze rijmschrijver, die niet aarzelde zich zelven meermaals een brevet van onsterfelijkheid af te leveren, slechts rederijker in den kunstvorm, Jonker VAN DER NOOT, ontzag zich mede niet in een zijner vervelendste mythologische werken in dien trant te *oorloven*. De mythomaan neemt afscheid van zijn « minneken » die hem in eenen hof heeft gebracht:

Bloemken, vaartwel! Oorlof, mijn troost mijn leven;
Oorlof mijn deel, en mijn peerle verheven, enz. (2).

---

(1) Zie PH. BLOMMAERT, *Politicke balladen, refereinen, liederen* (uitgave van de *Maatsch. der Vlaemsche Bibliophilen*, Gent, z. j.) het refrein van 1580, bl. 135, en van 1584, bl. 304.

(2) Zie over dien rijmschrijver : STALLAERT, *Leesmuseum*, Gent, 1856, bl. 377-396.

Dit gebrek schijnt den Rederijkeren, en, ja, den voornaamsten onder hen, tot in 't begin der XVIII[e] eeuw als eene erfelijke smet aangekleefd te hebben.

In een der toezangen van zijn hoofdwerk stelde de Duinkerker DE SWAEN :

Jesu! ach, gy zyt zoo zoet,
Dat u alles lieven moet.
Soeter zyt gy, soetsten Heer,
Als al 's werelts vreugd en eer,
Soeter als den honing-raet,
Soeter als den dageraet.

« En hy soetert », zegt een schrijver, « aldus nog « 27 versen voort. Al te veel zoets walgt. » En hij voegt er bij : « Dit gebrek had de man denkelyk « van vader CATS ontleend, voornamelyk ter plaetse « waer deze zich bevlytigde om den rykdom der tael « uit te doen blinken in zyne eensylbige beschryving « der Nederlandsche vrouw, zooals hy ze wenschte « *niet al te dit, niet al te dat* » (1).

---

§ VI. — PRIJSKAMPBLAZOENEN.

Was de vereeniging van 't St.-Lukasgilde met die der Violieren in de Belgische kunststad (omtrent 1480) aan deze blazoenen bijzonder gunstig, men kan daarom niet zeggen, dat die vereeniging daaruit is ontstaan, gelijk VAN ERTBORN het denkt (2).

---

(1) PR. VAN DUYSE, over MICHIEL DE SWAEN, in het *Belg. Mus.* IX (1845) bl. 392 vlg.

Van dezelfde eentonige wending zijn ook de opeengestapelde vergelijkenissen dezes dichters niet vrij te pleiten, welke van alexandrijn tot alexandrijn met het woordetje « gelijck » aanvangen en aldaar, bl. 394-5, aangehaald worden.

(2) Bl. 13. Dit edele gilde pronkte vanouds op haar wapenblazoen, dat uit drie zilveren schilden bestond, waarschijnlijk zinspelend op de schilder-, bouw- en beeldhouwkunst, en met een licht te verklaren ossenkop tot kroning. In 1493 werd het in de kapel van den H. Lukas in O.-L.-Vr.-Kerk geplaatst.

De hier bedoelde beeldblazoenen of sprekende blazoenen zijn zulke, in welke een goed deel woorden der verzen, die het paneel moet uitdrukken, door beelden of conventioneele teekenen worden voorgesteld. Geen twijfel, of die onnoozele *casse-tête* is den Franschen ontleend, die er nog hunne caramellen mede sieren; en dit kunstje *des rébus* heeten.

Er werden voor die factorskunstlarijen loffelijke prijzen opgehangen; de bekroonde en onbekroonde blazoenen bleven 't eigendom der uitschrijvende Kamer, die er hare wanden mede behing. In de prijskaart van Mechelen (1620) zonden *Phœbus*, de *Muzen* en *Pallas* den hemelbode *Mercurius* uit

. . . . tot de gheesten altemael,
Die roeren Redenrijck in Neder-duytsche tael :
Om sonder Letters dicht, vier reghels net te stellen;
Elk sijnen sin te wil, sonder scandael te mellen,
Van Oli-verw ghemaelt, omringelt met chieraet :
Want t'sal hangen ten thoon, soo langh ons Camer staet (1).

Het bekroonde beeldblazoen bestaat in plaatwerk : die 't wil nagaan, zal zien dat die rhetorikale malligheden nog erger marteling des verstands dan de Spelen van zinne waren.

In Belgie zijn ook te dier plaatsen waar nog kamers voortleven, die blazoenen niet meer te vinden: doch, zonderling genoeg, de gewijzigd herstelde Rederijkerskamer van Haarlem bezit waarschijnlijk meer stukken in dien aard dan eenige andere in geheel Nederland. Zij prijkt met een vijftiental dergelijke schilden, die in 1850 voor 't eerst in de groote zaal der Societeit : *Trouw moet blijken*, weder werden opgehangen. Ofschoon niet alle evenzeer in waarde van schilderwerk uitmunten, zoo bevinden zich daaronder

---

(1) *Schadt-Kiste* enz., bl. I.

eenige zeer fraaie stukken. De blazoenen zijn de volgende : *De gouden Pelicaen; Christus aen het kruis; De Son-bloom van Ketel; Het Galis-blomken van Haestrecht; De witte Acoley van Leyden; de Goutbloemkens van Gouda; De Aeckerboom van Vlaerdinchen; De Coren-aren van Catwijck; Het wit Angierken van Haerlem; De Lelie onder de doornn van Noordwijck; De Corenbloem van den Haghe; De Orangie-lelie van Leyden; De Roo-roosen van Schiedam; De Haeselen-boom van Aedwaerts-woude* en *De witte Lavender van Amsterdam* (1).

---

§ VII. Rhetorikale kunstgrepen.

De oorzaak des taal- en kunstvervals, dat immer gepaard gaat, lag dieper : het hoofdbegrip dat bij de Rederijkers heerschte, en van de Franschen overgenomen werd, was, dat de gekunsteldheid en kunst synoniem waren, dat de kunstmoeilijkheid de verdienste der kunst uitmaakte. Vandaar al die vreemde vormen bij de Kameristen; vandaar dat zij zoo weinig voor 't harte schreven; vandaar dat zij het zinnebeeldig, even moeilijk samen te stellen als te begrijpen, voor het natuurlijke, eenvoudige, treffende stelden.

« Men ging over, zegt terecht prof. David, tot « alle soort van grilligheden, waardoor men den dus « genoemden dichter in de nauwste boeyen knelde, « en hem het verstand afmartelde. Het gevolg hiervan « was noodwendig een nog dieper verval der tael, « gelijk men om sommige verzen tot stand te bren- « gen, de spraek en de rede het grootste geweld « moest aendoen. dat bedenkelijk is. »

---

(1) Zie het Tijdschrift *de Rederijker*. Leiden, 1855, I, 49.

Tot bewijs daarvan, en waar zouden die bewijzen eindigen, wilde men ze volledig maken, haalt prof. DAVID Retrograden aan, dat is : verzen die van achteren gelijk van voren gelezen, eenen zin opleveren, b. v. :

Alchynisten zyn wys, niet ongeleerd,

dat omgekeerd uitbrengt :

Ongeleerd niet, wys zyn Alchinisten (1).

Alsmede *Aldichten,* waarin ieder woord met het onderstaande van den volgenden regel rijmt als :

Voort, zyt niet moê; wilt my saen versinnen :
Hoort, swyt, siet toe; stilt, wy gaen beginnen.

Ook *Ketendichten,* waarbij het einde van 't vers met het begin van 't volgende rijmt, als CASTELEIJNS model :

Wij lesen, dat Sarates wijs boven schreven,
Verheven « in syn leven » ende vul practijcken »
Tkijcken « der sterren hebbende begheven »,
Beneven « den kinders vreugt heeft bedreven »
Ghebleven « met hemlien zonder beswijcken (2) ».

Het is zeker, dat de Rederijkers zich menigmaal aan den goeden smaak vergrepen hebben ; het is zeker, dat zij onverstandig geduld dikwijls in plaats

(1) *Van den invloed der Rederykers* enz., *De Middelaer*, II (1841-2) bl. 113. Zie mede *Leeven van Spieghel,* in zijne werken, uitgegeven door VLAMING, bl. *** 4-5, iets van dien dichter in denzelfden smaak, waarop ROEMER VISCHER hem aldus te recht wees :

Steur, bokken, wijting, en zulke visch
Koomen altemet wel op onzen disch,
Dan met uw present zal ik my niet beslabben :
Recht uit gekalt, ik en mag geen krabben.

(2) T. a. p., bl. 174.

van geest, vernuft en dichterlijke inspiratie hebben gesteld; doch dat zij in het uitkomen hunner aardigheden niet bloot uit onkunde, uit gebrek aan geleerdheid handelden, schijnt ons niet moeilijk te bewijzen.

Prof. DAVID. besluit uit de zonderlinge nederige titels, door sommige kamers aangenomen (gelijk daar zijn : *Van vroescepe dinne* en *de Ongeleerden*), dat vele der Rederijkers hunne eigene geringheid in het taal- en letterkundige erkenden; wij twijfelen, of de Kameristen in hunne nederige zinspreuken hunne literarische onmacht vrijmoedig wilden bekennen, en beschouwen die namen veeleer als eene aardigheid of eigenaardigheid, in den trant van hetgeen daaromtrent in Italië gepleegd werd. Zoo zien wij in de kamerspreuk : *Ons Heere voedt veel sotten,* bloot eene nabootsing van een gezegde van den wijste der koningen.

De meeste Rederijkers waren inderdaad ongeletterd, doch wij kunnen den geleerden prof. ook niet gansch bijtreden in hetgeen hij daarover aanmerkt :
« De kameristen, » zegt hij, « wilden en zochten het
« goed, maer zy wisten 't niet te onderscheiden;
« zy beoefenden hunne tael, doch zonder geleerd-
« heid, zonder aenleg om er de schoonheid van te
« gevoelen, zonder begrippen van litteratuer, die zy
« by de ouden niet konden gaen halen, omdat zy
« de oude talen niet magtig waren; en zoo bragten
« zy welhaest niets voort dan broddelwerk. Ja, het
« ding moest rymen, en als het rymde was het schoon;
« men hield er zich meê te vrede, want men had
« van de poëzy geene andere denkbeelden meer (1). »

---

(1) Prof. DAVID, t. a. p., bl. 112.

Neen, zoo verre liep het kwaad niet, en niet elke rederijker was ongeleerd, en om een der beroemdste, maar op verre na geen der verdienstelijkste te noemen, CASTELEYN, de Oudenaardsche schoolmeester van Rhetoriken, was vast niet ongeletterd. Maar het zoude aan het rhetoricaal lettervee, aan het *imitatorum servum pecus* niet meer gebaat hebben de literarische Oudheid te kennen dan het aan dezen geleerden priester baatte. Zij hadden die, gelijk den Bijbel, hoofdbron der goddelijke poëzij, naar hunne begrippen geplooid, evenals zij de taal, dit poëtisch uitvloeisel van elken menschenboezem, naar hun schoonheidsbegrip verwrongen, toen zij die met basterdwoorden vervulden.

De Kameristen hadden meer kunstjes, die zij den Franschen hadden afgekeken, doch welke noch verdienstelijk, noch in den grond aardig waren. Onder deze leenen wij de eerste plaats aan den ECHO, die aan onzen wetgever CASTELEYN onbekend was, en tot in de werken toe van een der bevalligste dichters der XVIIIe eeuw verraderlijk is geslopen.

Een der vervelendste treurspeldichters der XVIIe eeuw, RODENBURG, ontzag zich niet die in zijn *Keyzer Otto den derden* te vlechten. (1)

Vóór hem had, zoo men weet, een Hollansch rederijker anticatholieke echo's met den bast betaald, die alleen in 't martelaarsboek der rijmers verdienden bewaard te blijven.

Helaas, ook POOT daalde opnieuw tot den rhetoricalen wansmaak, als hij te midden van een Bruiloftzang de rustige echo's wakker bromde, om die malligheden te doen praten :

---

(1) Dit *Bly-eynde-spel* verscheen te Amst. 1617. In 't spel *Melibea* stelt hij Fransche, Duitsche, Engelsche zangen.

Dan zullen dees veel blyder wezen
Als zy die leven zonder echt. *Echo.* Recht.
Wat woort kan al de werelt lezen,
Door minquellaedjen uitgelegt? *Echo.* Egt.
Dit paer schynt aen een juk verbonden,
Het puikstuk der Eoolsche smis. *Echo.* Mis.
Dan is 't hun van om hoog gezonden
Daer nooit verdriet of narouw is. *Echo.* Wis (1).

Het zijn dus, blijkbaar, niet altijd ongeleerde, maar overgeleerde menschen, die met onverstandig geduld veel op hebben. In de Latijnsche *chronogrammata*, evenals in de Vlaamsche *acrosticha*, die maar niet uit te wieden zijn, is 't bewijs ongelukkig niet verre te zoeken.

Wat beter ziet het er uit met eene soort van *Intricaat* gedicht, waarvan CASTELEYN zegt :

Intricate baladen, die menighen ontstichten (str. 216).

Het geestigste paradigma, dat wij er van kennen, is in 't stukje te vinden op de keerzijde van *Die historie van Belgis*, door MARCUS VAN VAERNEWIJCK (2), met den titel :

Dit Balladekin is een nopere/
Den printer ende den boeckvercopere/

en dat men wel zal goed verstaan zonder een OEDIPUS te zijn.

Wy wenschen den prentere / Ramp in de tassche
Gheluck en vreucht / Die desen boeck stelen /
En oock den ventere / Vol ongheluck een flassche
Te syne verheucht / Die welvaert vervelen
Van in sijn ieucht / Te hanghen byder kelen /
Voor sijn alderbeste lot / Moet hem gheschien /
Eerbaerheyt en deucht / Die de waerheyt helen /
Die verleent hem God / Tsijn quellicke lien.

---

(1) Gedichten, Delft, 1728, II, 263, in 4°.
(2) Bij de Wed. van Gheeraert van Salensen, 1574, in f°.

Gunstiger oordeelen wij over het Rondeel (*Triolet*), waar nog dit jaar de dichter TH. DE BANVILLE in zijne *Odes funambules* recht op zijn Parijsch mede heeft gespeeld. Wij hebben aangeteekend, dat HOUWAERT dit kunstgoedje ook onder zijne *Spelen van zinne* insmokkelde.

DE ROOVER's triolet is vrij bekend (1); 't volgende niet, dat van een goeden bankgezel is, die het aan zijne broeders brengt:

Ic wacht-s van u allen, mer ghi brenghes mi niet,
Ic moet mi selven brenghen, sal ick drincken.
Ic en wil mi niet scamen, wat mijns gesciet:
Want schaemd-ic mi so en hadde ick niet.
Ic wachte van u allen, mer ghi brenghes mi niet.
Dus sie ic alomme, wildy-t wachten yet.
Mi dunct, niemant en can mijnder ghedincken.
Ic wachts van u allen, mer ghi brenges mi niet.
Ick moet mi selven brengen, sal ick drincken (2).

Doch de aardigste, geestrijkste van al die kunstaardigheden is zeker het zoogezegde *Priamel,* waarvan MONE ons de wat bedenkelijke etymologie, en de strekking aldus uitlegt : « Die Niederländer haben « wohl diese Dichtart, aber nicht ihren Namen, wenig- « stens fand ich denselben nicht in Hss. Der letzte « Vers solcher Gedichte enthält das Haupturtheil, « wesshalb die vorausgehenden Verse als *Praeambulum* « betrachtet werden, und davon *Priameln* heissen » (3).

Men vindt er eenige achter de Refereinen, waar wij zooeven een rondeel uit medcdeelden; het volgende komt in een leerrijk boekje voor :

(1) *Belg. Mus.* IX, (1845) bl. 195.
(2) Refereynen in-t sot, amoreus, wijs (Antw., bi Ian van Doesborch).
(3) *Uebersicht*, bl. 312.

Groote hoovaerdy en hooge moed,
Veel te spreken onbehoed,
Veel te wreken en niet te verdragen,
[Sich] veel te verlaten op rijcke magen,
Luttel te hebben en veel te verteeren,
Op levende luyden goet te generen,
En vreemde dingen veel te bedrijven,
Veel te doen by raedt van wijven,
Weynich goed en veel kinderen,
Brenghen menigh in groot hinderen (1).

En wie kent er het stukje van den doorluchtigen Rederijker LANGENDYK niet :

Eer maakt de stier een prediekatie
Het varken 't beste refereijn...
Eer schiet een engelschman zich zelven
Uit smart om Hollands laagheid dood,
Eer ziet men, dat een bok aan bokken,
De gronden van de wiskunst leert,
Eer een student met vollen buidel
Van de Academie t' huiswaart keert.

Of het niet minder puntige stukje van COSTER :

Als er witte raven vliegen,
Als geen advocaten liegen,
Als geen snijder hoogmoed heeft, enz.
Als het water smaakt als wijn,
En de keien zijn brillanten,
Zullen onder muzikanten,
Rijcke stervelingen zijn.

Naast het Priamel, min de verrassende *Suspensie*, staat de *Spreuk*, die onze Rederijkers niet ongelukkig beoefenden.

---

(1) Uit de *Oude deuntjens*, gevoegd achter het *Mergh van de Nederlandsche spreek-woorden*, Amst. 1660.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Taal en Prosodie.

---

§ I (*a*). — DE TAAL.

In hoe verre mag men aannemen, ten opzichte der taal, wat KOPS zegt : « wij hebben voor een « gedeelte den opbouw onzer taal en dichtkunsten « met den oorsprong van ons tooneel, den Rede- « rijkeren te danken. »

De taal had tot omtrent het midden de XIVe eeuw hare zuiverheid behouden ; men vindt er een sprekend blijk van in het berijmd leerdicht van JAN DE WEERT, van Ieper, getiteld *Die niwe doctrinael* of *Spieghel der sonden*, omtrent dienzelfden tijd in eene vrij zuivere taal bewerkt.

Dan, hoezeer sedert dien van hare zuiverheid vervallen, bleef zij nog twee eeuwen verder vele harer eigenaardige vormen bewaren : het zal genoeg zijn ten bewijze daarvan den *Statenbijbel* te noemen, dit taal-monument uit het begin der zeventiende eeuw.

Dat het huis van Burgondië eenen machtigen invloed op de taalverbastering zou uitgeoefend hebben, is dikwijls herhaald; doch het nabootsen van Fransche dichtvormen, waaraan de Rhetoricale poëzij het kunstpatroon ontleende naar hetwelk zij hare stukken sneed, zal hieraan veel toegebracht hebben, en dit kunstpatroon dagteekent van vroeger tijdstip dan de heerschappij van 't Burgondisch huis.

Het goede bij de Rederijkers ten opzichte der taal, lag vooral daarin, dat zij, door alle stormen heen den eeredienst der taal getrouw zijn gebleven.

Ongelukkig echter was het, zegt VERLOO, dat juist dan toen andere natiën hunne moedertaal begonnen te beoefenen en te bewerken, hoezeer de kunsten leden door 't gebruik eener doode taal (het Latijn), wij, in plaatse ons aan het eigene gelegen te laten, van vreemd op vreemd gevallen zijn of, 't geen nog erger is, het kwaad verdubbeld hebben, en 't Fransch bij 't Latijn genomen (1). Eene loffelijke uitzondering omtrent het weinige, dat de Rederijkers tot opbouw der taal deden, dient gemaakt ten voordeele der bekende Amsterdamsche Kamer.

Heeft de studie der oude rederijkerstukken taalbelang, het is vooral ten opzichte der volksspreuken, die meest in hunne tooneelspelen voorkomen. Dat men zich in de eerste helft van 1700 omtrent het wezenlijk taalnut der factorliteratuur verkeerde denkbeelden had gemaakt blijkt uit VAN EFFEN 'S *Spectator* bij het opschetsen des vervals van de dorpsrederijkers : « Mogelijk zal u wel bewust zijn, « dat die boeken (*nl. van de oude rederijkers*) thans « lustig opgezocht worden, voor al door de liefheb- « bers van onze taal, die zich geenen arbeid ontzien, « om de oude Duitsche woorden, die uit het gebruik « geraakt zyn, waar 't mogelyk op het gezag dier « Dichteren weder in te voeren, hoewel ik gaarn « bekennen wil, dat zulks myn minste inzicht is; « want gelyk ik het geld gebruik, dat thans ter tyd « gangbaar is, zoo gebruik ik ook de woorden, en

---

(1) *Verhandeling op d'onacht der moederlyke tael.* Maestricht, 1788, bl. 29.

« zoek me slechts te wachten, dat ik door geen « valsche munt bedrogen worde (1). » Doch, de oude werken der Rederijkers hebben een wezenlijker taalnut dan te dienen als bron tot het opnieuw invoeren van oude woorden; zij dienen, enkel uit het taaloogpunt beschouwd, tot opheldering veler woorden en spreekwijzen ook van onze tijden. HUYDECOPER heeft niet nagelaten er dikwijls partij van te trekken, en zijn gevoelen omtrent hunne waarde mag hier als alles afdoende aangezien worden. Deze taalkundige, bij 't herinneren aan 't noodlot van den Antwerpschen burgemeester VAN STRALEN, zegt, dat te dien tijde de Kamers reeds op den weg waren om de taal te beschaven en dat Alva den door hen voorbereiden aanstaanden taal- en letteroogst met zijne ijzeren hand ontworteld en uitgerukt heeft. Deze geleerde beschouwt dien tijd « als een « deur, door de welke eene halssterrige en byna « onoverwinnelyke verwarring in de regelen der taale. « is ingeslopen. » Volgens HUYDECOPER kan men geen beter voorbeeld van den aanwassenden invloed van Alva op de taal aanwijzen, dan in het woord *dan,* in tegenstellingen, door *als* te dien tijde verdrongen, wat vóór dien tijd niet te vinden was. Het bewijs zelf schijnt zwak : wat de onwaarde des gebruiks dier verwisselde woorden betreft. BILDERDIJK (2) denkt er anders over dan HUYDECOPER ; maar boven alle bedenking staat dezes beweerde ten opzichte van den verderflijken invloed des Spanjaards op kunst, taal- en letterkunde, en men moet den oordeelkun-

(1) Dl. IV, bl. 149, verschenen in 1732. VAN EFFEN geeft het *Sicut nummi valent verba* weer.

(2) Zie de *Nederlandsche Spraakleer*, 's Grav. 1826, bl. 227, en *Nieuwe taal- en letterk. verscheidenheden*, Rott. 1824, bl. 113 vlg.

digen schrijver bijstemmen als hij zegt : « om die « reden houd ik 't gemelde (het Antwerpsch) *Landjuweel* « van 1561 voor het laatste dier boeken, die ik met « den naam der ouden noem ; te weeten *zulke* ouden, « welker getuigenis by my kracht en klem heeft (1). »

Wat de Rederijkers ten voordeele der taal- en kunstontwikkeling, volgens den natuurlijken gang der zaken, zouden beproefd hebben, toen de Spanjaard opdaagde, zien wij later door een Amsterdamsche Kamer verrichten, toen er verademing in het land zal gekomen zijn, en de woeste vervolging, evenals de dolle hervormingszucht, zal bedaard zijn. Eene rustige letterhervorming wordt dan door wakkere geesten vooruitgeschoven, en 't onsterfelijke genie van HOOFT en VONDEL ontwaakt.

§ I (*b*). — BASTAARDWOORDEN.

Men heeft bijna uitsluitend het indringen en voortplanten dier woorden aan het huis van Burgondië ten laste geleid; doch reeds LODEWIJK VAN VELTHEM, schrijver eens vervolgs op MAERLANT 's *Spieghel historiael*, dat tot 1316 loopt, biedt er een genoegzamen voorraad van aan, om WILLEMS te doen zeggen : « Deèzen *Spieghel historiael* is, gelyk « men ziet, in alles verre beneden dien van MAERLANT (2). » Tot staving van dit ongunstig oordeel geeft die geleerde de volgende regels op :

Doen die *francoyse* hadden vernomen,
Dat si ten inden waren comen
Van den lande, wildense over
In Vlaenderen; ende dese waren *pover*...

---

(1) *Proeve van Taal- en Dichtkunde*, Leyden, 1782, dl. I, bl. 292 en bl. 295.

(2) *Verhandeling*, I, bl. 179.

Dit was manendages, vor werheit,
Vor onser Vrouwen *nativiteit*...
Doen wilden sy't anders *ordineren*
Ende t'enen *payse* doen *viseren*,
Hen was ontboden irst *instrumenten*
Dat si quamen te *parlementen* (1).

De rijmklank (die dwingeland als hij zich niet ten gedweeën staat plooit) is zichtbaar daarvan de oorzaak : degene in *-eren* stroomden uit de pen. Het proza hield zich deftiger, en onafhankelijker van uitheemschen invloed. Zelfs de octrooien, vrij later gegeven door onze graven, te dikwijls ziel- en taalvassallen van Frankrijk, munten nog uit door zuivere spraak, en daarmede samenhangende heldere uitdrukking (2).

Doch dit taalgebrek, lang als eene stijlschoonheid aangezien, had zijn ebbe en vloed. In 't begin der XVe eeuw zag het er wel eens beter uit dan bij LODEWIJK VAN VELTHEM. De stijl van den dichter van *der Minnen loep*, is over 't algemeen zuiver ; ook reeds genoemde vertaling van BOËTIUS door den Bruggeling JACOB VILT, ja zelfs de *Spyeghel der Jongens* door LAMBERT GOETMAN (Antw. 1488), zijn in dit geval.

Wat zonderlinger is : uit eene en zelfde pen vloeiden beurtelings verzen, daarmede besmet, of daar van vrij gehouden. In dit geval bevindt zich onder anderen, de rederijker DE ROOVERE, en wat later de « excellent poët moderne » CASTELEYN. Deze redeneert daarover recht zonderling : Vermits men in de latijnsche poëzij *relligio*, uit hoofde

(1) *Verh. over de Nederd. tael- en letterk.* dl. I, bl. 181.
(2) Zie het in WILLEMS' zelfde werk (dl. I, bl. 178), vermelde octrooi van graaf LODEWIJK aan « die van Gend, Brugge en Ieperen, gegeéven, 't jaer 1360. »

van 't metrum voor *religio* mag gebruiken, en Rome woorden van Athenen, gelijk *lychni*, overnam, mogen de meesters, niet de jongeren, in de kunst, vreemde woorden gebruiken. Maar men moet den man in zijne brabbeltaal den kunststaf zien zwaaien (str. 171):

Wt hemlien [de Poëten] ende wt haerlieder inventie
Spruut een sententie t' onswaert niet blent,
Dat meesters, deur haer preeminentie,
Ghebruuck(en) meughen poetelicke licentie,
Corrumperende tvocabel in een element :
In *relligio* en *reliquiæ* is dit bekent,
Met andere die sy stellen om ons bescheermen :
Deur *uri* ende *lichni*, int zelve incident,
Blijkt dat sy stellen meughen wtlantsche teermen.

In zuivere taal, en niet onaardigen versbouw, vertaalde hij daarentegen, zooals wij hiervoren vaststelden, een van MARTIALIS' meest bekende, en meest nagebootste stukjes.

Maar dit zijn buitenkansjes bij den man.

Wij hebben ons hier ook bezig te houden met een Amsterdamschen rederijker, vrij gewichtiger dichter en taalkundige dan de Oudenaardsche factor.

Wij bedoelen Neerlands ENNIUS, die wegens dat aangenaaide lapwerk zich zelven ook zeer ongelijk was.

Vier jaren vóór de beroemde *Twe-spraack van de Nederduitsche letterkunst* verscheen, immers in 1580, gaf SPIEGHEL een dicht uit, waarin hij de bastaardwoorden niet spaarde. Zijn uitgever en commentator VLAMING zegt daarop : « Ik zie met « verwondering, dat Spiegel in deezen lof der Rede- « rykkunst of Poëzy vermaek gehad heeft, op het « voorbeeldt van J.-B. HOUWAERT, enz. zyn dicht « te mengen met zo veel bastaerdwoorden daer hy « die zo zorgvuldig gemydt heeft in vroeger en « later schriften; hy zal dit mogelyk gedaen hebben

« om te tonen, dat hy zo wel met deze verzen wist « om te gaen als de vlaemsche en brabantsche « kameristen, die, *van de hollandsche zeer jaloersch,* « daer heel mooy mede waren, en *zulk doen hoftael* « noemden (1). »

Dan, al spoedig nam SPIEGHEL ten dien opzichte eene minder twijfelachtige houding. Het vreemd goedje, dat de refreinen en andere Rederijkersstukken van dien tijd er zoo kakelbont doet uitzien, bestreed de wakkere man met de eigene wapenen der Rederijkers.

Hij schreef daarop een *Revierein* met den stokregel

Dus doende ghaat het Nederduyts gheheel verloren.

Het *Prinee-* of slotcouplet biedt bijzonder belang aan wegens de bastaardwoorden, de Rederijkerskunst toegeeigend, en geeft ons tevens de deelen op der door hem uitgegeven *Twe-spraack* :

Wy Rymers die, Ghod wouts, (2) *Retorykers* ghenaamt zyn,
Ghebruiken mede voor welsprekentheid zulck' *eloquentie*.
Ziet hier een verwarring, als wy versaamt zyn,
Wy hebben een *blason*, met ons *advys* óf *sententie*,
Wy spreken van *Compositie* en van *inventie*,
Van *elocutie*, *termen*, *soluti* en *disputatie*.
Hoort dit *relas pronunceren*, gheeft *audientie*,
Het wort *Poëtelyc gemoveert* tót *recreatie*;
Dits een *redyt*, dats de *conclusi*, dits *d'arguatie*,
En *solveert* dit *propoost* op het *facondste*.
Dat (Dan) doet onze *factoor* een *prologh* óf *narratie*.
Wat dunckt u, ghy heeren? Ick zeg, behoudens u jonste,
T'zyn grove *fauten* (in zulck Duits ghezeyt op 't ronste),
Dus wilt u met die schandvlecken niet meer quellen,
Oeffent eene zuyvere spraack, zó verwerfdy ghonste,
En leert door de *Letterkunst* wel voeghen en spellen,
Door *Redencaveling* vaste bewijsredenen stellen,
En wilt alzo Rederyks lieflyckheid oorboren,
Werende dat het Nederduyts niet gheheel gha verloren.

---

(1) Bl. 206.

(2) Zooveel als « *met Gods genade* », eene uitdrukking nog bij POOT te vinden.

SPIEGHEL vergenoegde zich niet met te critiseeren, hij sloeg de hand aan 't werk. Wat moeite heeft hij zich niet gegeven om de woorden der *Nederduytsche dialectike* te vertalen! En over 't algemeen bracht hij ze niet ongelukkig over (1).

Doch evenals menig hervormer, was de taalzuiveraar te dikwijls een radicalist, en was de toepassing zijns grondbeginsels overstreng, of verkeerd. De bijl was bijna aan den voet des taalbooms geleid : takken, die niet onsappig ooft droegen, werden met de onvruchtbare afgehakt.

HOOFT volgde hierin Spieghel na; wat van dezen dikwijls overdreven taalschuimer werd gezegd, is toepasselijk op 't werk der Kamer : *In liefd bloeyende* (2). HOOFT zelf getuigde in eenen brief « Ende hebbe « somtijds in beraedt gestaen, oft niet beter waer den « schoot te vieren, met spreken van hoofsch Duitsch : « Maar, « voegde hij er bij, » zoo men die deure open « zet, jk en zie niet waer 't eindigen wil met het « verloop der taele. »

Dezelfde schrijver biedt ons een doorslaande bewijs

---

(1) Zie de lijst achter *'t Kort begrip des Redenkavelings*. Ook STEVIN arbeidde aen een werk van zulken aard.

VAN METEREN deed hetzelfde voor de oorlogswoorden.

Zie over diergelijke woorden VAN HAREN, *De Geuzen*, in de Bilderdijksche uitgave, II dl. 61-66.

H. DE GROOT's *Inleiding tot de Rechtsgeleerdheid*, en de tot in onze dagen herdrukte MEYERS *Woordenschat* zijn algemeen bekend.

(2) Brief « aen den Heere JACOB WYTZ, opperste Wachtmeester der Vereenigde Nederlanden. » (P. C. HOOFT's brieven uitgegeven door VAN VLOTEN, Leiden 1856, II, bl. 388, nr 483 der verzameling). — « Tot dezelven (fouten) mag in de eerste plaatse gebragt worden, dat « Hooft zijner prijsselijke geestdrift, om het Nederlandsch van bastaard- « spraak te reinigen te zeer den teugel gevierd heeft.... Maar Hooft « wilde, om der bastaardij, die het Nederlandsch zoo gansch en al « bedorf, de hartäder door te kerven, liever wat te veel, dan te weinig « doen. » YPEY, *Beknopte gesch. der Nederl. tale*, Utrecht, 1812, bl. 458-9.

van de echtheid des bekenden Latijnschen leerregels, dat sommige zaken best onder hunnen oornaam aangeduid worden, en wel ter plaatse waar hij over 't woord *Inquisitie* naar waarheid spreekt, zooals hij over de zaak naar waarheid had gesproken (1). Amsterdam sloeg niet alleen aan dit taalbeschavingswerk de hand, Haarlem voegde zich daarbij. In de prijskaart (1606), die van de toen opgeborrelde kerkgeschillen getuigde, trok Haarlem zich mede die vaderlandsche zaak aan.

Neerduitsche spraek, » met soet vermaek » wilt mijn verhaelen.
Bastaerd woorden vreemt » uytlants niet neemt » mijt ander talen.
Soo veel doenlijck is » haer rijckheid wis » wilt neemen in acht.

Bleef Vlaanderen bij zooveel loffelijke pogingen ten achter? Neen. De pas herstelde kamer de *Olijftack* van Antwerpen bracht het hare daaraan toe (1616); en zeker moest het kwaad hevigst in eene handelstad als deze woeden (2). De Vlaamsche Epigrammatist RICHARDUS VERSTEGEN stond echter onder ALBERT en ISABELLE moedig ten pleidooi voor die taalsmet op, en was een echt rederijker, door rederijkers als THIEULLIER, zeer geprezen. Hij bestreed

(1) *Nederlandsche Historien*, Amst., Leiden, 1703, bl. 28-9, na den haat geschilderd te hebben tegen den Kardinaal de Granvelle (1560) door de afgunst gebrouwd, alsmede 't misnoegen der monniken en andere geestelijken tegen 't Concilie van Trenten, voegt HOOFT er bij : « Het minste misnoeghen speurde men onder de majestraaten, « die nochtans, voor quetsingen van vrydoomen (priviligiën), en verloop « van neering (geen' ongegronde zorgh) bedacht waaren, en, nevens « de rest, eenen schrik hadden, van 't *doordryven der Spaansche* « *Inquisitie.* Welken naam, alzoo die, met zyn klank alleen, een geessel « der ooren geworden, en tot de kracht van een inscherpende beteekening « gekoomen is, wy, doorgaands, onvertaalt te werke zullen stellen. »

(2) GÉRARD, p. 164.

In Holland had zich te dien tijde reeds het taalzuiverend stelsel gevestigd (*Den Nederduytschen Helicon*, 1610, bl. 76).

de Hollandsche wegens de « geschuimde » woorden : dit deed hij met tweederlei argumenten : kluchtige en ernstige; de eerste waren bloote calembourgs, b. v. hij vroeg : waarom zeggen de Hollanders in plaats van 't *Consistorie van de Gereformeerde* niet : de *Vergaderinghe* of *gheselschap van de herschepte ;* de andere waren dezelfde, als die CASTELEYN, zoo wij zagen, had vooruitgeschoven; namelijk het gebruik van Grieksche woorden, aangenomen in de Latijnsche poëzij ; een argument dat alleen bewees hoe weinig beide mannen met de Latijnsche poëzij bekend waren (1).

De uitdrukking *hoofsch spreken,* op die bastaardwoorden toegepast, welke men al spoedig stadhuistermen heette, toont genoeg, wat invloed het verfranschte hof en bestuur op onze taal uitoefende.

Dat de notarissen aan dit taalverderf veel toebrachten, is bekend, daar zij nog hedendaags veel van sacramenteele woorden houden, die partijen te eerbiedwaardiger toeschijnen naarmate zij die minder begrijpen.

JAN VOS stelde die lui tot boet van die taalzonden reeds in 't diepste der hel (2).

---

§ II. — DE SPELLING.

Wij beloven kort te zijn, bij 't spreken over een punt van bijkomend belang.

Is 't wel noodig te weerleggen wat POPELIERS

---

(1) VERSTEGEN 's *Nederduytsche epigrammen*, Brussel, 1624 (Voorrede).

(2) In de anders misselijke of vuile klucht van *Oene*, op zijn BREDERODE 's laf berijmd en onkiesch bewerkt. Amst., 6^{en} druk, bl. 6.

niet aarzelde te schrijven : « on ne commença à « l'écrire (la langue) plus correctement que lorsque « JOSSE LAMBRECHT, typographe à Gand, publia en « 1550: la *Nederduytsche spelling*, et que ANTOINE « VAN T' SESTICH ou SEXAGIUS, né à Bruxelles « et avocat au grand Conseil de Malines fit paraître « à Louvain en 1576 : une *Orthographia van de « nederduytsche tael.* »

WILLEMS had zich bepaald van deze grammaticaschrijvers te getuigen, dat men te hunnen tijde de « noodzaekelykheyd begon te gevoelen van de Nederduytsche Spel- en Spraekkunst aen vaste regels te binden » (1). Die noodzakelijkheid werd dus eene eeuw na 't verval van de zuiverheid onzer taal eerst begrepen, en men weet op welke wijze zij ook in onzen tijd is voortgezet geweest.

LAMBRECHT, zoo men zegt, stond onder ander verdubbelde vocalen de *aa* voor. In de *Spelen van Sinne* der uitschrijving van de Rotterdamsche Kamer gedaan in 1561, maer veel later herdrukt of uitgekomen (2), wordt eene opdracht gevonden, waarin die dubbele vocaal gebruikt wordt (3).

Men weet dat slechts in September 1641 de Drost deze dubbele *aa* begon te gebruiken, hetgeen hij tot zijnen dood toe onderhouden heeft (4).

---

(1) *Verh. over de Nederd. tael- en letterk.*, dl I, bl. 252.

(2) Rott. bij Jan Van Waesberghe, 1644.

(3) Aan de heeren gecommitteerde raden der admiraliteyt van Zuid-Holland.

(4) Zie TEN KATE, *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* (dl I, bl. 743). ALBERDINGK THIJM brengt dit tijdstip op 1636.

§ III. — Maat.

In het begin der zeventiende eeuw duurde nog de worsteling voort tusschen de oud nationale en nieuwe aan de Fransche ontleende versmaat. Ook de werken der Rederijkers geven ons daarvan 't bewijs aan de hand.

In *Const-thoonende iuweel* van Haarlem (1) vindt men twaalf *Spelen van Sinnen*, opgesteld door ten kampe gekomene rhetorijkers. Behalve het zinnenspel van Schiedam zijn alle in de oude vrije versmaat geschreven. Het Schiedamsche Spel, door *J. Dwinglo*, schoon het geen enkel der drie uitgeloofde palmen bekwam, bevat iets poëtisch dat men vruchteloos in de andere zou zoeken; men vindt er namelijk die dichterlijke uiteenzetting der periode in, welke den man geboren om in verzen te schrijven, kenschetst.

De voorrede, waarin *Eerbiedig versouk* optreedt bewijst dit reeds :

Tot eer en prys des naems van onsen Heer der Heeren
(Daer toe al 'smenschen doen behoort te zyn gericht) —
Tot lof dijens hogen Godts, die eerstmael heeft gesticht
Van aerd' den mensch, om hem te dienen en te eeren,
Tot stichting vande geen' die (in haer oordeel) keeren
De ooge haers vernufts, nae *Redens* heylsaem licht,
Als oock tot nut van die, wijens deerlick droef gesicht
De Redenrijcke Maecht (die deucht met vreucht can leeren)
Geport heeft, tot 'tberoep van deese t'samen-coomst,
Daer toe soo sullen steets, wy haer dienaren vroomst,
Die zy uyt hiren hof gepluckt heeft (om te dragen
Tot een ken-teeckens beelt) de schone *Rosen root*,
Wy (seg ick) sullen u den over hogen noot,
Het iammerlick gebreck, en smertich deerlick clagen
Van 'tcrachteloos geslacht, wiens gryse oudheyts dagen
Hun storten over 'thooft seer veel ellenden swaer,
Gaen stellen voor het oog als in een spiegel claer

(1) 1607, bij Zacharias Heyns.

Men ziet het : versbouw en uitdrukking zijn niet alledaagsch. *Dwinglo,* de onbekend geblevene rederijker, verdient alleszins dat wij nader kennis met hem maken.

Wat verder stellen *Begeerlickheyt, Wellust* en *Grootsheyt* den « *Mensch* in een zetel genaemt *Vleeslicke sorgeloosheyt,* ende tot teecken van triumphe, singen zy 'tnaevolgende liedeken (1), waar door hy geheel vast in slaepe geraeckt : »

O werelts machtich rycke,
Waer is nu dyns gelycke
Die 'thooft so steket op?
Dyn overhogen throone
Staet heerlick nu ten thoone
Geresen inden top.

Nu breket door het duyster
Den glants en schoonen luyster
Van dyne heerlickheyt :
Den neveldamp moet swichten,
Dyn daeg'raet sietmen lichten
In voller eerlickheyt.

Noyt waerdy so verheven,
Men sach noyt hoger sweven,
Dyns groten schepters macht,
Al s'aertrijks burgeryen
Dy vleyen ende vryen
Door dyns aenlockens cracht.

Nu syn des werelts booden,
Nu syn des menschen gooden
Gemack, Rijckdom en Eer,
Die synt daer sy voor knyelen,
Daer sy rust harer zyelen
By soucken meer en meer.

O werelt, nae dyn wensche
Selfs menich christen mensche
Nu slapet sorgeloos ;
In vleyslickeyt geseten,
Syn plicht heeft hy vergeten
Door dyne lusten boos.

---

(1) « Nae den voys : Schoon lief wilt myn troost geven. »

« Dit ghesonghen zynde, spreekt »

Grootsheyt.

Sijet hy is nu met onse lijefd' ontsteecken,
Wy hebben hem tot onzen wil gebracht.

Begeerlickheyt.

Jae, doch ons eer is daer heel wel betracht,
Ons vroomheyt is voor alle man gebleecken.

Wellust.

'tWaer jammer dat aen ons ijet soude ontbreecken,
Dus laet ons gaen, op dat wy winnen tijt,
Haer Majesteyt sal hoochlick zyn verblijt.

« Nae een weynich vertoevinghs, comt *Schul-*
« *dige plicht* uyt *'tHof der genaden,* ende siende
« den *Mensche* slapen, spreeckt : »

Wanneer den armen mensch aenschouwt Gods wonder wercken,
Des hemels rond' gewelf, met lichten schoon vercijert,
Het aertryck wel voorsien met wreet en tam gedijert,
De wyt-bepaelde zee verspreyt in vele percken,
En hy oock boven dijen met aendaecht gaet aenmercken,
Hoe heerlic dat hem Godt verheft heeft uyt het slijck,
En in 'tbegin gemaect zyns evenbeeldes blijck, —
Hoe hy hem boven al (om zijcles heyl te stercken)
Verlost heeft van de sond' van Adams boosen val,
Die van Godt scheyden af, hem en syn afcompst al, —
Hoe hy hem (seg ick) weer in 'tbondt van syn genaden
Genomen, en gemaect heeft slevens erfgenaem,
Soe dat hy weder is een kindt syns rijcks bequaem,
Sal sulcken mensch nijet syn becommert en beladen?
Hoe hy syns Scheppers deucht, syns hogen Godts weldaden
Met herte, tongh en mont sal moghen maecken groot; —
Hoe hy syn ouden mensch best brengen sal ter doot; —
Hoe by, tot Godes eer, sal wand'len goede paden,
Die recht en heylich syn, gelijck hem toebehoort; —
Hoe hy becleden sal syne wedergeboort
Met vruchten schoon, die der bekeeringe syn waerdich?
O jae, dat compt hem toe, dats' synen plicht geheel.

Meer dergelijke fraaie plaatsen vindt men in dit onbekroond gebleven stuk (1).

Een Vlaamsch schrijver, sprekende over BREDERODE die korts na dit stuk, immers ten jare 1612, zijne tragi-comedie *Griane* in alexandrijnen schreef, teekende het volgende over de maat aan door den Antwerpschen OGIER, eene eeuw later gebruikt : « In zyne vroegste stukken had hy, op het voor- « beeld van BREDERO, zich van eene ongelyke « maet bediend, doch de *Traegheid* en *Gierigheid* « zyn in alexandrynsche verzen. Dit was eene aen- « merkenswaerdige verandering (2), in 't geheel niet, « dunkt my, ten voordeele onzer oorspronkelykheid « in 't bly- en kluchtspel. Zoo haest een knecht, of « een boer, of een marktwyf op vaste deftige maet « begon te spreken, moest ook de losse sleur, die « gedurende eene halve eeuw de ziel der Amsterdam- « sche en Antwerpsche schouwburgen geweest was, « verloren geraken. De heer werd statiger, de knecht « volgde zynen heer na, de boer den knecht, en het « warme volksleven onder den blooten hemel week « voor de afgemetene gesprekken, in *anti-chambres* en

(1) Het *Spel van Sinnen*, geschreven door *de witte Acoleye*, van Leyden, en met den eersten prijs bekroond, is deels in de oude, deels in de nieuwe maat; iets dat nochtans in stukken, waarin ernst en luim zich afwisselen, niet zou af te keuren zijn. Uit de opdracht van 't *Const-inweel* blijkt, dat ZACHARIAS HEYNS aan dit stuk heeft medegewerkt. Het eenige werk in de oude maat berijmd door het Rhetorijk van Aedwaertswoude, bekwam den tweeden prijs.

In 1615 stelde Schiedam een prijskamp voor op 't referein : « 't Verwarde Babylon hier door d'ander verstaen. » — « Al met Hollandsche maat. » In margine leest men : « Tusschen 10 en 14 syllaben, » waar uit men ziet dat Holland, de Brabandsche en Fransche maat als synoniem aanschouwde; niettemin komt deze overal voor in het werk der Mechelsche *Peoene* van 1621 : trouwens de maat werd daarbij, zoo voor 't blazoen als 't referein, bepaald op 10, 11, 12, 13 syllaben.

(2) 't Vlaamsch alexandrijn dagteekent van 1567.

« heerentuinen. Het fransch tooneel was bezig met « het nationale te verdringen (1). »

Het is inderdaad een vraagstuk, der moeite waard dat men 't naga, of de alexandrijnsche maat op het tooneel, wij zeggen niet de oorspronkelijkheid, maar de eigenaardige losheid, die 't blijspel gevoeglijk is, heeft tegengewerkt, verdrongen; immers, of deze maat van Franschen oorsprong oorzaak is van 't verfranschen van ons tooneel.

Laat ons dit vraagstuk eerst historisch nagaan.

De *Ware-nar* van HOOFT werd ten jare 1617 in eene vrije maat geschreven, welke op die der rederijkers gecalqueerd was, en dus met geene getelde maar gewogene syllaben, met geene voeten, maar met slagen voortstappend. De geleerde dichter begreep, dat hij tot het verhollandschen eener in iambische verzen opgestelde klucht van PLAUTUS de eigenaardigheid van dit stuk niet kon weergeven in eene maat, die, in haren veel minder lossen gang, zoozeer van den tekst afweek; hij begreep, dat hij evenals de klassieken hier eene maat moest aanwenden, die, zoozeer mogelijk, tot het gewone gesprek naderde. Zijne verzen hebben in hunnen ongemaakten loop en lossen zwier veel van de Nevelingen-verzen, die echt nationale, taaleigene maat; zij loopen meest tot zes slagen toe: ook wist hij, gelijk vooral SWIFT bij de Engelschen, partij te trekken van de dubbele rijmslagen, b. v. op 't slot van het derde bedrijf, waar *Ware-nar* spreekt :

Wat wórden jou láegen eléit, ô rónde schijf (2).
O pót! wat gaét 'er ménnigh mán op jou lijf (3).

---

(1) SNELLAERT, *Schets eener gesch. der Nederl. letterk.* 1855, bl. 148.

(2) Vijf slagen.

(3) Vijf slagen.

Wel mócht ik het dénken, dát deze knécht niet veul ziéls hádt (1).
Waer schúil ik de pót nou bést? laet iens zien : in 't kniels vàt (2).
Bay záft, ik moet véur me zien, wát ik bedrijf (3).
Lest ging ien barbier in de máneschijn wángderen mit zijn wijf (4),
't Kérkhofjen óm, tot dát zet án 't groot-schóol schier bróchten (5) :
Doe zéid' hy : « wijfjen of we hier een doóts-hoofdt uitzóchten (6),
Dat kárs inne várs wás, inne gáef, inne góedt (7). »
— « Ien dóotshoofdt, » zéid ze, « ien dóotshooft, wat bín je ien núwelijk blóedt! »

Een versregel, die ons aan zoo menig half couplet onzer oude liedekens herinnert (8). HOOFT vervolgt :

Jác, ien dóodtshooft, » zéid' hy wéêr, « dúnkt het jóu ien gríl, zót ?
't Zou prónken in de winkel, as ien békken in 't míl schót, enz.

Wat verder ontmoeten wij een trimeter, die zeven slagen heeft :

Doe gingen ze 't grávestraetje déur, de núwedijk óver,
zoo láng wast te déegh,

gevolgd door een vers, berijmd op zijn middeleeuwsch, dit, met een tweesyllabisch woord, waarvan de tweede syllabe — ten behoeve des rijms — eenigen nadruk ontvangt ; die versregel luidt :

Maer mits ăs ze͡ ŏp hĕt wáter kwámen, récht veur de zóutstèegh.

De « Voor-reden » van den *Ware-nar* is nog meer op zijn rederijkersch, of op de refereinmaat, met staartrijmen, bewerkt. Men luistere nog éénen stond :

---

(1) Vijf slagen en een dubbele rijmklank.
(2) Vijf slagen.
(3) Vijf slagen met twee naesteen krachtens de zinsnede.
(4) Zes slagen.
(5) Vijf slagen (?).
(6) Vijf slagen.
(7) Vijf slagen, waaronder twee achteteen opgevolgd van een komma.
(8) Zes slagen, zooals in het lied van *Mooi Elsjen*, te vinden in WILLEMS' *Oude Vlaemsche liederen*, bl. 175, waar deze dezelfde scansie aenbiedende versjes voorkomen :

Och Elsje, seyde hy, Elsje,
Wel, lieve boele van mijn!

Zijt niet verwóndert, of schóon mijn gewáad wat wild wèit,
Ik bén u méê poortrés, de ruimschóttelde milthèit,
Die niet, als een vilt lèit, » arm léven van groot goédt,
Maar vrólijk haar zélven, ēn den behóeftigen vóedt
Van den óvervloét. »

Die bijzonderheid, dat de « Voor-reden » van Hooft's *Wäre-nar* op de refereinmaat, met staartrijmen, is bewerkt, was aan de aandacht van BILDERDIJK niet ontsnapt : « Deze *voorreden*, zegt hij, « is « in de oude en tot daartoe gebruikelijke versificatie « van losse maat met twee eind- en derde middel- « rijm. Welke inderdaad hare zoetheid en bevallig- « heid had, en algemeen bemind werd, tot de nieuwe « Brabandsche, by Clement Marot in het Fransch « aangenomen zijnde, meer en meer doordrong (1).

HOOFT heeft dus blijk gegeven van zijn fijnen smaak, met op eene eigenaardige wijze PLAUTUS' vers na te bootsen, gelijk hij in zijne gezangen de maat der vroegere liederen nazong; hij heeft die maat, onzes dunkens, inderdaad eerst ingevoerd, maar ongelukkig niet kunnen nationaliseeren.

Hij sloot het kluchtvers — mag men 't zoo heeten — binnen zekere palen in : waarschijnlijk zou hij tusschen die kluchtverzen den deftigen alexandrijn geplaatst hebben, hadden de personen die in zijn spel optreden, tot deftiger stand behoord.

OGIER, evenals JAN VOS, volgde te dikwijls de matelooze ongebondenheid van BREDERODE na, doch de Antwerpsche schrijver, hoe lang ook van stijl, gevoelde, dat waar deze klom, de decasyllaben, of wel het alexandrijn met zijn deftigen dragondersstap,

(1) Zie BILDERDIJK'S uitgave van P.-C. HOOFT'S *Gedichten*, Leiden 1823, bl. 136. — De doorluchtige commentator slaat hier den bal deerlijk mis.

geen misplaatst figuur maakten, b. v. in deze niet onaardige tweespraak tusschen een trotschaard, die edelman wil zijn, en een boer philosoof (1) :

Francisco.

Hoe soude myn broeder syn?

Böer.

Ia, van Adamswegen.

Francisco.

Hoe heeft den adel dan den naem verkregen?

Boer.

Door vrome werckingh, en (door) deughdelyck bedryf;
Die voor 't gemeyne best dorst wagen ziel en lyf,
En 't princelyck gebiedt had' heldelyck gedreven,
Aen dees is eerst den naem van edeldom gegeven.

Francisco.

En waer uyt weet gy dit?

Boer.

Uyt onsen prochiaen,
Die heb ick lest de saeck soo hooren overslaan,
Wanneer hy stont op stoel om jeder een te leeren,
Dat slechte lieden syn soo goet als groote heeren
In goddelycken dienst.

Francisco.

Maer heb ickx (ick des) niet gedocht,
Als dat gy uyt t' sermoon dit praetjen hadt gebrocht?

Boer.

Ia, joncker, dat syn praetjens van de boeren (10 syll.)
Maer die ghelyck als gy, die spreken maer van....

'tRijm laet zich licht raden; doch schrijven wij mede wat van 't overige af, waarin de kluchtschrijver

---

(1) Te vinden in *De Hooveerdigheyt*, kluchts-gewys vertoont op de Kamer van de *Violiere* den 18 Oct. 1614, Amst. 1682, bl. 23.

ons ellenlange regelen, met een rijm sluitend, op zijn BREDERODE'S opdischt :

Francisco.

Soo wilt ghy mynen stam alleen dan over rugh kanten?

Boer.

Sydet, soo sydet! t' gaet met de mensch gelyck met 't saet vande tullepanten, enz.

En zulke vormlooze verzen, die vrij wat langer voortloopen « alst eenen aesseme heerden magh, » zijn terecht van het tooneel gebannen geweest, en ten uiterste goed voor een *débauche d'esprit* (1) : het echte kluchtvers verdient in eere hersteld te worden.

Maar wie toch ziet niet al het bespottelijke in van de rijmregelen, die, als apostille, voorkomen op een request in 1615 door de kamer van Gouda aan den magistraat ingediend ter vergunning eener geschikte vergaderzaal :

« Soo wanneer de supplianten van een' goeden camer sullen wesen voorsyen,
« Soo sal men heur van stadswegen uytreycken vyer-en-twintig guldens, tot subsidie van dyen.

Die verrederijkerde magistraat meende 't zeker vrij wel, maar rijmde vrij slecht.

---

§ 4. — VERSKUNST.

« Uit dezelfde bron, waaruit het taalbederf voort-
« vloeide, kwam ook 't bederf der nederduitsche
« Verskunst voort : want even als de geschiedenis
« van de taal eens volks met de geschiedenis zijns

(1) Zoo kennen wij een rijmstukje van BORGER, dat afzonderlijk is gedrukt, opgedragen aan den hoogleeraar M. Tydeman, bij zijn zes-en-zeventigsten verjaardag (1854).

« vaderlands, zoo is ook de bloei en 't verval des « Versbouws met die der Taal- en Letterkunde innig « verbonden.

« Hadden de Rederijkers, door den invloed van « 't burgondische hof op een fransch pad medege- « sleept, den bastertwoorden eene ruime deur geo- « pend, met de taal ging ook de dichtvorm allengs « verloren, terwijl echter een gevoel van maat en « melodij bij den dichter nog lang voortheerschte. »

Deze getuigenis van eenen prosodist is door hem gestaafd in het hoofdstuk zijns boekwerks : *Geschiedenis van den overgang tot en invoering van de nieuwe versmaat* (1), waarin hij achtereenvolgens handelt over de invoerders en voortzetters van die maat : ANNA BYNS (omtrent 1530), CASTELEYN (1548), JAN VAN HOUT (1575, waar 1565 moest staan), Jonker VANDER NOOT in zijn *Olympiadas,* (1579). De Kamer *In liefde bloeyende* (1584), JACOB DUYM (omtrent 1594), KAREL VAN MANDER (1603), HOOFT (1608) en YMME-LOOT (1614-1626).

Wij hebben echter bewezen dat LUCAS DE HEERE in 1567 de alexandrijnsche maat heeft aangewend (2), zoodat een Vlaming als invoerder er van mag beschouwd worden. Lange jaren daerna schreef DUYM (2), wiens stijl en rijmtrant beneden 't middelmatige zijn, dat hij dichtte « om alle redenrijcke gheesten eenen voet te wijsen, hoe dat sy haer behooren na de Fran-

---

(1) PR. VAN DUYSE, *Verhandeling over den Nederlandschen versbouw*, 1854, I, 29 vlg.

(2) In zijne beknopte *Verhandeling over den drievoudigen invloed der Rederijkkameren* (*Tome XI, Mémoires.... publiés par l'Académie royale de Belgique.* — coll. in-8°) bl. 55, schrijft PR. VAN DUYSE « Wij houden LUCAS D'HEERE voor den eersten, die in de Nederlanden de alexandrijnsche maet heeft gebruikt. »

sche maet te voegen ende de oude maet (so sy die noemen) te laten varen (1). »

Belangrijker dan dit chronologisch punt is de vraag, of die maat al of niet eene aanwinst voor de Nederlandsche lier is geweest? De gemelde prosodist heeft dit pleit van voor en tegen in 't breede ontwikkeld; de slotsom van een onderzoek deswege, zal, onzes dunkens, hierop nederkomen : groote dichters hebben die maat met eene groote rhythmische verscheidenheid verrijkt, doch niet zonder merkelijk verlies der taalvormen, die de oude maat eerbiedigde.

§ V. — RIJM.

Rijmlooze verzen, vooral dichtregelen de Grieken en Romeinen zonder rijm nagebootst, neen, zoo iets kwam nooit in een rederijkersbrein op!

Het Rijm was bij hen t' allen tijde een integraal element der kunst : en men moet waarlijk niet verwonderd zijn, dat als het weven van kunstig spinrag — gelijk de Retrograden — aan de orde des dags is, het Rijm bij onze goede lieden wel eens een kunstoverheerschend element zij geworden, waar de bastaardwoorden bij anders bekwame rijmdichtende — gelijk ANNA BYNS — wel eens ingeroepen werden.

Dat was immers ook menigmaal het geval met de Fransche *Trouvères* en *Troubadours*; niet altijd echter.

Men leze, bijv. het lied *Belle Argentine*, door den Trouvère der XIIe eeuw AUDEFROY LE BASTARD, waarin zestien coupletten van monorymen overkunstig met een referein sluiten :

---

(1) Opdracht van zijn *Spieghelboeck*, Leiden 1600. Men kan proeven zijner ondichterlijke rijmader nagaan in WILLEMS' *Verhandeling*, II, 47 volg.

Au novel tems pascour que florist l'aubespine,
Espausa li cuens Guis la bien faite Argentine.
Tant furent bonement, bras à bras, souz courtine,
Que six biaus fils en ot. Puis li monst'ra haïne,
Pour ce que mieus amoit sa pucèle Sabine.
Qui convent a à mal mari,
Souvent s'en part à cuer marri (1).

Ook onze Rederijkers wisten het rijm tot een *esclave qui ne doit qu'obéir*, tot een bilboquetspel te maken. Een aantal liederen bewijzen dit. Wil men iets daarvan vernemen? De tot dus verre weinig bekende Rederijker CELOSSE geeft het ons aan de hand :

Daer liefde groeyt // en konste vloeyt /
Magh 'therte wel verblijden /
Comt onvermoeyt // ter feest u spoeyt /
Vreest niet *Zoilus* benijden :
Want siet // aen alle sijden
Is ons ghesent // veel hulp ontrent /
Dies 'tfondament // blijft ongheschent /
Laet liefd' ons niet ontglijden (2).

Een ander rederijker (*Lust boven konst*), zong een « Somer-liedt, op de wijze : Den koelen wint van Oosten, » dat ons aan het bekende stukje van PANARD herinnert, en waarvan het slotkoeplet aldus voortglijdt :

Oock 'smenschen zaedt en vruchten
Meest werden voort ghebracht /
In heete zomers luchten,
Zijns levens sterckste macht /
Vol rijpen raet de zinnen // wijs /
Oock winnen // spijs / 't welck in een // grijs
Hooft namaels werdt verwacht (3).

Doch daarmede was de man, die waarlijk « rijmlust boven rijmkunst » stelde, nog niet voldaan : hij

---

(1) P. PARIS, *Le Romancero françois*, Paris, 1833, bl. 21.
(2) *Den Nederduytschen Helicon*, Haerlem, 1610, bl. 46.
(3) *Ib.* bl. 190.

wilde een stap verder zetten. Dit toont zijn « Meyliedt » aan, « op de wijze van den Morisschen dans » :

Wech ouden // kouden // klapper // tant // ghy moet nu ruymen 't velt /
Een jeughdigh // vreughdigh // dapper // quant // vervolgt u met ghewelt /
Siet waer // ghy vlucht // met swaer // gesacht // wordt ghy van hem ghequelt /
Vliedt vry beducht // want met gerucht // zijn komst elck vreughdigh melt (1).

Doch niet alleen in de liederen, ook in sommige tooneelspelen der Rederijkers steekt eene wondere rijmvaardigheid door.

Zoo kan men te rechte, met MONE, besluiten uit de gekunstelde rijmen, die men vindt in het gedramatiseerde leven van den *H. Trudo* door CHRISTIAAN FASTRAETS, dat hij vrij veel zal gewerkt hebben (2). En inderdaad, er hoeft oefening, vele oefening toe, om met de kunstjes der Rederijkers zoo te kunnen doen gelijk die verrederijkerde dramaturg het doet; die, behoorde hij tot geene kamer, zeker wel waardig was, lid van eene te zijn. Het stuk ontsluit met :

Lucifer, sittende in de helle.

Bor! waer sydy allen, der hellen ghespuys? gruys
Duyvels, hoe sidt gij dus stille als een muys thuys?
Ghy, helsche wolven, ick sal duer tcryten splyten.
Bor! by Bachus buyck, ick werd duer tghedruys buys.
Helsche draken, ghy speelt my al confuys fluys;
Dies sal ick u noch als hypocryten smyten,
Bor! het macht my wel int verwyten spyten,
Dat ghy u dus tragh (?) in der hellen cot hot.
Bor! duyvels, ghy en wilt u niet twee myten quyten,
Maer my dunckt, dat ghy metter hellen rot spot.
Dies sal ick u noch den snavel breken besnot bot,
En sal u in vurken, als helsche slanghen, hanghen.
Bor! waer sydy? sidt ghy in der hellen pot slot?
Compt, duyvels, of ick sal u met tanghen hanghen.

---

(1) IB. bl. 197, tien coupletten.

(2) MONE, *Uebersicht*, bl. 357 vlg.

De rijmschrijver was Dominikaner te Loven, tusschen de jaren 1533-1558.

Baalberith, duyvel der gramschapen.

Bor! hier syn wy : wat mach u int verstranghen pranghen?
Lieve meestere, segt ons uws lydens verdriet, siet.

Leviathan, duyvel der hoverdyen.

Ja, op dat wy vruecht in u wanghen vanghen,
Wy suelent beteren, ledt u na trecht bediet, yet.

Lucifer.

Bor! duyvels! en hoerdy dat aen myn droevich liet niet?
Cluppels suelen u noch om thooft als crayen drayen.
Twaer u sause, dat ick u in eenen spriet stiet,
En dede u, soo swert als kayen brayen.

Men moet het bekennen : buiten die rijmvaardigheid loopt hier ook eene sterkteekenende verbeeldingskracht in 't oog, vooral in de drie laatste verzen.

FASTRAETS' vreemsoortige rijmwijze brengt ons de meer harmonische van BILDERDIJK in 't geheugen, door hem gebruikt in den eersten regel van elke strophe zijner Romance *Minerva*, waarin een monosyllabum telkens op een dissyllabum, van een samengesteld woord gemaakt, weerklinkt :

Minerve vond de veldfluit uit,
En speelde 't eerste lied,
Aan d'oever van Permessus vliet,
Gehurkt in 't jeugdig kruid (1).

De goede rhetorisijnen waren zoodanig op 't lieve rijm verslingerd, dat zij niet zelden daarin acteerden en requestreerden. Wij hebben daarvan een voorbeeld medegedeeld in 't antwoord der Fonteinisten aan de kamer van Veurne, op 't einde der XVIe eeuw, en het zegepralend verzoekschrift der *Goudbloeme* van Gouda (2). Verlangt men nog iets van dien niet zeer degelijken letterkost?

---

(1) *Mengelpoëzy*, IV, bl. 178.
(2) Bl. 39 en 137 hierboven.

Men sla open WILLEMS' *Belgisch Museum* (dl. I, bl. 165), waar men een request der Violieren aan den magistraat van Antwerpen vindt.

In de meestal vormlooze comedieverzen, waarin de reeds gemelde Casteleynsche rijmregel over 't hoofd wordt gezien :

Dat een reghel (vers) duert onghetelt, onghemeten,
Also langhe alst eenen aesseme heerden mach,

In die bloot rijmende regelen, die in de XVII[e] eeuw, zoo wij zagen, onder anderen door OGIER gebruikt werden, wist deze, evenals HOOFT, wel eens partij te trekken van de dubbele rijmslagen. Wij scharen hier eenige voorbeelden bijeen :

Dien grooten lanteiren sonder licht, hy mach van een galg gewaeyt » syn,
Of ievers van een seel of kempe koort gedraeyt » syn (1).

Doch naer eenen twist, die in woorden sonder gekwelt » lach,
Soo beriepense malcander tot eenen ghemeynen velt » slach (2).

Maar wij kunnen enkel de ongelukkige gedachte van CORNELIS DE BIE afkeuren, die in zeker blijspel veelal de alexandrijnsche maat gebruikte, met een rijm aan 't volgende midvers, b. v. :

Een man, gelijck ick ben, gekomen tot mijn jaeren,
Vol vrees en sorghe om mijn dochter te bewaeren,
Die met geweld wil paren, en s'en is my niet veyl
Om reden, dus heb ick de oogh altijd in 't zeyl (3).

---

(1) OGIER, t. a. p. bl. 19.
(2) ID. bl. 29.
(3) *Klucht-wyse comedie vande Ontmaskerde liefde*, Antw. 1708, bl. 9.

§ VI. — METRISCHE VERZEN.

De Rederijkers waren te veel aan het lieve rijm gehecht, om te kunnen gelooven, dat in de rhythmische dichten het rijm kon gemist worden. Men is zelfs vrij laat op dit denkbeeld gekomen.

Maar is het niet een zonderling verschijnsel, dat een Vlaamsch Rederijker, een mercurist bij uitmuntendheid, de eerste proeven, ja regelen of wetten van metrische verzen, schoon ook met milde verdubbeling van rijmen, in 1550 heeft gegeven?

Dit is eene alleszins merkwaardige bijzonderheid, die ons vroeger ontsnapt is : Een der eersten, zeiden wij, die in de Nederlandsche dichtkunst de Grieksche en Latijnsche voetmaten zochten in te voeren, was CONRADUS GODDÆUS, wiens werk in 1656 verscheen (1).

Inderdaad, CASTELEYN gaf reeds paradigmata, door hem « charten » genoemd, van « veersen in dichte », gelijk hij, zonderling genoeg, metrische verzen noemt : Wil men een paar hexameters?

> Wilt my troost bieden, zeer kurts, oodmoedige blomme :
> Laet dit gheschieden, terstont duervloedighe gomme (2)!

Ten minste de tweede helft des hexameters is zuiver.

Dezelfde aanmerking gelde zijnen Asclepiadeum :

> Wats dees glorie, mooy? Zekere, tis al hooy (3).

---

(1) *Prijsverhandeling over den Nederlandschen versbouw*, I. 75. Hier komt eene andere onnauwkeurigheid bij : GODDÆUS was slechts de eerste na CORNELIS GISELBERTZ PLEMP, die zulks poogde. Deze was geboren te Amsterdam in 1574.

Van beiden vindt men eene proef in ALBERDINGK THIJM's. *Gedichten uit de verschillende tijdperken der Noord- en Zuid-nederlandsche literatuur.* (Amst. 1852, II. 455 en 323).

(2) *De konst van rhetoriken*, bl. 177.

(3) *Ib.* zelfde bl.

Tenware men *glorië* tot een trisyllabum deed uitdijgen; in welk geval de versregel, buiten het hinderlijke rijm, niets te wenschen zou overlaten.

Hij beproefde dit nog met een paar andere maten, alsmede met het bevallige Sapphieke.

Hier stelde hij, als voorbeeld, den regel :

Weerde Gods stemme, precieuse gemme (1).

Op dezelfde prosodische leest schoeide PLEMP zijn Sapphicum :

Eenich almachtich schep-er en behoeder
Van son en maen, en 't hel-e stergewelfsel
Ook wat omlaech rolt der-ewers of herwers
Ende verandert (2).

Waarin alleen *metrice* het sluitend adoniek versje geldend is, terwijl ook *metrice* de drie strophe-aanvangende sapphieken bij de scansie, een dactylus, door drie trochæën gevolgd, aanbieden. Zie ons daar ver van het Grieksch en Latijnsch oormetrum.

Maar eene aanmerking zal hier CASTELEYN van onhandigheid vrijspreken : Wanneer men Latijnsche verzen volgens 't accent leest, zooals 't volgens BENTLEY moet zijn, dan voldoet de daarnaar geregelde cadans dier Nederduitsche sapphica; maar indien men, zooals 't VOSSIUS beweert, de Latijnsche poëzij naar 't scansum moet voordragen, dan zijn ze niet goed te maken (3).

Wij passen op CASTELEYN's *Sapphicum carmen* toe wat men hier van KINKER's volgende Ode zegt :

---

(1) *Ib.* zesde bl.

(2) Zie ALBERDINGK THIJM, t. a. t. bl. 323.

(3) PR. VAN DUYSE, *Verhandeling over den Nederl. versbouw* II, 145.

Grooten, wien 't aardrijk sidderend gehoorzaam,
Maar die aan duizend overdekte dolken
Van 't onstandvastige, onberaden volk u
Zelven ten prooi geeft, *enz.*

Hieruit volgt, dat dergelijke maat het sapphicum bloot voor 't oor weergeeft.

Dergelijke sapphica, maar berijmd, en dus niet recht rhythmisch, bestonden reeds in veel vroeger tijd :

Zalige vrêe-nymf; schoone maecht gebooren
Uit Jovis schedel, die u heeft verkooren
D'eerste der Nymfen, 'k heb uw' lof beschooren
Nieuwe gezangen.
Zangen gezongen op geen duytschen veeder,
Welke van Sapphoos melk-aâr vloeyende (vloeyen) neder
Om u te looven voor dat heyl-saem weder
Als wij ontfangen (1).

Bedriegen ons hier de ooren, of is die vorm door zijne melodie niet recht verleidend?

---

(1) *Olijfkrans der Vrede*, Amst. 1649, bl. 317.

DERDE HOOFDSTUK.

Kunstvakken buiten het tooneel.

§ I. A). -- HET LIED.

ONDER de handen der factors verloor het lied zijne natuurlijke bevalligheid. Zij waren in den volsten zin des woords algemeen mythologische rijmers, terwijl vroeger de natuur en zelfs politieke omstandigheden menig levendig en bezield voortbrengsel hadden ingeboezemd. De tijd der *inspiratie*-BILDERDIJK heet die zielsopwinding, ergens : aanblazing -- de ware kunsttijd was over.

Men staat verbaasd als men de overbekende *Schadt-kiste der philosophen ende poeten* (1621) nagaat, hier, tusschen al den geleerdheidspronk der Refereinen, enkel een aantal liederen te vinden, die eene volslagen heidensche rijmelarij voordroegen. Geen enkel bijna, dat den naam van volkslied niet gansch onwaardig was; geen enkel bijna dat door 't volk kon verstaan en gezongen worden. Gelijk men elders uit den Bijbel putte - wat thans verboden was — putte men hier tot het samenrijgen van Refereinen volop uit de philosophen der Oudheid. De *Metamorphoses* van OVIDIUS boden de grondstof van liederen aan, welke hoogst ellendig afsteken bij de classieken, die ten minste hunne goden niet zonder kunstsmaak deden optreden.

Het beste der liederen van die *Schadt-kiste*, althans

het minst met goden en godinnen opgepropte lied, is stellig dat van den *Violier* van Antwerpen.

't Is een *Meyliedeken* « op de stemme O slaep, ô soeten slaep duert lange.

Loopt er ook wat van « Phebus, » onder, het aanwenden daarvan bepaalt zich tot een enkele beeldspraak, en ten minste is er 't heidensch dichtergeloof niet in handeling gebracht, terwijl het rijm vloeiend is :

Als nu den dagh
Begonn' te comen aen,
En dat ick sagh
Dat Sol den Oceaen
Verliet, dreef mij den lust
Wt mijne rust.
Naer de velden groen,
Die, door s'meys saysoen,
Geurich nu ontdoen
Haer crachten :
Om daer, in 't groen, mijn lief te wachten.

Wat baett' of my
Auror' soo schoon toelacht?
Wat baett' of ghy,
O Phœbe, door u cracht
Verlicht het aerdrijk gans,
Als ick den glans
Van mijn liefste derf;
Dies ik levend sterf,
Door het swaer verderf
Der pijnen
Haer's af-sijns, t'welck my doet verdwijnen.

Daer rijst mijn licht!
Wiens schoonheyt ongeblaempt
Het g'claer gesicht
Des werelts maect beschaempt.
Daer blinkt mijn heldre sonn',
Die overwon
Door haer groote cracht
Den bedroefden nacht
Van mijn swaer gedacht
En sinnen.
Met reden moet ick haer beminnen.

Wie denkt bij dit wansmakig, doch krachtig couplet niet aan 't vers van HOOFT, waarin hij zeker sterk zondigde tegen het eenvoudig natuurlijke des lieds, van welken kant hij toch zelden een model is :

Naere nacht van benaude drie jaeren,
Sint mê zon is ten hemel gevaeren.

Maar vervolgen wij ons Vlaamsch liedeken :

Mijn Cipria,
Mijn eenichste goddinn',
Comt, volght my na,
Laet ons gaen t' bosch'waert inn',
En soecken over all'
Een groot getall'
Bloemkens soet van geur,
Chierich van coleur;
Dan sullen wy, deur
Liefd' jonstich,
Vlechten eenen crans seer constich.

Princesse.

Prinsch'lijcke maecht,
Mijn g'lory, lof en roem,
Secht of ghy saeght
U leven fraeyder bloem
Als dees' Peoene schoon'
Die g'lijck een croon'
Taerdt-rijcx hooft beprounkt,
Door den mey verjonckt?
Haren guer ontvonckt
Van binnen,
Ghelijck als ghy, ô lief, mijn sinnen (1).

Met moet het bekennen, dit couplet biedt in zijn zevenden regel penseeltrekken aan, die den dichter verraden.

De schrijver verbergt zich onder de zinspreuk :

(1) De *Schadt-kiste*, enz. bl. 13.

Levende Sterf Ick, waarop hij, altijd in den geest zijner eeuw, op 't einde van 't boven medegedeelte tweede couplet zinspeelt.

Men leze nu, durf ik 't vergen, en ander « nieuw liedeken » uit dezelfde *Schadt-kiste*, gesteld « op de wijze : Comt mijn bruyt met oneur. »

Soeten slaep » die de jeught » gans verheught
  Met vertooningh in den droom;
Dies ick raep » mede vreught » uyt u deught
  Als ick rust in stillen stroom.
Soo ick lestmael sat,
Rustend wat » docht my, dat
  Ick een seer groot ghelach » sagh,
Mars met Venus plat » moe en mat,
  Soo elck een wel dencken mach.

Phœbus scheen » t'die-en keer » nijdich seer,
  En vertrock geheel sijn hit.
Dies verdween » hy te meer » om d'on-eer
  Quam Vulcaen den mancken smit,
Die een net med' bracht,
Wel bedacht » fraey ghevracht,
  Van yzer sterck bereyt » breyt,
D'welck hy heeft met cracht » onverwacht
  Over t'vreughdich paer ghespreyt.

Jovis quamp » op die ste » en brocht me
  Al de hemels goden goet.
Grooten schamp » Juno de » sy had vre,
  Met Diana in 't gemoet.
Dies Mercurij liep
Na het diep » ende riep
  De goden van de hel » fel.
Pluto haest ontsliep » ende schiep
  Een nieuw spotting h in dit spel.

Bachus vet » sprack : hout aen » onbelaen,
  Laet ons maken eenen dans
Rondom t'net » d'welck seer sien » werd gedaen.
  Themis souck een liet
D'welck hem hiet » Phœbus, diet
  Voleynden met accoort » voort
Pan blies op sijn riet » die 't ghemiet
  Van de pijpe toe behoort.

Prince.

Pallas keeff » Venus creet » Mars die smeet
  Om te breken t'net ontwee,
Maer hy bleeff » in den beet : » duer een spleet
  Riep hy derlijck wee op wee.
Dies Cupido strack
Pijlen track » schoot en stack,
  Dat elck daer creegh in t'hert » smert.
T'net hy met gemack » daer na brack,
  Waer door dat ick wacker wert (1).

Verheugen wij er ons in, dien mythologischen brijberg doorgeworsteld te zijn, al moet er geen rhetoricaal luilekkerland op volgen. Hoeveel rijmkunst en hoe luttel dichtkunst!

't Is waar, POOT, bij wien de toepassing der mythologie te dikwijls eigen gevoel, eigen geest en harte deed zwijgen, bezong ook dit mingevalletje, maar de naïef vernuftige landman van Abtswoude schiep dit liefdetafereel der Oudheid tot eene teedergloeiende samenspraak, waarin de karakters van *Venus* en *Mars* getrouw zijn weergegeven; en hij staat hier niet ten achter bij de meer uitgevoerde tafereelen van dit geval, door OVIDIUS en SEMPORONIANUS opgehangen. In 't meegedeelde Vlaamsche liedeken, daarentegen, staat alles stijf en dor, en 't rijm past den Rederijker, als de wapens van ACHILLES aan eenen dwerg.

En welk een van die beide liederen bekwam de hoogste belooning? Het eerste? o neen! 't bekwam niet eens een der drie uitgeloofde prijzen; terwijl de rijmlarij op *Mars* en *Venus* den hoogsten wegdroeg, zijnde eene som van acht pond (2).

---

(1) T. a. p. bl. 61.
(2) Uit dezelfde *Schadt-kiste*, bl. 123, heeft VAN VLOTEN, *Neder-*

En hoe verre steekt die geblankette, opgesmukte toon niet af bij 't phantastisch treffende of bij 't natuurlijke schoon, dat menig verhalend lied der middeleeuwen kenschetst! Men denke slechts aan *Heer Alewijn*, aan *Het daghet in den Oosten* of aan *'t Soudans dochterken*. Waar zijn de pastoreelen uit dit gevoel verwoestend tijdstip van heidensche mythologie, die iets van het naïeve bezitten dat de *Meiskens van Kieldrecht* zoo recht idyllisch kleurt, in der wijze dat het laatste couplet alleszins onschatbaar is, waar de dichter zingt van die meiskens :

En als ze komen in de wey,
Ze zeggen : » Koetje Blare,
Ick ben hier met mijn lieveken,
En zal u dat niet varen? »

Bewonderenswaardige scheppingen van den Noordschen balladengeest en van de middeleeuwsche godsvrucht, of van naïeve natuurweerspiegeling, eeuwig levende uitvloeisels van verbeelding en gevoel!

En wat die Vlaamsche dorpsnatuur betreft mag men betwijfelen of POOT, POOT zelf, wel iets landelijk schooners heeft opgeleverd. Men vergunne mij ook hierbij een oogenblik stil te staan. VAN KAMPEN, en na hem WÜRTH, bewonderen 't naïeve van den regel in *De maen by Endymion* als Diana hem teeder omhelsd heeft :

---

landsch Liederboek, I, 87, een liedeken geput, dat zonder mythologie en niet zonder eenige waarde is; het begin luidt :

s'Morgens schijnt de sonne sachtig
  Inden dageraet,
Maer haer straelen branden crachtich
  Hoe sy hooger gaet;
Soo wast mijn oprechte minne
  Tot u, schoone maeght;
Sy was soet in den beginne,
  Die mijn hert nu knaeght.

Hy klaegde van geen leed (1).

Doch is de slotregel van 't straks aangehaalde couplet minder te roemen?

Zulke trekken, een THEOCRITUS waardig, ontmoet men niet meer in de mythologische dan in de bijbelsche liedekens der rederijkerende rijmgenooten.

De grooten der aarde zingen niet meer dan de schoonste vogels : de goede God vergunde aan het volk die vreugd, dien troost. Het lied is dus de poëzij des volks en de gaaf des dichters, die de bestemming, den toon, den trant en 't wezen er van weet op te vatten en helder weer te geven.

Er zijn weinige rederijkersliederen bekend, welke onder de goede rang verdienen te nemen. Een der aardigste zou wel dat van 't *Haesken* zijn, ten minste als men 't eenige verkorting doet ondergaan (1). Het voorlaatste couplet verraadt er den rhetoricalen oorsprong van. 't Zal misschien bestemd geweest zijn om op de vroolijke vergaderingen, op de kamerpartijtjes der rijmbroeders, waar men nog al van een hazebeentje af te kluiven moest houden, opgedreund te worden. Dit slotcouplet luidt in deze wijze :

Princelyken jager stout,
Wanneer gy eet van mynen bout,
  Tot mynen gedinken
  Wilt eens uytdrinken
Ter eere van het haesken jent.
Dat begeer ik voor een testament (2).

---

(1) *Gedichten*, Delft 1726, I, bl. 154.

(2) Volgens 't vliegend blad nr 31 van den Gentschen drukker Van Paemel. In plaats van 't eerste vers van dat couplet stelt HOFFMANN VON FALLERSLEBEN : « Oorlof gy jagers van het groene wout » (*Niederländische Volkslieder*, Hannover, 1856, bl. 286-288).

De gevolgtrekking van al het voorgaande laat zich gemakkelijk voorgevoelen. De Belgische rederijkers die inderdaad den redeneeringsvorm, door 't rijm volgens hen gepoëtiseerd, in de plaats van 't dichtgevoel stelden, kunnen slechts een zeer noodlottigen invloed hebben uitgeoefend op degenen, die ze tot model meenden te moeten nemen. Zij stonden ook hierin beneden hunne eigene eeuw. Het harte zong bij hen niet langer : het lied was geene zielsbehoefte, geene uitstorting, geen gebed voor hen; maar enkel eene uitspanning, naar de voorschriften van een verbasterden modegeest geregeld. Zij, dien 't verboden was uit den Bijbel te putten, vreesden niet heidenscher dan de heidenen zelven te schijnen. Wel is waar, zulk goddeloos misbruik van de heerlijkste kunst, in verband met onze innigste zielvermogens, met onze verhevenste zelfheid, werd niet verketterd : de rijmer, de vermythologeerde had dus voor geen gevolg te vreezen, ja werd met eenige pond groote, en met zilveren, ten minste met tinnen geschenken beloond, terwijl betere liederen van alle onderscheiding verstoken bleven. Zoo waar is 't gezegde, dat ook op de beeldende kunsten toepasselijk is : er is een tijd, waarin alles ten opzichte van den kunstsmaak goed — een tijd, waarin alles slecht is.

Dit was althans het geval met de liedekens dier onzalige zestiende eeuw, en de zeventiende eeuw volgde haar trouw op 't pad. Het duurde lang, vóór hier 't kunstlicht in dit Belgische duister scheen.

Doch onze beschouwing dier tijdstippen zou onvolledig blijven, indien wij niet nagingen wat liederentoon de Rederijkers, ook tijdens of na HOOFT, in Holland aansloegen.

Verscheidene liederen van BREDERODE zijn duidelijk voor kamers geschreven, blijkens het slot-

couplet, met *Prince* aanvangende. Een dezer is zelfs *Camer-liedt* getiteld (1), en begint aldus :

> Ghy geesten, kloeck van sinnen,
> *In liefd' bloeyende* vergaert,
> Die Reden-kunst beminnen, *enz.*

Er klinken drie snaren op zijne lier : de boertige, de verliefde, de godsdienstige. De oorspronkelijkheid, of wil men de volkseigenaardigheid des mans is overbekend. Eigenlijk was zijn grondbeginsel der nabootsing niet kwaad : hij wilde zijnen eigen kunsttrant hebben, vooral in de nabootsing der volkstaal gelegen; zijn woord getuigt het evenals zijn werk. In de voorrede van zijn *Geestigh liedt-boecxken* zegt hij, dat hij schreef zijn liederen ten dienste en vermaking : « want », vervolgt hij, « sy hebben voorseker een aar-« tjen (2) van my haar vader, die wel eer een sonder-« linge wellustigheyt uyt der boeren ommegang « haalde, welcker boertige treckjes sy op het leven-« digste na spelen en spreken sullen, indien ghy haar « niet steurt noch en verkort in haer eygenschap « van uytspraac; de oude Aemsteldamsche en Water-« landsche taal hebben sy so nagekomen als haar « onse (doch te luttel) letteren toelieten. Veel ouwde « en ghebruyckelijke woorden der land-luyden heb-« ben sy inne genomen, die sommige latynisten « (die doch eer en meer uytheemsch dan duytsch « geleert hebben) veroordeelen en smadelijck ver-« werpen omdat syse juyst door onkunde niet en « kennen : Maar ghy toetsers en proef-meesters van « ons goude nederlandsch, die soo vrypostich de « hollandtsche woorden aen den steen van u sinne-

---

(1) *Aendachtigh liedt-boeck*, bl. 43.
(2) Reeds in 1621 met *aa* geschreven.

« lijckheyt strijckt, en daar en boven stoutelick
« de selve voor ongoet, valsch of biljon verklaart,
« keurt, ende marckt verbiet, om dattet by u niet
« gangbaer noch bekent en is, is het daeromme al
« in reden gegront, datmen dat ouwde verschim-
« melde pot-gelt en de vierkante stucken sal
« verachten? Daer men nochtans door oude lieden
« haar waardije ende an haar swaarte en kracht hare
« duecht wel kan gissen, berekenen en kennen. Voor
« mijn deel ick bekent, dat ick met dit nieuwe
« Leydsche gevoelen (schoolgevoelen?) niet over een
« en kom, en dat ick niet een kettersche stijf-sin-
« nigheyt aan het ouwde hange, ja dat al ben ick
« geen schroyer, geen goudt-smit, noch munt- mees-
« ter, die ouwe pot-penninghen met voordeel op
« soeck, om daar de eene tijt of d'ander yets goets
« na mijn behagen en vermogen af te maken. Het
« is myn alleens, of ick van een machtigh coning
« of van een arm bedelaer leer de kennisse van mijn
« moeders tale, en of de woorden uyt het vuyl-
« nis-vat of uyt de cierlijckste en grootste schat-
« kamers van de werelt komen : doch moet my elck
« na haer waarde goude, silveren en koperen gelde
« verstrecken. Sekerlijck ick en sal my nimmermeer
« soo seer niet binden ande eenzingstigheyt van
« sommige een-sinnighe schryvers, die meer der
« vreemdelingen boecken door-snoffelen als de ghe-
« woonte van 't spreken haarder mede-burgheren en
« lands-luyden, doorsoeken, en op haar eyghen in-val-
« len en inbeeldingen onversettelijcke kercken bou-
« wen, die dickwils nae wat onder-gravens lichtelijck
« daer henen storten en vallen. Wat my belangt,
« ick heb anders geen boeck geleert als het boeck
« des gebruycx; so ick dan door onwetenheydt der
« uytlandscher spraken, wetenschappen en konsten

« hebbe gedoolt, verschoont my, ongeleerde leke-
« broeder, en geeft den duytsche wat toe : want
« ick heb als een schilder, de schilder-achtige spreucke
« ghevlocht, die daer seyt : *Het zijn de beste schilders*
« *die 't leven naast komen*, en niet de gene, die
« voor een geestich dingh houden het stellen der
« standen buyten de nature, en het wringhen en buy-
« gen der geleden en ghebeenderen, die sij vaack
« te onredelick en buyten de loop des behoorlick-
« heyts opschorten en ommecrommen. Ick hebbe soo
« veel als ick vermocht de boerterijen met de zoetste
« boere-woorden uyt gedruckt.... »

Men ziet, 't is een stelsel dat, naar de voordracht van deszelfs standerddrager, hoe metaphorisch anders ook, hier wel in 't breed verdiende medegedeeld te worden en waarvan alleen 't misbruik, of de valsche toepassing, te wraken is; niet is natuurlijker dan de boeren niet zóó weer te geven gelijk zij spreken; maar uit de woorden, die zij gebruiken, uit de wendingen, die hun eigen zijn, eene gelukkige keus te doen; want dichting is geene bloote nabootsing, maar kunstige weerspiegeling der natuur; evenals de beeldhouwer zijne beelden, om ze der natuur dichter bij te brengen, geenszins kleurt : iets wat tegen den goeden smaak, tegen de eigenlijk gezegde kunst zou zondigen.

Vele der liedjes van BREDERODE, die de scheeve toepassing van den door hem voorgestelden grondregel aanbieden, zouden genoeg zijn om van alle anti-classieke stelsels te doen terugkeeren.

Eenige stukjes zijn inderdaad geestig, of, zoo hij 't noemt, boertig; maar die boertigheid ligt hoofdzakelijk noch in 't dialect, noch in de keus van sommige boerenwoorden, of wil men, verouderde woorden, maar in het weergeven der naïeve natuur,

die BREDERODE, te dikwijls, met het plompe verwarde.

Zeker is de *Tweespraeck tusschen Jaep Jans ende Fytje Floris* niet de onaardigste zijner boerentafereeltjes :

Jaep.

Fytje Floris, myn speulmeysje,
Wilje me na buyten gaen?
Kom, myn beckje, noch ien reysje,
'k Selje dan wat nieus verslaen (1).

Fijtje.

Sus, Jaep Jans, ay, swijcht stil,
Hoe gaeren sinje op ten tril, *enz.*

Zonderling toch! dezelfde BREDERODE, die de natuur veeleer wilde photographieeren dan naschilderen, is laf en valsch van toon in zijne amoureuse liedekens. In een zijner beste klaagliederen straalt dit gebrek niet te min door. Na dit natuurlijk geschilderd couplet :

Hoe dick nam ick u ted're handen
Een drucktese aen mijn slincker borst,
Daer my het binnen scheen te branden
Van 't geen dat ick nauw spreken dorst.
Daer wenst' ick mijn
En versterkijn
Van kristalijn
Of van fijn spielghelglas,
Dat ghy mocht sien hoe ick te moede was;

komt deze valsche ondichterlijke trek :

So 'k by mijn hert had kunnen komen,
Ick hadd' het met eerbiedicheyt
Stracx uyt sijn legher-stee genomen,
En in u lieven schoot gheleyt.

---

(1) *Verslaen*, vertellen.

En wat verder :

Maer waerom is mijn hert niet uytgebrant tot asschen,
Van waer comt 't water dat mijn oogen steets bespoelt?
De stroomen van de zee en souden niet afwassen
Den brant, den heeten brant die 't jonge hert gevoelt.

Vrij beter klinkt onder de *Amoureuse liedekens* 't volgende :

Hoe soet singht ons de nachtegael!
Elck vogeltje singht zijn eyghen tael
Hoe sou ick my bedwinghen
Mocht ick met mijn schoonliefste smal
Spanceren in het roosendal,
Spanceren » lief, 't was mijn begeeren.

Haer oochgens bruyn, haer mondetgen root
Haer borsgens ronder dan een cloot,
Sy doet mijn vleys verteeren,
En ben ick niet wel in lyden groot,
Sy heeft mijn hooft in haren schoot,
Ghegrepen » dat block dat moet ick sleepen.

Haer handetjens wit, haer vingertjens broos,
Mijn docht, sy waren my veel loos,
Doen ick haer laetst aenschoude;
Sy toonden my een seer lieflijcken gloos,
Doen ickse tot mijn soete lief koos,
Met luste » lief, mocht ick by u ruste!

In zijn *Aendachtigh Liedt-boeck* straalt er, wel is waar, geen mystieke onzin door, doch 't ontbreekt meer aan zalving en ontboezeming. Recht zedig en zedelijk klinkt zijn :

Huwelijkslied met aanvang : « Geliefkens, eer ghy waert geboren », waarvan het tweede couplet aldus voortloopt :

Wilt ghy God, en mensch behagen,
Leert malkander toch verdragen,
Gae den ander te gemoet

Met bescheyde, wyse, reden,
Tracht doch na de rijcke vrede;
Dat's het beste bruylofts-groet (1).

Ook de huwelijksraad van COORNHERT is bestempeld met zijn gewonen wijsgeerigen trant, en, wat zeldzamer is, bij hem, onderscheidt zich door zekere losheid, waarschijnlijk door de zangwijze des lieds te wege gebracht.

Ghy vryers die opt vryen ghaat,
Ick wil u huwen leren;
Volght boven lust der vrienden raad,
U voorspoed zal vermeren.
Eer ghy u gheeft in desen staat,
Voorsint wel, of ghy truert te laat;
Wildyt van God begheren,
Ghy krijght en wijff met eren (2).

Maar heeft dan niet eens de romancetoon bij de rederijkers, onder den vorm eens lieds, doorgebroken? Wij meenen ja.

Bleiswijk had in het jaar 1684 een lied uitgeschreven, waarvoor het een groot zilveren zoutvat beloofde, ter waarde van acht gulden. Dit voorvaderlijke beeld der herbergzaamheid lokte menigen liedjeszanger uit. Het lied, dat ons 't beste toeschijnt, bleef onbekroond. Het is van zekeren KEYSER, « tot Ouwerschie. » De lezer doe den niet ondichterlijken rederijker, na omtrent twee eeuwen, recht :

Soo trock, op Gods geleyde, 't gevangen volck van daer,
Sy volghden Zorobabel : nu scheen de sonne claer.

—

(1) Zie mede in *Aendachtig Liedt-boek*,, BREDERODE'S *geestigh-liedt*, met aanvang : « Wat dat de wereld is. »

(2) *Liedt-boeck Dieryck Volckertzoons Koornherts*, Amst. (1575), 29e lied : « Danslied vant houwelick eñ verscheyden vrouwen. Op de wyze : alzoot beghint. »

Sy wisten van geen weenen, sy songen vol van vreughd',
Door al hun bitter lijden, verandert in gheneught.

Sy bouwden toen als helden : de tempel rees terstondt,
En glom van klaren goude, op dien verwoesten grondt.

Het volck van Samarye was op den bouw jaloers;
Sy wilde hun verbiede te leggen soo veel vloers.

Sy quamen met hun benden, en smeeten 't werck om veer,
Maer Is'rel die stondt boven, en stiet den vyandt neer.

Wie kan den bouw beletten, daer Godt den bouw-heer is?
Hij legh uw swaert te roesten, ghy slaet te bijster mis.

Als Godt het bouwen zegent, dan valt er niet te doen.
De Joden bloeyden weder, de kudde gingh in 't groen.

Men las de rijpe dadels langhs d'oevers der Jordaen.
De jonge jeught voer speelen by 't schijnsel van de maen,

Sy houden en sy trouden; 't was boter tot den boom.
De velden vloeyden over van honigh, melck en room.

O volck, van Godt gezegent, wy wenschen u geluck,
Noyt tiert de vreughde beter dan na veel leedts en druk (1).

Er steekt zeker veel poëtische geest in dit stukje, en 't valt niet moeielijk te raden op wat druk en geluk de dichter zinspeelt.

Bij deze gezangen in den ernstigen of lossen toon, mogen wij degene die in de tooneelen van COSTER of BREDERODE voorkomen, niet vergeten : want COSTER, schoon in 't geheel geen rederijker, vereenigde zijn dramatisch kunstvermogen met dat van BREDERODE. Deze laatste stelde in zijnen *Stommen Ridder* lieve liedekens; wat den andere betreft, het zij genoeg hier het lied van *Grusella* aan te stippen in het uit OVIDIUS geputte treurspel *Ithys* (1615).

(1) *Apollus lust-hof ofte beroep tot Bleyswijck*, Delft, 1684, bl. 12. « Liedt op den regel. Soo trock 'tgevangen volck van daar door Godts geleyden. Op de wijse : Het daget uyt den Oosten. »

Vraagt men wat de Vlaamsche rederijkerslier der XVIIe eeuw daar heeft tegen te stellen, zoo nemen wij vooral onze toevlucht tot een stukje van LAMBERT DE VOS, van Brugge, dien wij ook bij de Kameristen meenen te mogen opnemen. Althans is 't een « Spel van Sinne », voor de goede gezellen van eenig gild van Brugge geschreven, die het in 1644 opgevoerd hebben, onder den titel *Hemelsprake voor den brugschen H. Bloedt-dag.* Het is een beurtelings Hollandsche of Vlaamsche wapenkreet; kort en krachtig, terwijl dit kleine *carmen* amabœum, in eene eigenaardige, gedeeltelijk dactilische maat voortstroomt, als eene gepaste muziektaal, krachtdadig werkend op oor en hart.

Hollandt singht, op de wijse : La belle Caliste.

Allarem, allarem, t' is over den tydt :
    Soldaten, dat jy te beene zyt,
Den winter is deure : den somer komt aan,
De trommelen roeren; trompetten slaan;
Op, op dan Oraanje, tot spyte van Spaanje,
    Gaat Vlaander aan boort :
Wy zullen 't verwoesten, met brant en moort.
Zoo 't niet en wilt hooren naar goet accoort.

Vlaandren antwoordt.

Allarrem, allarrem, past op u gheweir,
Dat stoeffen, dat boeffen en doet my geen deir,
Al dreyg-je my seer, noch en ben ick niet doot,
Ick hebbe noch cruyt, en ick hebbe noch loot :
Den Heere zal Spaenje, in spyt van Oraenje
    Doen alle bystandt,
En gheven 't getrouwe Vlaender-landt
    Op alle de ketters d'over-handt.

Dit is wel de lyrische volkstoon.

Een aantal historische liederen, van den gewonen rederijkersafscheid voorzien, leveren niet alleen hetzelfde, maar nog een levendiger belang op dan de politieke refereinen der Kameristen : als deze zijn

die liederen beurtelings door den afkeer en de voorliefde ingeboezemd; zelden om den kunstvorm onderscheiden, bieden zij dikwijls historische details aan gelijk men er in de oude berijmde kronieken ontmoet; enkele zijn belangrijk voor de geschiedenis der Rederijkers zelve, zooals onder andere het lied der gevangene Rederijkers te Lier, dat op 't laatste der XVI[e] eeuw is berijmd (1).

De factor CASTELEYN, die weleens wat dartele minneliederen zong, trompette zelf liedgewijze den *Slag van Pavia* uit; ja MARNIX, anders meer voor de Kamers dan voor haren rhetoricalen trant genegen, goot zijn « Wilhelmus van Nassouwe » in den factorsvorm van 't acrostichum, ten minste wat de eerste letter van ieder couplet betreft. Het eerste volgende vers des slotcouplets op Alva's vertrek duidt iemand van het gilde aan :

Den prins oprecht, dat edel bloed,
Had hij wel willen verraden, enz. (2)

Zeker hebben de kunstgezellen aan het Geuzenliedboek eenige bladeren opgeleverd : de Kamerpen die, onder andere, het wat onkiesche lied maakte van de Spanjaerden, hoe haer de dochters souden wachten van haer spitse baerden, kon immers niet

---

(1) Zie WILLEMS, *Oude Vlaamsche liederen*, bl. 85 — zie mede bl. 90, *Een ander liedeken van den Spanjaerden*. De factor zegt, str. 2 :

En laet u niet versinnen
Noch door bagelos mans maken.

Willems teekent aan : Misschien te lezen *bagen* (behagen) *los mensch maken*. De bekende Spaansche groet, maakte dat gissen overbodig. Zie b. v. onder STARTER'S *Boertigheden*, 1621, het lied bij het ophouden van het Bestand, dat aanvangt : « Beso los manos, myn soete schelmtje ».

(2) WILLEMS, t. a. p., bl. 80.

nalaten den Geus op te wekken tegen hunne spitse zwaarden.

Buiten LE JEUNE, WILLEMS en BLOMMAERT, heeft VAN VLOTEN een aantal historische liederen uitgegeven, die zoowel den Wittenbergschen als den Roomschen invloed bevorderd hebben. De geschiedenis, dit vervroegde Godsrecht over vorsten en volkeren, mag ook die bronnen niet verzuimen; zij vullen wel eens aan wat aan de proza-kroniekschrijvers der XVI[e] eeuw ontbreekt.

---

§ I. — DE BALLADE.

Deze was oorspronkelijk een dansdicht; dat is een onder 't dansen gezongen lied, vergezeld van een refrein, dat de rei herhaalde, nadat de Coryphee of voorzanger had aangeheven, of na eenige verzen, waarvan er een in 't volgende couplet werd herhaald : gelijk zulks heden nog plaats grijpt met de *crâmignons* of Waalsche balladen (1).

CASTELEYN, ondertusschen, verstaat de zaak anders : een oogslag op zijne! *Baladen van Doornijcke* kan er ons van overtuigen. Bij hem is de Ballade een verhalend gedicht in verzen van éénen rijmtrant, doch zonder refrein. Daar nu dergelijke stukken veelal eene of andere wezenlijke geschiedenis behandelden, is de naam van *Ballade* of *Romance* in onzen tijd daaraan ontleend, in tegenstelling van den naam van *Legende*, dien men op wonderdadige geestelijke verhalen heeft toegepast, zooals men dien van *Sagen* aan wonderdadige volksvertellingen heeft voorbehouden.

---

(1) Zie over de « Crâmignons » *Revue de Bruxelles*, 1856.

Om van de gemelde *Baladen van Doornijcke* een denkbeeld te geven, zullen wij zeggen, dat de mythologie met de allegorie hier in 't spel is.

Een arend, Keizer KAREL V, is « wt tleste Hesperien » de zeebaren overgevlogen, om zes weken lang stil in zijn nest binnen Oudenaarde uit te rusten. Doch vruchteloos zoekt hij genezing van zijne vermoeienis : volgens geneesheeren kon niets daarin voorzien dan een lelieblad.

Eene lage vergelijking daargelaten, volgt er thans eene vrij poëtische plaats :

Als den Arent hier af hoorde tvermaen,
Verschudde syn plumen, als haer bustels de zuegen,
De borst wtstekende, met de vleeicken ontdaen,
En voughede hem zelven, naest syn vermueghen
Aldersnelst ter vlueghen.
Zeer hooghe zwaeremde hy om syn ghewin,
Ten hemelwaert in, zonder eenigh ghesucht,
Ghelijck den Speerewer, meer noch min,
Slaende naer syn proye, hanght in de lucht.

Hij ontdekt de gewenschte lelie.

En vieler volle slaeghs op, wien tmochte rauwen,
Met syn scherpe klauwen.
. . . .
Als hy volkommen hadde synen wille,
Vloogh hy recht toe, recht na synder veerde.

Die schoone lelie nu is Doornik,

Die haer korts vanden Keyser winnen liet.

Welk feit in 't breede vervolgens wordt berijmd. De rijmer weet geene schimpwoorden genoeg uit te vinden om de inwoners van Doornik, welke stad hij *Carolopolis* wil doopen, naar 't hoofd te schieten.

De Doorniksche Rhetorijkers, die den spot hadden gedreven met ANDREAS VAN BURGONDIE, bij

dit beleg gesneuveld, ontgaan CASTELEYN's geesel niet.

Schimpich dicht ghy alle ons inconvenienten,
Met neerstighe talenten » tooghende dynen aert.
Het bleeck klaer in dijn leste esbatementen,
Daer d'Apostels op de stellinghe waren vergaert;
Andriesen nemende naer hemlien de vaert,
Vraechden sy : « waer trect ghy, Andries, van pryse? »
Hy riep : « *Plus oultre! plus oultre!* » onghespaert,
Soo ghectet ghy metten Sant, in zulcker wyse,
En met ons Keysers devyse.

De bemoeiing der Doorniksche Mercurialisten met de politiek des dags is ons misschien in CASTELEYN'S rijmlarij alleen bewaard.

§ II. — HET REFEREIN.

Het Referein of Refrein is van Fransche afkomst, en heette bij onze naburen *Ballade* (1). Het was vooral bij de oude Rederijkers gebruikelijk, ja een kunstvorm boven alle andere in de XVIe eeuw, en nog lang daarna, geliefkoosd. 't Woord is afkomstig van 't Latijnsche *referre*, d. i. terugbrengen : omdat men aan het einde van ieder couplet denzelfden regel herhaalt (2).

(1) In het op bl. 95 hierboven gemelde werk van HENRY DE CROY leest men : « Baliade commune doit avoir refrain et troys couples et lenvoy de *prince*, le refrain est la derniere ligne des dis couplets et de lenvoy auquel refrain se tire toute la substance de la balade... et doibt chascun couplet par rigueur dexamen avoir autant de lignes que le refrain contient de sillabes. »

[Zie G. HECQ et LOUIS PARIS, *La poétique française au moyen âge et à la renaissance*, Paris-Bruxelles, 1896, bl. 33].

(2) Het Refereinvers, *stok*, *stokregel* of bloot *regel* genoemd, werd van de vragen zonder dien regel onderscheiden. Somtijds mocht die stokregel naar luim en lust des Rederijkers worden gekozen.

Volgens BLOMMAERT, Voorrede der *Politieke gedichten* (Politieke

Een « algemeen poëet », zoo wat een levend rijmwoordenboek, moest over alles kunnen refereinen : zelfs tijdens HUYGENS drukte die wet nog op 't *corpus poëtarum :* op 't spoor van HORATIUS verklaart de heer van Zuylichem ons de zaak aldus :

Hy niest en hoest in rijm, en daer hem staet te kiesen
Van rijm of reden een, 't laetst sal hy liefst verliesen,
Besnijdt hem 't wandelen en eenigheits geniet,
In 't druckste van den drangh siet hy de menschen niet.
Hy tuyt sijn dag'licks dicht in allerhande ooren;
En wee den haestigen, of die 't onachtsaem hooren;
Hy ringhelts' achter aen, en refereints' in swijm (1).

Evenals het hexameter van Griekenland en Rome in de Oudheid, leende het Referein zich tot het behandelen van allerlei onderwerpen, zoowel in het ernstige, als 't boertige, zoowel in het staatkundige, als in 't godsdienstige; terwijl de toon dier beide laatste vakken wel eens in 't satyrieke, in het zotte evenals in 't amoureuse refrein, meestal in 't overdrevene viel.

Toen de Kamers in vollen bloei waren, immers vóór Alva's aankomst, werd die dichtsoort onder de kameristen meest beoefend : « de rederykkamers », zegt Blommaert, « schreven gewoonlijk, op vastge- « stelden tyd, 't zy alle drie weken of alle maenden, « eene vrage uit onder hare leden, welke in een « referein moest beantwoord worden. In die onrustige « tyden waren de staetstwisten gewoonlyk het onder- « werp harer uitschryvingen. » (2) En deze werden

---

Balladen, Refereinen, Liederen en Spotgedichten der XVI[e] eeuw), bl. III-IV, werd die dichtsoort « door zang en muziek begeleid, » en deed aldus « niet zelden eene groote begeestering by de gansche natie ontstaen. » Werd zij niet veeleer uitgegalmd? Bestaan er op noten gestelde Refereinen, of aan wier hoofd de zangwijze aangeduid staat ?

(1) *Koren-Bloemen* (*Zede-printen*), Amst. 1672, dt. I, bl. 134.

(2) BLOMMAERT, t. a. p., bl. IV.

de kunstgazetten van den tijd. Eens dat Alva, die vreeselijke reus, die de kitteling eener pen niet kon lijden, ook de Rederijkers te vuur en te zwaard vervolgde, bleef 't Referein het wapen dat Spanje, en bijwijlen Rome, uit zijnen schuilhoek, aanviel. Het was in de afwezigheid des tooneels de voornaamste, bijna de eenigste pijl, dien de Rhetorica, aanhangster der Hervorming, voorstandster der Geuzen, op alle punten des lands uit haren koker trok. Het Referein werd Pasquil, en had vast bij ons den invloed, dien 't lied ten allen tijde bij de Franschen had, en nog heeft.

Die tegen die « Pasquynen » der wijd en zijd verstrooide, althans gemuilbande kameristen opstonden, waren vast over 't algemeen hunne oude confraters niet, doch verdienen evenzeer onze aandacht als hunne broeders en, ja, hunne zusters in den kunstvorm : wij zinspelen op ANNA BIJNS, dit fijn klopje, mannelijker van stijl dan een katholiek refereiner : zij neemt tot wapens den Bijbel en de ironie te baat. Meesterlijk weet zij van tegenstellingen partij te trekken, b.v. in 't referein dat « LUTHER » met « MERTEN VAN ROSSOM » vergelijkt (1), alsmede in datgene waarvan de stokregel luidt: *Wat geest eyst die de Calvinisten regeert* (2)?

Het lijdt geen twijfel, of 't beste deel der veelal naamlooze Refereinen uit die woelige dagen zijn uit de pen der Rederijkers gevloeid. De kunstverdiensten dier stukken, als politieke satyren beschouwd, zijn dikwijls groot.

Trouwens, de Nederlandsche dichterstijl was nog niet gevormd; 't was nog verre van daan, dat

---

(1) *Belg. Mus.* III (1843) bl. 73.

(2) BLOMMAERT, t. a. p., bl. 189.

staatslieden, mannen als HOOFT, HUYGENS of CATS, die vereerden, ik laat staan beoefenden : de dichtkunst was te zeer in afgebrokene aanraking met de gemeente, om zich boven de taal en de begrippen van deze te mogen verheffen, wilde zij het haar voorgeschreven doel bereiken. Groote denkbeelden met eenvoudige woorden omkleeden, als TOLLENS of LEDEGANCK, of het verhevene en roskammende uitstorten, als VONDEL en bijwijlen TH.VAN RYSWYCK, was eene kunst in Zuid en Noord nog even onbekend. Maar evenals de Middelnederlandsche poëzij om hare naïeveteit, en dikwijls hartroerende eenvoudigheid, van kenners wordt hooggeschat, behoudt deze luimige, bijtende, corrosieve rijmschrijverij hare waarde; ja, aarzelen wij niet sommige dier hekeldichtjes, uit beide tegenkampen destijds voortgekomen, als meesterstukjes van vinding, luim en satyrieke dictie te beschouwen. Die HOMERUS wil volop genieten, zij Griek van ziel en zin; die de Refereinen der Geuzen en Roomschgezinden wil genieten, leere ten minste den geest waardeeren, die beide min of meer poëtische partijen bezielde.

Het is dus buiten gevaar, en voor de Kerk en voor ons, dergelijke oudheden uit onverdraagzame tijden nog eens voor den dag te halen. 't Is immers oneindig beter eene schildering den kenner te toonen dan er ook op de meest esthetische wijze over te redekavelen.

Een als kunstwerk zeer opmerkelijk Refrein is zeker het stuk getiteld : *Van twee pateren, die reformeeren woudden een nonnen cloester,* en dat, zoo men wil, de zeden van een vrouwencouvent op het einde der XVe eeuw schetst, wat ons bedenkelijk voorkomt (1).

(1) Het referein staat in 't *Belg. Mus.* Dl. IX (1845) bl. 183.

Het schildert ons op den stokregel: « quia nolumus vos ignorare », twee paters af, een jongen en een ouden, welke laatste een nonnenklooster denkt te reformeeren. Hij roept het couvent in 't kapittel bijeen, en strijkt de arme nonnekens als ongehoorzaam, wereldsmanziek, duchtig door. Hiertegen pleit de jonge pater, die algemeen bijval vindt, en verder te velde trekt tegen den ouden knorrepot, nog van de oude regeltucht rammelend; de mater denkt, evenals 't couvent, over den grijzen schuddebol, dien men naar 't hoofd smijt:

Dat hy dertich jare quam te late,

en doet hierop een gebod:

Dat men onderdanich ware vroegh ende spade
Den jonghen pater, boven al, naest God.

Dit dramatisch Referein loopt, zòo men ziet, zeer fijn gesponnen af. Aan dezelfde spotzucht tegen de kloosters offerde, in het begin der tweede helft van de woelige eeuw, een andere refereiner, die het kloostercelibaat allerbehendigst, maar tevens allervenijnigst aanvalt:

Een kort, dic, vet paterken, laetst sijn nonnekens ondersochte.

Hij vraagt hun, wat zij er over denken zouden:

Dat ment geestelijc verjaegde, en haer goet verkocht,
Daer sy sachte op leefden in voorleden tije?

Welke alle daarmee vrede hebben, om langs dien kant te kunnen huwen, en aan eenen man geraken. Het stuk loopt met den stokregel aldus af:

En ter eeren van t'huwelijc, wedden wy, voor hondert pont,
Dat Christus ter bruyloft was, en noyt in geen profes (1).

---

(1) Zie de *Nederlandsche Geschiedzangen*, door VAN VLOTEN, Amst. 1852, I, 310.

Nog erger, ja nog ergerlijker Refereinen ontmoet men weleens.

Sommige zijn voortbrengselen der phantasie; niet dergene die met de zinnekens speelt, maar ook van de droomwereld partij trekt. 't Belang, dat ons het vak, en niet het onderwerp, inboezemt, beweegt ons in 't geheel een stukje in dien trant af te schrijven:

Onlancx droomden mi so sotste dromen,
Ja, men hadder padden met mogen stoffieren :
Mi docht, dat ic paus gemaect was van Romen,
En mijn wijf cardinael, om duechts vercieren,
Mijn kinderen, eertsbisscopen, door mijn bestieren;
Daer en mocht niemant tegen ons voorstel clappen.
Doe gingen wi raet houwen onder ons vieren,
Hoe dat wi veel tonnen gouts mochten snappen.
« Ic weet raet », sprac dwijf doe; « gaet, laet brieven lappen
« An alle kercdoren, ende sterck doen gebien,
« So wie dat gebonden is, al dragen si cappen,
« Nonnen, baghijnen, oft mishoude lien,
« Dat si bi ons comen : wi sullense mits dien
« Elcken ontbinden; twelck noyt geplogen » was »
En smorgens vondic dat al ghelogen » was ».

Ic consenteerdet als paus, ende ooc mijn kinderen,
Dat eertsbisscopen waren; dies mi therte loech.
De Cardinael, mijn wijf, en wouts niet verminderen :
Want si screef de bullen, diemen al omme droech;
Tvolc, dat wetende, bracht mi gelt genoech.
Twas al : « ontbint mi desen bant verwaten. »
Deen vercocht sijn soch, dander peert en ploech,
En brachten mi tgelt thuys met grote vaten.
Tvolck liep te Romen achter straten,
So dick als mieren doen, met groten hopen;
Triep al : « tsa, tsa, neemt veertig ducaten,
« Ende wilt mi desen bandt ontknopen »
« Op dat ick weder mach ongebonden lopen! »
Mi docht dat ic sprac die daer wtgetogen » was » :
Ende smorgens vondic dat al ghelogen » was. »

Dair quam so veel volcx, dacht mi, tontbindene,
Dat geen van ons allen mocht hebben gemack.
Om datmens noit meer en plach te vindene,
So wout al ontbonden sijn wie yet gebrack.
Deen wijf riep : « ontbint mi van desen droncken sac! »

Dander: « och, mi van desen tuysschere verlost! »
Ende die een wijf ha, die qualick sprack,
Riep: « Here, ontbint mi, eer tgelt vermost. »
Mer aerdige vroukens, vol weelde gedost,
Die met ouden rochleers waren bedwongen,
Spraken: « Al ist dattet hondert cronen cost,
« Ontbint ons, ende geeft elcken eenen iongen. »
Wast cruepel oft blint, tquam al bi gesprongen,
Om tontbinden tsijne wat oyt bedrogen » was. »
Ende 's morgens vondic dat al ghelogen » was. »

Prince, ick ontbandt al dat ghelt gaf,
[Ende al waer deur ick an ghelt gherochte]
Dies Sinte Pieter gestoort wten hemel clam;
Want hi een ander paus met hem brochte,
Die mi doen alle mijnen protel (*boedel*) nam.
Dit siende, was ic op hem so gram,
Dat icken metten vuysten op sijn snotgat liep,
En met dien dat mijn vuyst ghewrongen quam,
Sloech ick mijn wijf, so die bi mi sliep,
Dat si bi na al haer ghebueren riep
Van groter vervaertheit, dat icker af ontspranc.
Dwijf creet, en maecte so groten gepijp,
Ja, dat icker bey mijn handen om wranck,
Vloeckende den droom van fortunen crank;
Want hoe ic met wanen snachts doorvlogen » was, »
Ende smorgens vondic dat al ghelogen » was » (1).

Onze letterkunde is ook rijk aan Refereinen in eenen tegenstrijdigen zin opgesteld; wij noemden reeds ANNA BIJNS. Vele andere namen komen voor in Blommaert's uitgave. Wie zou ze beter kunnen beoordeelen dan de geleerde uitgever? « Diergelyke volkzangen », zegt deze, « maken den lezer soms beter « bekend met de innige gevoelens van beide partyen, « die ons land zoo lang in onrust hielden, dan kro- « nyken of ernstige prozaopstellen zouden vermogen « te doen. De kronyken van dien tyd, hoe belangryk

---

(1) Uit de *Refereynen int sot, amoreus, wijs*. Antwerpen, bi Jan van Doesborch.

Het is duidelijk dat in het slotcouplet, een regel rijmende op *brochte* ontbreekt.

« ook onder vele opzichten, geven meestal zonder « eenige beredenering of verklaring slechts de bloote « bedryven aen, welke dan dagelyks werden verricht. « De Refereinen integendeel zyn de stemme des volks, « die als een stormwind by het uitbersten eens on- « weders bruischend woedt en alles slecht wat hem « wederstand biedt; zy klinkt snerpend en bytend in « tegenspoed en ongeval; schallend en vreugdig by « gelukkige omstandigheden en gewenschten uitval « der ondernomen tochten (1). » De uitgever heeft zijn gevoelen omtrent de wijsgeerige waarde der historische Refereinen gestaafd in de tafel dier gedichten, waar een korte inhoud wordt opgegeven, en de aanleiding tot de gelegenheidsverzen uiteengezet voorkomt.

Onder andere leeren wij uit een Referein tegen de stad Gent van den jare 1584, loopende over het veroordeelen van « Jan van Hembyzen » en eenige anderen, dat de naam van « Jacob van Eertvelde » te dien tijde bij menigen nog hooggeschat werd (2).

Als een tegenhanger van den straks meegedeelden Geuzendroom zouden wij gaarne een Referein van 't jaar 1584 afschrijven, waarbij, mede in droom, een feest in de hel, bij de komst aldaar des Prinsen van Oranje, wordt verhaald, besloeg dit stuk van LOYS HEYNDRICX niet ruim vijf bladzijden druks, daarbij gevoegd, dat ieder het gemakkelijk kan nagaan (3). Het heeft 24 regelen in elk couplet, die wonderlijk kunstig berijmd zijn, en loopt op den stokregel :

Al droomende zoude men somtijts de waerheit vertellen.

---

(1) BLOMMAERT, t. a. p., bl. III.
(2) Id., bl. 296-8.
(3) Id., t. a. p., bl. 299-304.

Men oordeele den leeuw, of liever den tijger, uit den klauw, door enkele regelen.

De dichter, die ter hel is nedergedaald, verhaalt daarvan 't volgende :

. . . . . . den zolder gaf eenen crack,
Doen weynst'ic my wel in Spaingnen.
Corts Lucifer, ghebonden met een gloeyende keten, sprack :
« Compt den Prince van Oraingnen ? »
— « Hy es voor de poorte, » sprack een, die briet castaingnen,
Tot zijnder feesten.
Het helsch poortierken, om schuwen zijn calaingnen,
Wederstont hem ten eersten ;
Maer hy was gheconvoyeert van een legioen boose gheesten.

« Quaet Willeken », dien een vroeger Gentsch rederijker als vader des vaderlands had begroet, is, nadat een deel der Luciferisten half oppositie hebben gemaakt, in 't rijk zijns meesters gekomen. Hij ziet er veel van zijne oude « mutijnsche ghesellen. » Nu leere men uit een enkel couplet van LOUYS HEYNDRICX zijne eenigszins Dantesque phantazij schatten:

Quaet Willeken zach'er veel van zijn aude sloorkens;
Maer het dochte my al wesende swarte moorkens.
Het scheen dat zy maer uten brant van Æthiopien en quamen;
Hier schenen 't Goddinnekens,
Daer stonden zy, en wiesschen plateelen en taillioorkens;
Haerliêr tanden waren als slanghen, die hier schenen yvoorkens,
Leelick en mismaect deur den brant vul blamen.
Hy vraeghde naer zijn minnekens ;
Flandryne, Zelandine, 's lants costelicke zinnekens (1);
Het calf doet daer lesse.
Twee bruudleeders, zijnde ghepoot als hinnekens,
Staende als een clesse,
Die brochten hem gheconvoyeert zijn hoerachtige abdesse,
En zijn gherechten.
Capitainen, soldaten estimeerden cleen zulcke noblesse,
Die wilden al vechten :

(1) Inderdaad, toen de Prins dergelijke namen aan zijne dochter schonk, gaf hij eenigszins aan den zinnebeeldigen rhetorikalen smaak toe.

« Laet ons Lanoue vertouven, sprak hy tot die Adels en Knechten,
« En Vileers te gadere.
« Zonder een clouck hooft zidy goet om slechten,
« En zijt mijns woords gheen versmadere;
« Neemt de defaicte van Antwerpen voor eenen radere. »
— « Ic zalder blyven, » sprack Tyant, « oft Lucifer moet uter hellen. »
Van verbaestheid leyd' ick mijn handen te gadere;
Al droomende zoudmen somtijts de waerheit vertellen (1).

Hoe oneindig verre wint het dit stuk boven het Referein van denzelfde, in een recht rhetorikalen smaak opgesteld, waarin hij veertig maal in 't begin des versregels 't woord: « Schreyt! » stelt (2). Tot welk eene hoogte had een thans onbekende dichter, met zulke rijke gaven bedeeld, zich in later tijd niet kunnen ontwikkelen!

De Refereinen, waer men inderdaad meest vinding en geest in vindt, en die niet in die eeuwige *moralisatie*, noch in dat versubtiliseerd, overdreven *amoureuse* vallen, zijn zeker de Refereinen in 't zotte. Eenige bevatten onkiesche verhalen, aan BOCCACCIO of aan zulke ontuchtsbronnen ontleend; wij zullen in die modder niet wroeten; andere, waarvan wij reeds een staaltje zagen, richtten hunne donderbussen tegen het catholicismus of tegen de middeleeuwsche begrippen.

Uit een historisch kunstoogpunt beschouwd zal een dezer belang aanbieden: het is een, bijna in nevelingverzen geschreven, antwoord der Kamer van Leiden op de Rotterdamsche uitschrijving van 1561, dus vijf jaar vóór het uitbreken van 't vreeselijk Wonderjaar; een antwoord het censuur-edict van Karel V, van 1550, stoutweg braveerend:

---

(1) Zie mede in hetzelfde werk 's *Duvels kermisse* bl. 15, en de *Balade* (Open hof door Lucifer gehouden), bl. 41.

(2) *Politieke gedichten*, bl. 304.

Ick sach veel menschen na Jherusalem trecken,
En reysde achter aen als een te meer.
Ick had seer weynich gelts (hoort mijn ontdecken);
Daerom begonsten dander met my te ghecken.
« Hy meent veur niet daer te nemen zijn keer! »
Ick vraechde : « costet ghelt dat ghy reyst soo veer? »
Sy spraken vrijlijck wt caritaeten!
« T'heylich graf versoecken, iaet vriendt, en maeckt leden seer. »
Doen docht ick : nu sal mijn Godt t' allen tijden haeten.
Waer versoeck ick nu troost tot mijnder baeten?
Com ick ten grave niet, ick eeuwich verdwijn.
Ick seg : liever wil ick daer t' lijf veur laeten. —
Maer sou dit wel een manier van sotheyt sijn?

Om mijn reys te voldoen ging ick vast voort,
Tot ick te Venegien quam binnen die stat.
t' Schip was seer lang wech, ick quam noyt aen boort.
Ick spranck rasch in de zee, mijn reden aenhoort,
Die my weder visten vraechden : « waerom doet ghy dat? »
— « Ick wil ten heylighen lande, » seyde ick haer plat.
— « Sonder schip veur stroom? » vraechden mannen en wijven,
Ick sey : « ia; daer is wel een cruys, een costelijck schat
« Tot Valckenburch, dat deur zee tot Cawijck quam drijven.
« Van die Lieve Vrou tot Wilsveen moet ick me schrijven:
« Die dreef daerse wilde wesen, sonder druck of pijn.
« Ick wacht my selven, als dees twee haer lijven. »
Maer sou dit wel een manier van sotheyt sijn?

Door zee te drijven, was t' volck een wonder.
Daerom most ick haer noch mirakelen verslaen (1)
Die gheschiet sijn van boven tot onder
Deur een Conincxs dochter (hoort toch bijsonder).
Elisabeth wt Hongherien (soo wy verstaen),
Die na haer leven hielp, die haer riepen aen,
Als sy gheweest sijn in groot beswaren :
t' Welck bleeck aen Onicaert, een scholier, seer saen,
Ende aen een kindt, oudt omtrent vier iaren,
Oock eenen Frederick, die al verdroncken waren
Ende werden weder levend', deur Elizabeth fijn.
Die selfde sal my oock int water wel besparen.
Maer sou dit wel een manier van sotheyt sijn?

In het Prince- of slotkoeplet zegt de bedevaarder, dat hij zijn opzet heeft volvoerd, en roept uit :

(1) *Verslaen*, uiteenzetten, vertellen.

Daer om sal ick t' volk van ghebreken noch bevrijden
Na t' eynde mijns levens vry zonder vermijden,
Die deur beloften met ghiften versoecken my (1).

Ten minste op dit stuk, waarin niet alleen de bedevaarten, maar ook de heiligverklaring door den Paus worden aangetast, kan men niet toepassen wat MONE zegt ter verdediging van andere vroegere schriften, tegen geestelijke personen gericht : « De « satirische dichtstukken, van *Reinaert de Vos* af tot « het minste schertsliedeken, waren in de middel« eeuwen, wanneer nog alles één geloof was, wel « is waar arglistig, doch vreedzaam ; de geloofsleer « werd daerdoor niet aangegrepen (2). »

In Belgie onderging het in vorm en maat nationaal Referein eene merkwaardige wijziging in den eersten aanvang der XVIIe eeuw. In het luidruchtig uitgebazuinde Landjuweel der *Peoene*, van Mechelen (1620), verving de zedeleer der oude wijsbegeerte algemeen den Bijbel en de deftigere, maar stijvere alexandrijn grootendeels de oude lossere maat. Omtrent het gebruik der refereinmaat was de prijskaart vrijzinnig, omtrent de bron der zedeleer was zij het niet (3).

Die prijskaart getuigde anderszins van zeer bekrompene begrippen; het blijkt daaruit, dat men « 't deugden rijcst » voor 't beste had te houden.

Wij gaan dus hier te eener tijde leeren, hoe het in Brabant drie jaar vóór 't opstellen van VONDEL 's *Warande der dieren*, met kunst en versbouw uitzag.

---

(1) *Drijderley refereynen*, gevoegd bij de *Spelen van Sinne* Antw. M. W. Silvius, 1564, bl. 40.

(2) *Uebersicht*, bl. 14.

(3) Zie *De Schadt-kiste der philosophen en poeten* (1621). In de oude maat antwoordden Antwerpen (*Violier* en *Goudt-blome*), Brussel. (*Mari-crans* en *den Boeck*).

Het Referein van den Antwerpschen Violier ALEXANDER VAN FORNENBERCH, op de Wijsheid, is in den trant van den alsdan reeds eenige jaren ingeslapenen SPIEGHEL, die ook meer in zijn leven dan in zijne schriften 't Evangelie uitdrukte. Men leze 't slotcouplet :

Prince.

Het princelijck verstandt (soo Epictetus secht)
In dees twee woorden : « lijdt en mijdt! » verborgen lecht.
T'eerst leeret, dat ghy sult t'onghluck gheduldich lijden;
Het ander leert, als u den wellust sterck bevecht,
Dat ghy, met goet verstant, die wijsselijck sult mijden.
O wijsheyt, ô goddinn'! ô heylsaem gulde tijden,
Die proncken met t'chieraet van u al-waerdich licht.
Soo men de Wijsheyt saegh', naer Platonis belijden,
Met een lichaem'lijck oog' en wterlijck gesicht,
« Wech, soudt ghy segghen, strack wech, Cupidini(s) schicht,
« Wech, minnelijck gelonck der wankelbare vrouwen, »
« Ick vind my inden dienst van dese maecht verplicht,
« Die al haer minnaers loont met vreucht, en ghy met rouwen (1)!
. . . .

En nu het begin van het Referein, uitgaande van den Antwerpschen *Olyftack*, met den tweeden krans omhangen, en, onzes inziens, beter onderscheid waardig, als vloeiender, beeldrijker, met één woord poëtischer dan 't voorgaande :

O wijsheyt, waeren wech die tot de Goden leyt,
Wiens cracht den hemel heeft soo heerlijck wtgebreyt,
Dat yder die hem siet, leer-lustich schijnt te blaecken,
Ghy sijt, die t'goet van t'quaet, de doot van t'leven scheyt;
Ghy weet, kent, en doorsiet al de verborghen saecken.
Ghy cont den mensch door deucht een lidt der Goden maecken,
Ghy sijt die jder hier rust en vernoegen gheeft;
Tot wetenschap en const can elck door u geraecken,
Soo dat der wijsen gheest om deser aerden sweeft,
Gelijck t'besterrt gewelft, wiens naem hier eeuwich leeft,
Aenveert de wijsheyt dan, soeckt wijsheyt jonge jeuchden.

(1) *De Schadt-kiste*, enz. bl. 12.

Niemant en is hier rijck, dan die de wijsheyt heeft.
Sy is waer wt dat vloeyt de schoon fonteyn der deuchden,
Den stock, waer op dat steunt den ouderdom met vreuchden, enz. (1).

De kantteekeningen van dit Referein zullen wel geleerder in schijn dan in zijn wezen : als bronnen staan hier op eene lange rij aangestipt, buiten de meest bekenden DEMOCRITES en CEBITUS (*sic*).

Zelfs in onzen tijd wist KINKER, met al zijne heerschappij over taal en vorm, de Kantiaansche wijsbegeerte in den dos der Hollandsche dichtmaagd niet gansch bevallig, althans niet populair, op te schikken.

Ons nationaal Referein werd plechtstatig en zoo philosophisch onder al de looden prijzen, die de *Peoene* ter kunstaanwakkering schonk, tijdens ALBERTUS en ISABELLA begraven. De censuur had het druk genoeg om de zaak deftig in te richten.

In de XVI[e] eeuw, toen 't Referein de leermeester der natie was, moet zijn invloed zeer groot geweest zijn. Vooral die der Bijbelvaste ANNA BIJNS duurde nog lang na haren dood voort. Zoo vindt men in 't hs. der *Politieke gedichten*, door BLOMMAERT uitgegeven, twee harer Refereinen, beide daarin gesteld met het jaartal 1580, terwijl zij reeds ten jare 1528 in druk waren uitgegaan.

Uitgelokt door de herinneringen aan dien dichttrant gehecht, heeft eene andere Antwerpsche Muse onzer eeuw hare hekelverzen, schoon veelal zonder stokregel daaraan, den titel van *Politieke Refereinen* gegeven.

---

(1) *De Schadt-kiste*, enz. bl. 53.

§ III (*a*). — De Satyre.

Evenals de Satyre allerlei onderwerpen aangrijpt, neemt zij bij de Rederijkers allerlei vormen aan : den epischen, lyrischen, dramatischen : zij is meest geschreven als referein, bijwijlen als lied, als samenspraak, als vermaning, enz.

Blommaert's uitgave geeft ons daarvan gereedelijk de bewijzen aan de hand.

Zelfs neemt zij den vorm van het sermoen of de legende aan, en geldt dan zooveel als eene parodie, bijwijlen niet zonder ironische kracht ; somtijds ontplooit zij nog breeder en forschiger de vleugels der phantasie.

Hier doet zich inderdaad een vreemd literarisch verschijnsel op. Eenige der rijmschrijvers van de rampzalige XVIe eeuw staafden het *facit indignatio versum* op eene wijze, die onze verwondering moet verwekken ; onder deze bevond zich een abt van St-Pieters, te Gent, die de piëtisterij tot den belachelijksten onzin had doen dalen (1). Nauwelijks neemt deze, met name Columbanus Vrancx, bij de verwoesting van *zijn* Jerusalem, den roskam in de hand tegen Luther en Calvijn, of hij wordt vindingrijk ; de mystieke rijmelaar wordt satyriek dichter. Hij schildert, op het spoor der Rederijkers, *'s Duvels kermis* met Breughel's penseelen af, en schrijft een los en vrij geestig pamflet (1578). Het begin en slot daarvan mogen 't bewijzen.

---

(1) Vele zijner werken zijn met devoot gerijmel doorzaaid. In *Dat levende ende levenmakende Hemelsch-broodt* (Gent, 1598, bl. 413) leest men :

Comt dan alle met u zacken
Tot Maria, sy hevet ghebacken
Inden hoven haer maechdelick lichaem,
Dat den heylighen Gheest maeckte bequaem.

Ghezellen, willen wy niet ter kermesse gaen?
Ter plaetsen daer ons rijcke es opgestaen,
Te Ghendt, daer Gods tempelen alle zyn gheschent,
Die daer veel te langhe heeft gheweest bekent.
Hy isser emmers nu eens uutghedreven,
En onsen dienare Calvinus, God van Geneven,
Esser over al nu plaetse ghegeven:
Hem worden de tempels daer opgherecht,
Deur eenen mynen zeer ghetrauwen knecht,
Wiens tonghe ic zeer wel weet te roeren
Om te vanghen oock edele, niet alleen de boeren,
Hy weet te clappene, ghelijek eenen gaey,
Ghelijck een inghele, noyt zoo fraey;
Hy hevet eerst in een clooster geleert.

De broederlijke *peroratio* van den geest der duisternissen tot zijne lieve gezellen luidt:

Wy moghen dan met rechte ende in trauwen,
Met onze broeders wel kermisse hauwen,
Ende met hemlieden gaen triumpheren,
Psalmen zynghen ende verjubileren.
Al en zijn die psalmen niet ghemacct t'onser eeren,
Wy connen die wel daer toe verkeeren.
Daer Christus plach te zyne aen een kerke gheracct,
Daer hebben wy wel een cappelleken aen ghemacct;
Hoe veel te meer nu als hy werdt verdreven,
Ende wy overal zeer hooge verheven (1).

Zoo men ziet, zijn deze voorlaatste regelen de berijming des Vlaamschen spreekwoords: « waar ons Heere eene kerk heeft, bouwt de duivel er eene kapel bij ». Men mag zeggen dat de literatuur der spreekwoorden en volksgezegden niet zelden het zout der eigenaardige volkspoëzij uitmaakt, en tot deze behoort de satyre.

Ook biedt de studie der Rederijkers of dergenen die in hunnen trant schreven, vooral bij de blijspeldichters, eene rijke mijn tot het verzamelen van onze spreekwoorden-literatuur.

---

(1) *Politieke gedichten*, bl. 15-22.

Bij dergelijke tusschenschuifsels als de wijsheid der volkeren pleegt te gebruiken, kwam eene met slagen, geëvenredigde maat te pas, die toeliet eene volkseigenaardige spraak, met al haar naïef comiek, ongewijzigd weer te geven : iets wat de stijf afgemeten alexandrijn niet zou toelaten.

Nog andere schimptafereelen schiep de phantasie, waaronder eene *Prognosticatie van den allendighen jare 1578*, eigenlijk eene zijdelingsche aanmaning tot vrede (1).

Als eene soort van satirische zedeprint kan men de *Beschryvinghe van een waerachtich Geus* beschouwen (2).

De samenspraak, eene dichtsoort die hekelingen zoo gunstig encadreert, wordt dikwijls gebruikt.

In eenige dier stukken verstoot men reeds de allegorie voor meer populaire beelden; zoo duidde men Gent, in eene « samensprekinghe » door de personage van Lieven, haar stadspatroon aan (3).

Ook dan, als die stukken geen het minste kunstbelang hebben, bevelen zij zich langs eene andere zijde aan; niet zelden zijn zij de zuivere uitdrukking des haats en voorliefde eener partij voor personen, gelijk dit onder andere het geval is met den bekenden *Oorlof van Graef Jan* (*Hembyze*) *van Ghendt* (*1579*) (4).

Wij moeten hier nog een enkel woord bijvoegen om de zoogezegde *Glossen*. Aanvankelijk, tijdens MAERLANT, waren zij van een godvruchtigen aard; in de woelige eeuw, die ons ophoudt, rijmde men

---

(1) *T. a. p.*, bl. 171-173.

(2) Door L. HEYNDERICX, *ib.*. bl. 311.

(3) *Ib.*, bl. 180.

(4) *Ib.*, bl. 54.

glossen in een politieken zin. De partijgeest verschoonde dit, en zag misschien niets ergs in dergelijke heiligschennende parodie op een tijd van driften en ongekuischten smaak, waarin men eenigszins gewoon was de theologie en mythologie naasteen optredend, benevens het heilige en onheilige dooreengeklutst te zien (1).

---

§ III (*b*). — HET EPIGRAM.

Toen, in de XVIe eeuw, de geest des onderzoeks 't gezag bestreed, overheerschte de Refereinvorm bijna elken anderen : eigenlijk gezegde puntdichten korte en kernachtige kwinkslagen, van eenen rederijker voortkomende, kennen wij niet, buiten degene van ROEMER VISSCHER.

De stoïcijnsche SPIEGHEL, hooger dan deze zijn vriend in de jaarboeken der Rederijkers aangeteekend, volgde in zijne jeugd eenige niet zeer strenge puntdichten van MAROT na (2).

Het is ons onbekend of RICHARD VERSTEGEN, in Engeland geboren, doch van Geldersche afkomst, ooit in eenige kamer is ingelijfd geweest, maar hij schreef in dezer verstrant, ja, verdedigde de ingeslopene basterdwoorden. Hij was niet alleen katholiek, als VISSCHER, maar ijverde sterk voor 't geloof tegen degenen die hij weleens *herscheplen* noemde.

---

(1) Men vindt in de *Politieke gedichten* een glosse getiteld *Den Magnificat*, bl. 113, en in de *Nederl. gezangen* (door VAN VLOTEN) eene andere, getiteld *Alva's pater noster* I, bl. 395.

(2) Zie *Sommige gedichten van* H.-L. SPIEGHEL opgenomen in ROEMER VISSCHERS *Brabbeling* (Amst. 1669, bl., 187-209). Uit MAROT nam hij zijn 10e, 21, 26e, uit MARTIALIS zijn 13e sneldichtje over.

Zijne proza, met calembourgs doorzaaid, is weleens laf en op verre na niet altijd zoo geestig als deze plaats : « Onze geusche ghreformeerde vrienden sullen « moghelijck door eenige van dese Epigrammen tot « gramschap verwect worden, segghende datmen hun « daer mede is beschimpende, maer hier in zijn sy « verabuseert : want ick soeckse maer te vermaecken « ende ghenuechte aen te doen; ende om dat sy « souden moghen segghen dat sy sulcx niet en ghe- « looven, om dat het nerghens gheschreven staet, « daerom staet het nu hier geschreven dat het soo is. »

Ziehier een dier epigrammen, die geschreven staen om de hervormden te vermaken :

Een questie quam tusschen eenen predicant
En een die eertijds lapte oude cleren;
Maer de cleerlapper kreech de overhant
Door sijnder cloecheyt in het disputeren;
Daer op sprack een, diet disputeren hoorden :
« De lapper diende beter predikant,
« En dat de predikant ginck lapper worden,
« Waert dat best voeghen soude, naer mijn verstant. »
— « Mijn vonnis, » seyd' een ander, « [is licht] te verclaren :
'Twaer' beter alle beyde lappers waren (1). »

---

§ III (*c*). — GEPARODIEERDE LEGENDEN EN SERMOENEN.

Dat ook de Rederijkers met dergelijke laakbare opstellen hoog liepen, leeren wij uit CASTELEYN's *Konst van Rhetoriken.*

---

(1) *Nederduytsche epigrammen ende epitaphien*, Brussel 1624. Zie over dien Epigrammatist een artikel van Profr L.-G. VISSCHER in de *Kron. van het Hist. gezelschap* te Utrecht. Derde jaarg. 1847, vlg. Over hem, als prozaschrijver beschouwd, spreekt de *Navorscher*, Amst. (1855) bl. 308, en P. v. D. in *De Eendragt*. Gent, nr 4, van 20 Juli 1856, bl. 13 : « Een vyfde werkje dat stellig van Richard Verstegen is ».

Men mag die Parodieën als navolgingen van de Fransche beschouwen, die met den legendarischen zin der XVIe eeuw in de Nederlanden niet zeer strooken, en reeds wat naar den mutsaard rieken.

De legende van den H. martelaar *Haring*, naar 't Fransch gevolgd, is bekend als de type van dergelijke aardigheden (1).

Het stuk vangt aan met eene parodie ook van 't middeleeuwsche *keuken*latijn — zoo 't heet — der monniken.

De legende van Sint *Haringus* :

Haringus in mare capiuntur multi, enz.

Weldra worden de acht « persecutien » van dien nieuwen heilige opgegeven :

...... met schalken en listighen bedryfve
Waert hy bespiedt, vervolght en ghewacht,
Schalckelyck int diepste van der nacht,
Ende fortselynghe ghevangen sonder sparen,
So dat hy van pyne starf in het garen.
Nu hebt alle doch compassie van geeste,
Want van de acht persecutien is dit de eerste.
Ten tweetsten zuldy hooren wonderlycke saeken,
Want men track open den mont en caken,
Die men hem op syn onghemack
Al vol bitter saute stack, enz.

Wij spraken van CASTELEYN : deze, schoon een priester, aarzelde niet, het *Sermoen van Sinte Reyn-wt* te berijmen, dat hij op de rein-uitdrinkers, of slempers, toepast.

't Is eene kluite — zoo hij 't stuk zelf noemt —

---

(1) Zie MONE, *Uebersicht*, blz. 142-3, bij wien de navolging ten onrechte als iets twijfelachtigs is opgegeven. Het Fransche stuk werd vóór eenige jaren door TECHNER, te Parijs, herdrukt.

niet ongeschikt om door den zot der « Rhetoriken » bij tijde en stond opgesneden te worden (1) :

Ipsis bibsis tantus int schutum,
Quod ipsis perventus ad sanctus Reinhutum.
Audiatus clutum, ende en zijt niet aldus gram.
Verbis hæc habetur capitulos nusquam....
Tes myn heere den leghen vader sente Reinhuut,
Nooit wonderlicker guut, onder goe ghezellen;
Syn legende zal ick int kurte vertellen, enz. (2).

MONE noemt dit stuk « ein Kühner Spass und » derber Witz für die damalige Zeit » (3).

CASTELEYN zal op die gedachte gekomen zijn door de anders ernstige rijmpreeken, reeds in de XVe eeuw bekend, en, ja, mogelijk in zwang, en waarbij, onzes dunkens, eerst in onze taal eene soort van op rijmen afloopenden stijl in gebruik kwam, later door BREDERODE en zijne tooneelopvolgers, zooals JAN VOS en OGIER, aangewend.

Broeder JAN DE COCK, van Groenendale, dacht in de gezegde eeuw het rijm ter kruiding zijner pree-

(1) De narrenschepen zijn bekend gebleven door SEB. BRANTS' *Narrenschiff* (1494), herdrukt te Leipzig, 1854. « Dat men oudtijds onder de uitdrukking die *blau schuyte*, een soort van gekkenschip of gekkenhuis verstond, is genoeg bekend, maar weinig verklaard, » zegt Prof. VISSCHER in *Astrea*, Utrecht, IV, (1854), blz. 81 vlg., in de aanteekeningen op de aldaar medegedeelde satyre *vander ghilden in der blauwen scuten*, door JACOB VAN OOSTVOREN, die in 1425 schreef.

(2) Uitg. 1616, bl. 190.

(3) *Uebersicht* blz. 4-8. Of men daaruit moet besluiten, met MOLINA, dat de H. REINOUT destijds weinig 's volks vertrouwen meer verwekte, gelijk die schrijver het eenigszins denkt, is twijfelachtig. Immers had men niet ook nog woordspelingen op andere heiligen in omloop onder 't volk, gelijk *Beloofd Sinte Mallaert een bedevaert*, tot een dwaas sprekende? Men weet dat SCHILLER in zijn *Wallenstein*, een veldprediker op rijm en maat doet optreden; ook de luimige VAN ZEGGELEN berijmde sermoenen van pater BROM. Er zijn weinig nieuwe luimen onder de zon!

ken of moralisatiën even noodzakelijk als anderen daar nog heden het Latijn voor aanzien. De goede man aarzelde niet dit barbaarsch, zoo diep beneden de waardigheid des predikstoels gezonken preekstelsel te beproeven om den vorst van 't geestelijke proza dier eeuw te verheffen. Dit stuk vangt aldus aan :

Want ic beken-dere in eertrîke noit meer dan ênen, dat wêt-ic *wale*,
Dan her Janne van Ruscbrocht, prioer van Groenen*dale*;
Hî es vervolt van den heilegen Geest te *male* (1).

---

§ IV. — De Improvisatie.

Eigenlijk gezegd : Improviseeren of op rijm en maat uit de vuist spreken bestond bij de rijmzieke rederijkers niet, en kon in den hoogeren zin des woords niet bestaan. Inspiratie bij zulken stalen kunstvorm of stijfingekleede voorstellingen laat zich niet bedenken.

Slechts in de laatste helft der XVII[e] eeuw kwam Holland op de gedachte om 't kniedicht in te voeren, waarbij het bloot vlugheid in 't rijmelen op 't papier gold.

Er is niet veel bewaard van deze stukjes, die niet geschreven waren om bewaard te blijven.

Wij kennen o. a. een bekroond werk van dien aard, dat de drukpers tot ons heeft overgebracht, op de vraag : « Wat plicht sal onder ons het grootst' en 't waerdste zijn? » — Is men belust eenige regels daarvan te kennen?

Daer liefde comt te blijcken
Daer moet en trouw (en rouw?), en twist, en tweedracht altijdt wijcken.
De liefd' tot God en Heer, die maeckt den mensch bequaem,
De liefde van den mensch, die is Godt aengenaem....

---

(1) Zie Mone's *Uebersicht*, blz. 259.

Dit antwoordt draegh ick op aen u dubbeld' hoff-blommen;
De liefde die is reyn, laet ons de liefd' niet krommen:
Want liefde eyscht by ons te werden wel bewaert,
De liefde is alhier de beste plicht op aerd' (1).

Het samenknoeien van een paar of meer rijmpjes, uit de vuist opgesneden, was nog lang daarna geheel Nederland door in zwang, en bij sommige kamers plicht (2).

Van een beunhaas, doorkneed in zulk en dergelijk rijm uitkramen, hangt LANGENDIJK ons een tafereel op in de samenspraak tusschen KAMACHO, een boer, en de rederijkerende JOCHEM, die aldus bralt:

Puf nou, poëetjes! 'k ben de baas van 't gansche land.
Ik, meester Jochem... maak mijn rijmen aanstonds weg,
Sonnetten in een uur: zeg, rederijkers, zeg,
Wie zou 't my nadoen? en mijn beste referijnen,
Wel honderd regels lang (het zal wat wonders schijnen)
Doe 'k in een halven dag...
Dat *ik* prijs, zullen al de boeren met mij prijzen.
Die my te vrind houd, maak ik een vermaard poëet.

Ook België had dergelijke doorluchtige mannen; onder anderen CLAUDIUS DE CLERK, van Ieperen, den bekenden bierkruier, bij wiens naam men best zal doen aan WILLEM DE CLERQ, den bewonderden improvisator van Holland, niet te denken.

Nog in de voorgaande eeuw was in Hollands dorpen het geslacht van dat volkje niet uitgestorven.

Een onzer geestigste geleerden heeft niet onaardig partij getrokken van zulk een gezel, die, zoo hij getuigt « van de aloude vrye gebateserde Redenkamer » in zijn dorp « al vroeg een lid, en naderhand Facteur, Prins en Keizer » was geweest.

---

(1) 't Zijn rijmen van DIRCK STERCK, van Leydschendam (*Soeck u ziels rust*), opgenomen in 't quartijn *Apollus* (*sic*) *lust-hof ofte beroep tot Bleyswijck*, 1684, blz. 55.

(2) Zie bl. 25 hierboven.

Nauwelijks stapt deze in de trekschuit, naar Utrecht varende, of hij groet beleefdelijk den schrijver, die daar reeds plaats had genomen.

Tusschen 't burgerlijk en 't boersch gekleed, mocht de onbekende met recht een huisman genoemd worden. Al dadelijk, na eens te hebben rondgezien, berst hij met zware stem uit:

> De helden in het ros van Troje hadden 't wis
> Benaauwder, als het hier in deeze trekschuit is.

Waarop nog een ander leverrijmpje volgt, (1) en mede door dien mytholoog verklaard wordt, wat men door een kniedicht moet verstaan: « wanneer « al de kamers, die op de uitgegeeve kaart van be- « roepinge ten bestemden tyd verschynen ter plaatze « van waar die afgezonden is, en aan dezelve door « heur intreede, bewys der blasoenen, het speelen, het « prononseeren der refereinen, het zingen van 't lied, « en wat 'er verder in begrepen was, voldaan hebben, « word 'er in 't gemeen daags voor de ofscheid, en « 't vertrek, een vraag opgegeeven, die na dat het « werk lang of kort mot wezen, ook in een langer « of korter bepaalde tyd mot beantwoord worden, « somtyds in een lied, somtyds in één of meer « refereinen. Over een groote hondert jaar most een « liedje in één uur, en een Referein in twee ofge- « maakt worden; doch de bepaling van de tyd en « regels hangt thans of van den opgever der vraag, « die de *knievraag*, gelyk het antwoord het *kniewerk*, « genaamd is... Over een anderhalve eeuw, of daar « omtrent, want ik wil 'er niet in behaalt wezen, was « het de manier, dat zy, die zulke vragen wilden

---

(1) Ziet wat een *leverrijmpje* (leverschuddend rijm?) is, in HOFFHAM's *Proeve eener theorie der Nederduitsche poëzy*. Amst. 1788, bl. 148.

« beantwoorden, een schoon vel postpapier, twee wel « versneede pennen, een inktkoker met goejen int, « en een doosje met zuiver stofzand kregen. Ze zatten « op een ry by malkanderen, en de kaart van *de* « *Knievraag* wierd elk te lezen gegeeven; dat gedaan « zynde lag ieder het papier op zen knie, wyl nie- « mand zich van tafel, schryfbank of lessenaar be- « dienen mogt. Men haaste zich, zo veul me kon; « want die lest kwam, wierd uitgejouwt... » (1).

Een rederijker heeft zich de moeite getroost het reglement dier kunstjes te berijmen:

Wast een liedtjen of gezang,
Daer was tijdt eene ure lang.
Een Revier-een of Rev'reyn
Hadd twe uren loops gemeyn, enz. (2).

Eene der eerste behoeften om de Knievraag te beantwoorden was de Bijbelkennis; want de historiën van de Schriftuur werden algemeen ter behandeling voorgesteld, en dit gebruik hield in Holland een paar eeuwen na de Hervorming stand. De beroepene schrijver van den *Hollandschen Spectator* legt eenen dorpsrederijker deze woorden in den mond : « De « weinige boeken, die we hebben, kennen we schier « van buiten, en joului hebt 'er somtyds zo veul, dat « je geen tyd vind om het grootste gedeelte eens in te « zien; de Bybelsche en andere ouwe historien geloof « ik dat we ruim zo goed weten als mennige studdent, « die 'er van de Akkedemie gaat, we zouwen aars « onmogelyk te recht kennen kommen met het beant- « woorden der vragen, die ons worden opgegeven, en

(1) JUSTUS VAN EFFEN, *Spectator* (Amst. 1732, IV, 147) vlg.

(2) In zijn geheel uit den *Vlaerdingher Rederijkersberg*, na JOB. A. VAN WAEL opgenomen in den KILIAAN van VAN HASSELT, *sub voce* « knie-dichte ».

« wel voornamentlyk die we de *knievraag* noemen (1). »

Als een lettersaga beschouwen wij wat er van HOUWAERT wordt verteld: deze zou zijn hoofdwerk *Den Lusthof der Maeghden*, zestien duizend verzen beslaande, op een enkelen winter uit de mouw geschud hebben, en dat alles nog onder 't volbrengen zijner krijgsplichten (2).

Op daarnaar zweemende vlugheid beroemt zich THEODOOR RODENBURGH in zijnen *Alexander* (3). Dit « treur-blijeyndend » spel, zou hij, in vier en veertig uren berijmd hebben.

Wat de rederijkers dezer eeuw betreft, het kniedicht is niet gansch bij hen verloren geraakt. De Kersouwieren van Oudenaarde wisten er zelfs bij hunne laatste wedergeboorte (1816) een vreemd gebruik van te maken : zij hadden de *Bestuerders* van hunnen dichtstrijd op *Pius VII* het recht laten voorbehouden om « in geval van twyfel aen de echt- « heid der persoonen, die zich als eigenaers *(sic)* « van [bekroonde?] dichtwerken zouden aenbieden, « en niet bekend zouden zyn, een kunstmatig onder- « zoek te doen ondergaen met den eisch van eenige « rymregelen voor de vuist » (4). Indien het dien wakkeren Kersouwieren meer te doen was om den

---

(1) VAN EFFEN, IV, 152.

(2) Zoo verhaalt in rijmen I. VAN DER NOOT. Wij lezen wel, op 't einde van HOUWAERT's gedicht, dat een edel dochter hem tot dit werk had verwekt, en hem gevraegt had of hij de boeken (daer zij hem af gevraegd en zes maenden te voren om had gebeden) *som* had gemaakt, enz. Waerop haar de dichter de 16 boeken « nu ierst volschreven » schonk, doch wij verstaen hier door dat die schoone die hem « met eene vrientschap, die gy niet weten en meucht, recompenseerde, » hem bloot haer bezoek zes maanden te voren vernieuwd had. Zou dit de bron van 't fabelje zijn?

(3) Amst. 1618.

(4) Dr. VAN DER MEERSCH, *Kronyk der Rederijkkamers van Oudenaerde*, Belgisch Museum, VII (1843) bl. 423.

schrijver dan 't werk te bekronen, hadden zij gelijk zoo voorzichtig te werk te gaan. Te allen tijde waren er menschen die beweerden, dat de door hen gekochte verzen de hunne waren. Men zegt zelfs, dat de rederijker DAVID DE SIMPEL in dergelijke kunstwaren handel dreef.

Ook leest men in zijne authobiographie : « Sedert « dien (1828) heb ik my naer geene pryskampen in « persoon meer begeven. Sommige vrienden, die meer « eerzucht en beter beenen hadden dan ik, waren « zoo lief, de moeite op zich te nemen my daer « voor eigen rekening te vertegenwoordigen. 't Is « aldus dat er na dien tyd nog een twaelftal myner « gedichten zyn bekroond (1). »

---

§ V. — HET KLINKDICHT.

Wij zien niet, dat de Rederijkers met het Klinkdicht evenals met het Referein gedweept hebben, al biedt het eerste ook een kleinen triomf aan over 't daarbij verdubbelde rijm. Deze dichtvorm, die Italië overstroomde, werd geenszins van daar door HOOFT bij ons overgebracht, maar die dichter ijverde zeer om hier 't Sonnet voort te planten.

Trouwens wij ontmoeten reeds het Sonnet veel vroeger bij de Vlamingen, bij wie het door middel van 't Fransch schijnt overgekomen te zijn : een dier Vlaamsche stukjes dagteekent van 1565 (2).

---

(1) DAVID DE SIMPEL. *Necrologie*, door PR. VAN DUYSE, in *Nederduitsch jaerboekje*, Gent, XIX (1852) bl. 150 vlg.

(2) Sonnet van LUCAS DE HEERE'S huisvrouw ELEONORA CARBONIER, opgenomen in *Den hof en boomgaerd der poësien*, Ghendt, 1565, bl. 60, « ghetranslateert... uut een françoys sonet bi hem ghemaect op een schilderye van M. Willem Key t' Andwerpen ».

Wat de Hollandsche rederijkers betreft, die dichtsoort, waarin men eene kunstig ontwikkelde gedachte tot een geheel afrondt, won bijval onder hen in het begin der XVIIe eeuw, gelijk het ons *Den Nederduytschen Helicon* getuigt.

BREDERODE wakkerde met een klinkdicht VONDEL's eersten dramatischen voetstap, het *Pascha*, aan (1612); welke laatste ook weleens zijne verzen in dien dichtvorm goot, ten tijde dat wij den grooten zanger nog onder het gilde der Rederijkers mogen tellen.

Wat vroeger reeds dan deze dichters, had een rederijker uit Holland de *Ses klink-dichten van Petrarcha, op de dood van zijn liefste Laure,* nagevolgd (1). In 't vijfde en zesde dier nabootsingen steekt een natuurlijk gevoel, dat aan de Rederijkers, en ja, aan den Italiaanschen Minnezanger, te dikwijls ontbrak. Wij deelen dus gaarne die navolgingen mede en nemen die over uit de *Farrago* dier rijmers op anagrammen en kreeftdichten verliefd. Ook zullen beide stukken den voortgang in 't vertalen, uit aangewassen kunstzin voortgevloeid, kunnen aanduiden :

Den eersten dagh, doe doot was d'overschoone,
De gheesten reyn, end' weyrdigh', enghels soet,
De heyligh' al, end' hemel-borghers goet
Verwondert zeer, omringden haer persoone.

« Wat heylsaem licht, wat schijnsel nieu ten toone
« Beschijnt ons nu, » seyd' elck tot ander vroet,
« W'en saghen noyt, van d'aerdtschen snood' ghebroedt,
« Zulk zielken reyn rijsen in 'shemels throone. »

Sy wel te vreen, dat woonst verwisselt is,
Toont haer volmaect, als d'enghels altijt wis,
Dan menighmael sy achterwaerts siet droeve.

---

(1) Beginnende met :
« Voi eh ! ascoltate in rime sparse il suono ».

Of ick haer volgh, 'tschijnt dat sy my verbeydt;
Dies nerghens my dan daer te zijn en greyt.
Sy roept, ick hoort, *dat ick te langhe toeve.*

En de volgende uitboezeming, waar de lichaams- en zielsschoonheid der verzaligde teeder in doorschijnt :

Van 'tschoonst aenschijn, en d'oogskens klaerst eersaemlijc,
Van 'tschoonst lang hayr dat oyt was hier of el,
'Twelk son end' goudt' 'tkoleur deed' bleecken wel,
Van 'tsoet ghelach, end' spreken aengenaemlijck,

Van d'handen eel, en' darmkens die bequaemlijck
In diensts bedwanck elck hielden wel, hoe fel,
Van die, die gantsch van hooft tot voeten snel,
Scheen godlijc meer dan mensch'lijc zijn lichaemlijck,

Ick 'tleven schiep, end' nu verblijdt sich haers
Des hemels Heer, met zijn vliegh-loop dienaers,
Mij latend' hier naeckt, blindt, end' swack by dezen,

Slechts eenen troost verwachtend' in druck stil,
Dat's, dat daer hoogh zy, die kent mijnen wil,
Verwerven sal, dat ick by haer magh wesen (1).

De vertaler heette MAERTEN BEHEIT (*Met aerbeydt heen*).

Een ander sonnet, op Hollandschen bodem door BREDERO saamgesteld, is wel wat gekunsteld, doch vast een zijner meest poëtische minnevoortbrengselen, en kan goed monsteren tegen een sonnet van dien tijd, dat Frankrijk schier overend zette (MALLEVILLE'S *Belle matineuse*) :

Vroegh inden dagheraet, de schoone gaet ontbinden
Den gouden blonden tros, citroenich van coleur,
Gezeten inde lucht, recht buyten d'achter deur,
Daer groene wijngaert loof oyt louwen muer beminde.

Dan beven amoureus de lieffelijckste winden,
In 'tgheele zijdich hayr, en groeten met een geur
Haer goddelijck aenschijn, opdat zy dese keur
Behielt, van dagelijcx haer daer te laten vinden.

---

(1) *Den Nederd. Helicon*, Alckm. 1610, bl. 303.

Gheluckich is de kam, verguldt van elpen been,
Die dese vlechten streelt, dit waerdich synd' alleen;
Gheluckigher het snoer, dat in haer dichte tuyten

Mijn ziele mê verbint, en om 'thoofd gaet besluyten;
Hoe wel ick 'tliever zie wilt golvich na sijn jonst:
Het schoone van natuur passeert doch alle const.

Ook in België vond het sonnet zijne liefhebbers. ANT. SMYTERS, de anders min geachte Antwerpsche verzamelaar der *Epitheta* (1620), leverde in dit werk een tot dus verre nergens in zijn geheel aangehaalde stuk: *De Zand-looper*:

Ghelyck de pulvers kleyn gestadiglijcken dalen,
'tEen voor en 'tander naer door 't gaetken in't ghelas,
Zoo oock de daghen van des menschen leven, ras
Malkand'ren volgen na, en nimmermeer en dwalen.

Godt wilde aen elcken mensch te leven tijdt bepalen,
Van d'eerster uren aen dat hy geboren was.
Die(n) mach hij niet voorby: maer als een bloeme in't gras,
Komt onvoorsiens den doot hem van het aertrijc halen.

Dus neemt waer uwen tijdt, o mensche, aleer ghy scheyt,
Ziet toe, waect ende bidt; weest nuch'tren en bereyt,
Om als de Heere komt, ghy veerdich wort bevonden,

Het pulver mindert niet, onse uren loopen voort;
De doot volcht ons altijt tot aen het leste boort.
Gheluckich is hy, die 'tbedenct tot allen stonden.

Doch, de taal daargelaten, hoe ver staat dit sonnet beneden dat schilderachtig tafereel van BREDERO vol warme Italiaansche tinten!

Deze dichtsoort maakte toen eerst fortuin bij de Rederijkers. *De Schadtkiste der philosophen ende poeten* (Mechelen 1621) biedt er verschillende aan; maar, *cet heureux Phénix*, zoo BOILEAU zegt, is hier ver te zoeken.

VIERDE HOOFDSTUK.

I. — Geestelijke spelen.

§ 1. — GODSDIENSTIGE VERTOONINGEN IN DE KERK.

Men weet, wanneer de laatste vertooningen aldaar in de Nederlanden hebben plaats gegrepen. Dit gebeurde althans te Oudenaarde in 1533, terwijl men nog in 1579 het oude orgeltje der Minnebroeders te Amersfoort aan de Rederijkers zou geleend hebben en wel — zoo KOPS ten minste denkt — ter vertooning van eenig godsdienstig spel (1). Wanneer echter het eerste mysteriespel in eenige Nederlandsche kerk werd ingevoerd, is tot heden niet bekend : denkelijk gebeurde dit in de laatste helft der XIV° eeuw.

Alles maakt het waarschijnlijk, dat het bij ons, evenals in Duitschland, zal toegegaan zijn. Het drama begon zich aldaar te ontwikkelen, toen de liefde- en heldenzangen allengs zeldzamer langs den Rijn weerklonken. « Priesters, moniken en novicen zag « men op kerkelijke feesten, hetzij in het Latijn, « hetzij in de landtaal, openlijk de geboorte, krui- « siging en opstanding ons Heeren, ofwel tafereelen « uit het Oude Verbond, en de legenden van hei- « ligen en martelaren, voorstellen (2).

---

(1) Bl. 218, naar A. VAN BEMMEL, *Beschrijving der stad Amersfoort*, Utrecht 1760, II, 447.

(2) SCHOTEL, *Tilburgsche avondstonden*, Amst. 1850, bl. 246, waar eene belangrijke nota voorkomt.

De nabijheid van 't Fransche mysterietooneel, zelfs toen het reeds op de straat werd gespeeld, schijnt vroeger meer invloed op België's klerken, dan op zijne leeken uitgeoefend te hebben; ten minste in 1351 verbeeldde men op de groote markt te Rijsel te zamen geestelijke en wereldlijke tooneelen; namelijk het mysterie *le jeu de Ste Katherine* en 't historisch spel *la fuite des enfants d'Aimery de Narbonne*, terwijl men eenige jaren later (1386) voor KAREL VI ernstige en luimige spelen opvoerde; want men zag er *juer et esbattre* (1).

Men weet, dat de piëtistische spelen op 't einde der XIVe eeuw in Holland en, bij den aanvang der volgende, in België, den luister der kerkfeesten verhoogden; doch wat men totdusverre daarover wist, bepaalde zich tot eene bloote vermelding der vertoonde mysteriën. De hier door ons medegedeelde aanteekening uit het *Obituarium* der stad Dendermonde kan eenig licht over de elementen verspreiden, waaruit die in de kerk opgevoerde mysteriën bij de Vlamingen, in de XVe eeuw, bestonden.

Men leest aldaar in 't Latijn: « Vrouwe MARGA-« RETHA CLINCXS, weduwe van Johan LEEMANS « heeft een figuurlijke Hemelvaart Onzes Heeren, ten « dage diens hoogtijds zelven, gefondeerd; om in « den omtrek der Kerk, vóór de hoogmis, volgender « wijs uitgevoerd te worden : de heeren des kapittels « hebben toegezegd met het geheele koor en de « processie, vóór den kloktoren in den gemelden « omtrek gebouwd, te blijven tot Onze Heer in de « hoogte zal zijn geheven, alsmede voorzangen en « antwoorden, en wat verder oorboorlijk moge zijn

(1) *Messager des sciences historiques*, Gent, 1856, bl. 347.

« voor te dragen; en zij zullen gehouden zijn [dit
« te doen tot zij Onzen Heer zullen hebben zien]
« opklimmen: dezelfde Onze Heer [zal gehouden zijn
« stil te staan....] en te zingen: Ik klim tot mijnen
« vader. » « Daarenboven hebben de confraters van
« SINT HILDUARD insgelijks aanvaard en beloofd
« alles daartoe te bereiden, en alles figuurlijk te ver-
« toonen, gelijk de gemelde weduwe er hun den
« eeuwigdurenden last van heeft opgedragen, terwijl
« zij missen voor 't zelve broederschap heeft voldaan.
« Voor alle welke diensten zij aan het kapittel, in
« gereede penningen, eene som van 10 Rijnsche gul-
« den, en, aan de gezegde confraters eene som van
« 2 ponden groot, Vlaamsche munt, heeft gegeven:
« zoo alles uit daarover opgestelde letteren breeder
« blijkt. Actum (*sic*).... (1) ».

---

(1) Wij deelen den tekst mede, naar 't afschrift genomen op een blaadje perkement gevoegd tusschen het *Obituarium ecclesiæ Teneraemondanæ*, XIV-V sec. deel uitmakende van het archief der O.-L.-V.-Kerk der stad, de verschillende achtereenvolgens bijgeschrevene kerkfundatiën behelzende. Het schrift van dit blaadje schijnt van 't einde der XVe eeuw. Ongelukkig heeft eene schuldige hand de plaatsen, die wij naarmate hunner mindere of meerdere ruimte trachtten te herstellen of die met stipjes zijn aangewezen, met een pennemes uitgeschrabt: « Ascensio Domini figuralis. — Domicella MARGARETHA CLINCXS, vidua JOANNIS LEEMANS, fundavit Ascensionem Domini figuralem, ipso die Ascensionis Domini, perpetuis temporibus duraturum. In ambitu ecclesie post processionem ante summam missam in modum qui sequitur. Primo: Domini de Capitulo promiserunt manere, cum toto choro et processione, ante pinnaculum, in nominato ambitu constructum, quousque Deus in cœlum fuerit elevatus, et cantare antennas et responsaria, et alia ibi convenientia et tenebuntur [usque dum videint Dominum] ascendere. Idem d[nus tenebitur] stare abs.... utio.. de.... et cantare: *Ascendo ad Patrem*, etc. Insuper confratres SANCTI HILDUARDI acceptârunt et promiserunt etiam omnia ad eadem disponere, et omnia figuraliter ostendere, et omnia prout praedicta vidua eis dedit, perpetuis temporibus, expensis ejusdem confraternitatis mes[sis], conservare. Pro quibus omnibus et singulis praedicta vidua dedit Capitulo in promptis pecuniis sommam decem florenorum renensium, et praedictis confratribus dedit sommam duarum librarum Flandrie grossorum; porro ut clarius et latius patet ex litteris super iisdem conscriptis. Actum (sic) ».

Een Fransch schrijver (1) wil ons verklaren hoe de hulp der leeken door de klerken tot volmaakter uitvoering van 't evangelische drama der Passie werd ingeroepen, en de volkstaal daarbij ingevoerd : Tot die voordracht, zegt hij, « waren « vele persoonen noodig, daer zy niet na elkander « optraden, maer allen tegelyk groepsgewys voor- « gesteld werden, zoo dat elke persoon slechts éene « rol vervullen kon, somtyds zelfs maer eene plaets « opzeggen moest. Tot een zoo groot personeel waren « de geestelyken eener kerk zelden toereikend : men « moest ook leeken daerby nemen; en daer deze « gewoonlyk geen latyn verstonden, zoo ware dietsche « (fransche) texten der stukken een noodwendig ge- « volg daervan. » Of die reden, althans op de voordracht der Passie toegepast, gegrond is, mag men betwijfelen. De rolverdeeling in het uitgalmen van het zoogezegde *lange* Evangelium vordert toch heden zulk een grooten sleep van recitatie-uitgalmers en koorzangers niet, en wij zien in het Vlaamsch mysterie *De vier Uyterste*, een stuk der XVIIIe eeuw, aan meer dan éene personage verschillende rollen opgedragen; denkelijk eene traditioneele rolvermenigvuldiging. Wat het invoeren der moedertaal in de mysteriën des tempels aangaat, wij hebben gezien, dat zij, met het fijnste onderscheid, naast de sacramenteele kerktaal, bij de Franschen in die spelen optrad. Liever dan aan de onwetendheid der leeken in 't Latijn, schrijven wij hier 't doordringen der moedertaal toe aan de heerschappij, die zij gewonnen had in zaken, welke 't volk aangingen. Men kan immers anders de bijkomende leeken zoowel in 't Latijn laten

---

(1) GERBERT, *De cantu et mus.*, aangehaald door BLOMMAERT, *Geschiedenis der Rhetorykkamer* : *de Fonteine te Gent.* Gent, 1847, bl. 6,

zingen, als zulks nog heden bij de *Passie* de kerkzangers doen.

Zou men niet, met nog al waarschijnlijkheid, mogen vermoeden, dat het bekende eerste mysteriespel : *de eerste Bliscap van Maria*, in 1444 op de groote markt te Brussel uitgevoerd, vroeger in de kerk is vertoond geweest? Ten minste zou de boodschap des Engels GABRIËL tot MARIA, bij dit mysterie voorgedragen, gedurende eeuwen, tijdens de guldene misse, in de meeste Belgische kerken zijn verbeeld (1).

Als men daarbij nagaat, op wat wijze het tooneel der mysteriën was ingericht, wordt het vermoeden van 't aanvankelijk vertoonen in de kerk der *eerste Bliscap van Maria* nog versterkt, daar een tempel bijzonder geschikt schijnt tot het opslaan van zulk tooneel, waarin een uit het gewelf dalende engel toch met minst gevaar zijne luchtrol kan vervullen; zooals dit te Dendermonde het geval was met de Hemelvaart des Heilands. En inderdaad, uit de belangrijke berichten, die 't Brusselsche mysterie ons over den tooneelbouw oplevert, leeren wij 't volgende : er waren drie galerijen : de bovenste verbeeldde den hemel, met zijne engelreien, die, telkens dat God te voorschijn trad, hunne kringen openden; het middelvak verbeeldde de aarde, met boomen beplant, waartusschen eenige openstaande huizen; van onder gaapte de mond der hel, als een wijd opgesparde balg, waar de duivelen in- en uitkropen. Nooit veranderde het tooneel, doch de spelende personages, naar hunne rol het meebracht, klommen of daalden in drie verdiepingen. Zoo boort,

---

(1) SCHAYES, *Essai sur les mœurs des Belges*. Loven, 1854, 228-9.

in het onderhavige stuk, *Innich Ghebet* een gat naar den hemel, kruipt daardoor, en verschijnt boven bij God. Materieële voorstellingen eener mystieke beeldspraak, doode verzinnelijking van 't bovenzinnelijke leven, die wij in de devote emblemata der Vlamingen tot diep in de XVIIe eeuw, niet zonder verbaasdheid, wedervinden!

Men weet dat dergelijke tooneelinrichting — zij moge dan de voordracht der mysteriën in de kerk al of niet vergemakkelijkt hebben — van de Franschen afgekeken was, en wij meenen dat zij bij de eerste vertooning van VONDEL's *Lucifer* nog te bate is geroepen.

Zeker is het, dat in België de mysteriën van 't altaar, tot stichting en onderwijs des volks gespeeld, langst in West-Vlaanderen hebben voortgeleefd. Veurne vooral, waar men nog jaarlijks, processiegewijze, de *Passie* verbeeldt, hechtte er bijzonderlijk aan. Nog vóór veertig jaar bracht ter kerstmisse, te middernacht, een kinderpaar, in herder en herderin gekleed, een lammeken binnen de kerk, dat, onderwezen door den schaper van 't bij de stad gelegen *Duivenkot* (1), de knietjes bij de Elevatie boog.

De onschuldige naïeveteit dier plechtigheid stak ten gunstigste bij de Fransche *Noëls* af. Er is daar, en elders, in de Nederlandsche kerken niets van overgebleven dan de *leisen* of soete kerstliedekens in de moedertaal, die nog heden de vroegmis of het lof verdichterlijken, en waarvan menig waarlijk eene parel is in de kroon des engels van de Kerkpoëzij.

---

(1) Eene nog heden bestaande hofstede.

§ II. — MYSTERIESPELEN.

Men heeft beweerd dat Fransche pelgrims, die van het Heilige Land, van den St.-Michielsberg, van *Notre-Dame du Puy* en dergelijke plaatsen, terug gekomen waren, op hunne reis cantieken, met het verhaal des levens en stervens van JEZUS doorvlochten, gemaakt hadden; dat zij, met hun schilderachtig kostuum, die gezangen in openbare plaatsen opgedeund hadden, en dat aldus de Parijzenaars op de gedachte gekomen waren, in eene geschikte plaats eenen schouwburg voor Bijbeltooneelen op te richten, zooals in Italië reeds lang te voren in zwang was.

Niets van dit alles is zeker, integendeel : alleen weet men, dat de *Confrères de la Passion* hunne devote vertooningen in het begin der XVe eeuw aanvingen, dus omtrent den tijd, dat stelligerwijze bij ons mede de mysteriespelen in de kerk bestonden.

Het is zelfs hoogst waarschijnlijk, dat hier, evenals elders, die godsdienstige tooneelen, of, wil men plechtigheden, eerst van al in den tempel, tot stichting en leering eener ongeletterde gemeente zijn aangewend. Ook buiten de kerk was dit vanouds de bestemming der middeleeuwsche tooneelen. Men mag dus annemen, dat ook in de Nederlanden het vertoonen der mysteriën aanvankelijk aan geestelijken en kerkbedienden werd toevertrouwd; men heeft te rechte aangemerkt, hoe onwaarschijnlijk het is, dat men zulk eene taak, laat ons zeggen zulk een ambt, aan ongewijden zou toegestaan hebben.

Het zullen insgelijks geestelijken geweest zijn, die, toen men in Frankrijk op de kerkhoven legendarische stukken voorstelde, de rollen van eenige heiligen der eerste christenkerk vervulden; vermits de spelers de kerksieraden ontleenden om hun tooneel

te versieren; aan leeken toch zou men dergelijke sieraden niet toevertrouwd hebben (1).

Wat dergelijke vertooningen in Frankrijk gedurende de XV[e] eeuw betreft, schijnt het, dat de geestelijken in sommige stukken alleen optreden : « L'an 1437, le 3 juillet, » zegt BERRIAT SAINT-PRIX (2), ter plaatse waar hij een « passage de la chronique de Metz » aanhaalt, « fut fait le jeu de la passion en la plaine de Veximiel, et fut fait le parc d'une très-noble façon, car il était de neuf sièges (ou étages) de haut.... Et fut Dieu un sire appelé seigneur Nicolle.... curé de Saint-Victour de Metz, lequel fût presque mort en la croix s'il n'avait été secouru, et convint que un autre prestre fut mis en la croix pour parfaire le personnage du crucifiement pour le jour, et le lendemain ledit curé de Saint-Victour parfit la résurrection et fit très-hautement son personnage.... En un autre prestre qui s'appelait messire Jean de Nicey, qui était chapelain de Métrange, fut Judas, lequel fut presque mort en pendant, car le cuer lui faillit, et fut bien hastivement despendu. Voy. *Hist. de Lorraine par* D. CALMET, T. II, Preuves, p. CCXXV. »

De rol van Judas, hoe hatelijk, werd dus zelfs door eenen geestelijke, ook buiten de kerk, gespeeld.

Er werden, in andere stukken wellicht — minder nauwkeurig bijbelsch, zooals *De verwoesting van Jerusalem* — ook wereldlijke personen ten spele aanvaard.

---

(1) SNELLAERT, *Iets over onze oudste tooneelstukken*, die zich beroept op ROCQUEFORT, *De l'état de la poésie française dans le XIIe et XIIIe siècles*, blz. 263-264.

(2) *Mémoires de la société royale des antiquaires de France*, Paris, V (1823), blz. 179. Aangehaald door J.-A. DULAURE, *Histoire physique, civile et morale de Paris*, 1829, III, 411.

Wat er van zij, het is zeker dat mysteriespelen in de Vlaamsche kerken samen door geestelijken en wereldlijken werden vertoond.

Wij zagen dat te Dendermonde, krachtens eene fondatie, de kanunniken der hoofdkerk, gezamenlijk met de confraters van St.-Hilduardsbroederschap, denkelijk in de XVe eeuw, de Hemelvaart Onzes Heeren voordroegen.

Steunend op deze aanmerkingen, kunnen wij in 't gevoelen van Dr SNELLAERT niet deelen, dat de benaming van gezellen, waarmede men de spelers van mysteriën aanduidde, even goed op leden van eene geestelijke als van eene wereldlijke corporatie toepasselijk zoude zijn, evenals men thans nog het woord « broeders » zoo wel aan leden van geestelijke orden als van bijzondere genootschappen geeft (1).

Immers is 't woord « compaignons, » in de prijskaart des schietspels van Doornijk (1394), volkomen door 't gene van « gezellen, » voorloopers der Rederijkers, weergegeven, en zou de naam van *Societas Jesu, Compagnie de Jésus,* werd deze tot steun van Dr SNELLAERT's gevoelen aangevoerd, een vreemd anachronismus zijn.

Dezelfde Dom CALMET voegt bij de aangehaalde plaats over den onschuldigen Judas — nagenoeg 't offer zijner te nauwkeurig vervulde rol — het volgende : « il estoit la bouche d'enfer tres bien faicte :
« car elle ouvroit et clouoit quand les diables ilz
« voullient entrer et yssir, et avoit deux gros eux
« d'assier, et fut un clercq des VII de la guerre de
« Metz, appellé FOURCELLE, maistre dou dict jeux
« et pourtour de l'original. »

---

(1) *Iets over onze oudste tooneelstukken* in *Bijdragen der Gazette van Gend....* uitgegeven door de Maetschappy.... « *De tael is gansch het volk* », II (1837), bl. 17-18.

Ware het te veel gewaagd, te vermoeden dat de hel van SEGHERS, d. i. de afbeelding der hel des Antwerpschen ommegangs, van 1685, gegraveerd door SEGHERS, eene herinnering aanbiedt van dergelijke hel, vroeger bij de Rederijkers in hunne mysteriën gebruikt (1)?

Ongetwijfeld heeft het zoogenoemde lang Evangelie, of Evangelie der Passie, het eerste denkbeeld tot het spelen van mysteriën doen ontstaan. De voordracht van dit deels epische, deels dramatische verhaal moet al vroeg verdeeld zijn tusschen verschillende geestelijke personen, en het koor, dat de Joden daarbij voorstelde, ten einde aldus den priester, die het uit te galmen had, wat te laten verpoozen; al vroeg moet dit verhaal gelijk het nog heden dient, in recitatief en koorzang zijn gebracht; en kan het dus zoowel de oorsprong der Cantate zijn geweest als het die van 't mysteriespel is.

Ook hebben de *Gezellen,* evenals de *Rederijkers,* het spel der *Passie* bestendig als 't voornaamste hunner mysterien beschouwd; wij treffen het,zooals wij zagen (2), omgewerkt aan bij de laatsten, tot diep in de XVIIIe eeuw. Zoowel in als buiten de kerk wordt het gedurende de middeleeuwen in handeling voorgesteld. Ja, zelfs gebeurt zulks nog heden te Veurne op de straat. Ook ontstond, onder JAN VAN HULST, eene Kamer te Brugge uit de jaarlijksche viering des avondmaals, dat het eerste deel van het bloedige treurspel der *Passie* uitmaakt.

Wij kunnen ons de moeite sparen dit in 1651

---

(1) Zie die gravuur weergegeven in den *Messager des sciences historiques,* Gent, 1844, bl. 301, ter illustratie van het artikel van DELEPIERRE, *Rapprochement entre les processions flamandes et fêtes anglaises.*

(2) Blz. 199.

door J. DE CONDÉ bewerkte mysteriespel te omschrijven en ontleden : PH. BLOMMAERT heeft dit nauwkeurig gedaan (1).

Blijkens hunnen naam, werden die mysteriespelen, gelijk in Spanje, als « akten van geloof » beschouwd; d. i. als tooneelen de geheimnissen des geloofs aan het volk inscherpend. Het jaargetijde zelf, waarop die tooneelhandelingen uitgekipt werden, deed ze tot de oogen en 't harte der gemeente te treffender spreken; immers werd het feest van Allerzielendag, reeds bij de wegkwijnende natuur zoo indrukwekkend, nog door de vertooning van 't Laatste Oordeel ontzettender.

Wij verheugen er ons in, te mogen verklaren, dat, hier te lande, wat het doel, en veelal wat de middelen betreft, de godvruchtige stukken dien naam niet onwaardig waren; en wij weten onzen voorouders dank, dat zij hierin losbandige vreemden niet nagevolgd zijn.

Men sla het oog op het eerst, bij eene politieke gelegenheid in Vlaanderen gespeelde mysterie, de *eerste Bliscap van Maria* (het Huwelijk en de Boodschap), verbeeld door de *Ghesellen van der Retorike* voor baljuw en schepenen van Brussel. Als men dit gemoedelijk Bijbelstuk nagaat, overtuigt men zich dat de voorstelling, evenals de taal, — eenigszins bij uitzondering op dit tijdstip — even zuiver zijn. Het geheel is van eene naïeve middeleeuwsche penseeling; zoodat de schouwburg destijds bij ons terecht eene evangelische volksschool mocht heeten. Schoon dit mysterie in 't *Belgisch Museum* opgenomen (2), algemeen gekend zij, moeten wij er iets

(1) *Geschiedenis der Rhetorykkamer : de Fonteine*, Gent, 1847, bl. 10-12.

(2) Dl. IX (1845) blz. 59-138.

van mededeelen. Wij kiezen hiertoe de Boodschap des Engels.

Na de woorden *Pause cort,* die eene verandeting des bedrijfs aanduiden, leest men : « Gabriel knielt vor Marien ende si leit en leest in haer camere haer hande te Gode wert hebbende ».

Gabriel.

Van Gods wegen, suver vercorne,
Los van allen smetten reyne,
Soe comic tu. In tsviants toorne (1)
Ghi selt verlossen die verloorne.
Hi wilt hem rusten in uwen pleyne,
Ende wilt vertroesten vor die veleyne,
Die ligghen inder duvelen tra.
Ave gratia plena.

Hier verscrcicse haer.

Maria, vrouwe sijt onversaecht.
Natuerlic seldi baren een kint,
Ende werden moeder, ende bliven maecht.
Die gracie des Heren heeft u vermint;
Jhesus saelt heten, mi wel versint,
De hoechtste van deser werelt wijt.
Ghi sijt, soemen gescreven vint,
Vor alle vrouwen gebenedijt.

Maria.

Her Ingel, die hier dus comen sijt,
Seer verwondert mi van dien :
En kinde noyt man ter werelt wijt.
In wat manieren saelt dan gescien ?

Dingel.

Suver maecht, sijts onbevreest :
Gods gracie heeft u daer toe bereit.
Gescien saelt biden heilegen geest,
Mids uwer groter oetmoedicheit, *ens.*

Die enkele penseeltrekken, die enkele lijnen zijn genoeg om ons gezegde over dit christelijk tooneel te staven. Wat Prof. JONCKBLOET van een

(1) Den booze tot spijt, tot gramschap.

nog ouder en dus 't oudstbekende Dietsch mysterie zegt, is op 't Brusselsche romantische drama toepasselijk. « De indruk daardoor, ook in zijne gebrek« kige voorstelling, op een zinnelijk, maar diep geloo« vig volk gemaakt, moest groot zijn; te meer daar « dit stuk vrij is van die komische inmengsels, die « in Engeland en ook in Duitschland, hoewel zeld« zamer voorkomen, en die zeker de ernstige ver« hevene werking moesten verhinderen (1) ».

Die verergerende inmengsels waren mede en, ja, vooral in Frankrijk bekend. Het was omtrent denzelfden tijd, waarop de zoo reine *eerste Bliscap van Maria* werd verbeeld — immers omtrent het midden der XVe eeuw — dat men in Frankrijk er eerst op bedacht was aan de schandelijke, weleens in de mysterien ingeschovenen tooneelen, een einde te maken. Onze overgeestige naburen waren zoover gegaan, dat de Satyre, vooral in de legende-spelen, met giftige pijlen, zelfs op de geestelijken schoot (2).

---

(1) Zie de ontleding van dit mysterie in de *Gesch. der middennederlandsche dichtkunst* III, 519-528. Het is mede onvolledig; de schrijver heeft er den aanvang in zijn geheel van overgenomen, « ten einde een aanschouwlijk beeld van de inrichting des stuks mee te deelen. » Reeds de eerste verzen er van zijn korter dan degene der *eerste Bliscap van Maria*, en verraden dus een hoogeren ouderdom.

(2) Men oordeele uit dit staaltje van het *Mystère de St. Christophe*, door den dikwijls herdrukten JEAN MICHEL. Satan zegt tot Lucifer, wien hij de ziel eens priesters brengt :

> Lucifer, veci venaison
> Qui ne veult que vin et vinaigre.
> Je ne sais s'elle (si elle) est de saison;
> C'est un bigard, qui est bien maigre.
> Je l'ai empoigné à ce vespre.
> Si lui faict faire sa raison,
> Puis qu'on l' tient, le maistre prestre :
> Car il est pire que poison.

CASTELEYN, *De Konst van Rhetoriken*, 1616, bl. 32, § 115-6,

Ja, vooral in het mysterie des lijdens Christi, veroorloofden die *confrères* zich allerlei ongodsdienstigheden (1).

Wij strijken dit voor Vlaanderen gunstig oordeel vooral naar aanleiding van het Brusselsche mysterie, dat wij beschouwen in de kerken te zijn gespeeld. In Holland echter liep er weleens gebrek aan godvruchtige aandacht, of zelfs eenige ontstichting onder : men zag zich in 1418 te Utrecht verplicht het volk vooraf te vermanen, zich zedig te gedragen onder het opvoeren des mysteriespels in de kerk; zelfs kwam er strafbedreiging bij in geval van ongehoorzaamheid, opdat noch speler, noch hoorder ontsticht of iemands aandacht gestoord wierde (2). Ook ERASMUS sprak openlijk tegen de kluchtige schouwspelen, die zich geestelijken veroorloofden, en keurde zelfs in zekere mate de ernstiger vertooningen af van 's Heilands Opstanding, van zijne Hemelvaart, en van de uitstorting van den H. Geest (3).

Het behoort tot de zonderlinge kunstmeteoren, dat men nog in de laatste helft der voorgaande eeuw meer dan één Vlaamsch mysteriespel heeft

---

vroeg nog of men den duivel op het tooneel mocht brengen en prijs met zijn opstel winnen. — LAHARPE, *Cours de littérature*, Paris 1816, IV, 145 merkt aan, dat de *vijand* een hoofdrol op 't oud Fransch theater speelde. Sedert deze veel van zijn crediet in Frankrijk heeft verloren, heeft hij het in vele hedendaagsche Fransche tooneelstukken herwonnen.

(1) Zie onder andere het hierboven, bl. 203, vermelde werk van J.-A. DULAURE.

(2) KASPER BURMAN, *Utrechtsche Jaarboeken*, Utrecht, 1758, I, 221.

(3) In zijnen brief van Januari 1522, bij vertaling opgenomen in de *Boekzaal* van Mei en Juni 1818, N.-C. LAMBRECHTSEN, *Beknopte Gesch. van de Middelburgsche Rhetorijkkamer* « Het bloemken Jesse », te vinden in Verhand. van de Maatsch. der Nederl. lett. te Leyden, 1806-1824, Dl. III, st. I, bl. 165.

berijmd. Onder deze zij 't genoeg te herinneren aan den *H. Rozenkrans,* door den Schoolmeester J. DE RIDDER (1), en 't door ons reeds aangehaalde, treurspel *De vier Uyterste.* Ook dit laatste, samengesteld uit deelen (*bedryven*) en uitgangen (*tooneelen*), is recht *curieus,* en ziet er meer middeleeuwsch uit dan eenig oud mysterie. Wat in de Fransche opera's door kunst en vliegwerk wordt aangetooverd, wordt hier door 't open en toeschuiven van een paar gordijnen te wege gebracht. Aan kunstgrepen ontbreekt het echter niet.

Doch wij kunnen 't mysterie niet beter doen kennen dan met den gang van het vijfde deel, stap voor stap op te volgen. Wij schrijven nagenoeg af :

Eerste uitgang. « De H. Dryvuldigheyd zittende « op den troon, de H. Maegd MARIA, met de Engelen « en de zalige geesten, al op zijn orden. » Nadat die personagiën eenige alexandrijnen uitgegalmd hebben, schuift « de gordyne toe. »

Tweede uitgang. Vier Joden treden op : « men « maekt van binnen gerucht van donder en blixem » en « zy trekken al binnen. »

Derde uitgang. « 1° De Engelen planten het « kruys als de roede van justitie (De gordyne « toe); 2° De Engelen steken de trompetten op « de vier hoeken des weirelds. (De gordyne toe, « gerucht van binnen); 3° De vier Joden met de « soldaeten komen, twee en twee, aen elken kant « van den theater uyt, zeer verbaest, omhelzen mal-

(1) *Den heyligen Roozenkrans, vergund van de reyne maegd en moeder Gods Maria aen den H. Dominicus, met den zegeprael van Dom Jan van Oostenryk, bevogten op den turkschen zee admirael Ali Bassa* (Dendermonde 1783).

« kanderen, zonder een woord te spreken; daer « word vuer gespouwen op de Joden, en vallen dood « ter aerde; 4° Alwaer de Engelen de gelukzalige « doen verryzen » (waarschijnlijk in figure vertoond). En nu eerst komt « MICHAËL uyt, met GABRIËL, « met nog twee Engelen ». Na de voordracht eeniger rijmregelen nemen de Engelen « de doode lichaemen « by der hand » en allen staan, naar GABRIËLS bevel, op, na dat « de Engels hun op den regten « kant van 't kruys » geleed hebben, brengen die herlevenden hunne eerbiedsbewijzen aan 't kruis toe, en « zy blyven al staen op den regten kant » na men « van binnen » [der hel] degelijk gerucht heeft gemaakt. Hierop volgt de uitkomst van de « verdoemde zielen, overvallen van de vyanden. » Het hemelsch hof treedt op, en de Rechter droogt het zweete den gelukzaligen af. »

Vierde uitgang. De verdoemden in de hel gaan, met den Antechrist, aan 't vloeken en vuurspuwen, en hier staat de aanteekening: « Men geeft hem brande- « wijn al brandende, in plaets van solfer ten aenzien « van de omstaenders, omdat het geen leed en doet; » terwijl men daarnevens leest: « De vyanden gieten « brandenden solfer over de verdoemden. De gor- dyne toe. »

Vijfde uitgang. « De hemel gaet open, alwaer « de gelukzalige verheven zitten met God. » God de Zoon spreekt. Het stuk eindigt met deze rijmen:

Gy zyt gebenedyd, omdat gy d'arme menschen
In 't minst niet heb veragt, maer gaeft hun troost naer wenschen,
Daer voor zyt gy geloont van my voor allen tyd.

De gelukzaligen al t'samen

De glorie zy aen God tot in der eeuwigheyd!

Dergelijke apocalyptische dramen, die ons som-

tijds door verhevene trekken verbazen, werden veelal door dorpsmagisters opgesteld; deze hadden zich teener tijde tot moraliseerende regenten der scholieren en der Kameristen opgeworpen. Zoo schreef een schoolmeester van Zele, met name J.-B. HENDRIX, het legendarische treurspel van de H. Maagd en Martelaresse *Godelieve*, een stuk dat benevens zoovele andere van dien aard, ver is van een *meesterstuk* te zijn.

---

§ III. — PROCESSIESPELEN.

Een Sacramentsdagspel van 1628.

In het register eener Kamer van Oudenaarde treft men een stuk aan, met den titel : « *Een sacra-* « *mentsdagspel, ghenaempt het Paradijs* (Gen. 3), « ghegheven te spelen den Kersauwieren van Pamele, « by laste van Schepenen van Audenaerde, in « 't jaer XVI^c achtentwintich. »

Het loopt over den val van de menschen, en bestaat uit de personages : *het Serpent, Adam* en *Eva*, benevens *God den Vadere*. Het is eene naschrijving, zoo orthodox mogelijk, van den Bijbel, dien men niet meer mocht lezen, en tot vergoeding daarvan op rijm uitgedrukt. Zijn de eerste rampzalige ouders des menschdoms er in goede burgerlui herschapen, de factor van dit meesterstuk heeft God letterlijk tot zijn eigen evenbeeld, d. i. tot een rederijker, gemaakt : ook wacht zich deze er wel van, zonder den zinspreukigen regel te sluiten. Hij zegt namelijk ter conclusie van 't spel :

Anghesien, Adam, dat ghy u nu bevindt al naeckt,
Neempt, daer zijn twee rocken, van doode beesten ghemaeckt,

Up dat ghy smaeckt — ende u miseric zaut oversommen (1),
Dat ghy sterfelijk zijt, ende al tzaet dat van u zal commen.
Ende ghemerckt, dat ghy nu weet goed ende quaet,
Vreesende dat ghy eten zaut, by iemants raet,
Van den boom des levens, ende by dien eeuwelick leven,
Rasch, verlogiert uuten paradijse, zeer schoon becleven;
Ende gaet oeffent de eerde, daer ghy af commen zijt,
Ende ghy, cherubijn, gaet vought u nu ter tijt,
Met dijn vlammich sweert, dat licht draeyt an alle zijden;
En wilt daermede het haut des levens bevrijden,
Haut goede wacht, tsy vrough ofte spade:
Van wel surghe af te draghen compt selden groote schade (2).

Men ziet hier den factor 't woord Gods nabootsen en uitbreiden in denzelfden trant, zooals bijna eene halve eeuw vroeger VAN GHISTELE de *Aeneïs* parodieërde.

En dat stuk – zoo Dr VAN DER MEERSCH getuigt — « staet als iets buitengewoons in het « kamerregister opgeschreven »; hetgeen hem doet denken « dat het destyds voor een puikstuk werd ge- « houden, bestemd om nogmaels vertoond te worden ».

En VONDEL had reeds drie jaar vroeger zijnen onsterfelijken *Palamedes* geschreven.

Evenals te Oudenaarde, hield men te Brugge jaarlijks, bij de feesten ter eere van het bewaarde Bloed, eene tooneelvertooning. Het zal dus de moeite waard zijn, eenige stonden stil te staan bij een der stukken, door een Vlaamschen dichter, wellicht in Vlaanderen den voornaamsten der zeventiende eeuw, opgesteld, het reeds aangehaald gedicht van LAMBERT DE VOS, namelijk de *Hemelsprake voor den brugschen H. Bloedt-dg* (3), zijnde een zinnespel,

(1) Een compositum dichterlijker dan 't bekende *opsommen* : ik zou schier zeggen, een pareltje in den mesthoop des Vlaamschen Ennius.

(2) Het stuk komt voor in zijn geheel bij Dr VAN DER MEERSCH. *Kronyk der Rederykkamers van Audenaerde* (*Belg. Mus.*, VII, 1843, bl. 239 vlg.).

(3) Zie bl. 162 hierboven.

waarin *Nederlandt*, *Hollandt*, *België*, eenige steden en *de ketterij* optreden.

Er steekt in de klacht van *Nederlandt* over den tachtigjarigen oorlog eene gemoedelijkheid, eene kracht van tegenstelling, die inderdaad treffend is, of bijwijlen tot den elegietoon overgaat. Eenige verzen zullen dit voldoende staven.

Hoe dick hebb' ick ghehoort, in mijne groene daeghen,
Dat ick niet langh' en sou mijn weelde konnen draegen!
Hoe dick is 't my gheseyt, dat ick noch sou, eer langh',
Ick selve d'oorsaeck zijn van mijnen onder-gangh.
. . . .
En was het niet gheseyt, dat Belgica, die schoone,
Die rijckste peirle was van 's Conincx gulde kroone?
Siet, hoe dat ik nu sit, ontschapen en mismaeckt,
Moet- hulp- en hope-loos, als van Gods-handt geraeckt.
Europa siet my aen, ick sit u hier ten tooghe:
Hier hoor' ick, en ick sie; daer faelt my oor' en ooghe;
Hier hebb' ick reuck en smaeck: daer is 't al ramp en rooy;
Hier ben ick fris en groen; daer droog', en dorr' als hooy.
. . . .
Aen d'één zijd' wel gedeckt, aen d'ander naeckt en bloot;
Hier sieck, en daer ghesont; hier levendigh, daer doot.

Nu voel ick (en ick sterf, moet ick 't noch langhe voelen)
Twee leghers teghen een in desen boesem woelen.
Och kinders, 't wordt nu waer, dat my wel is voorseyt:
Dat ick noch sal vergaen door u oneenicheyt (1).

Die devote spelen werden te midden der processiën gespeeld, en kunnen dus ten overvloede het bewijs des oorsprongs der rederijkers staven: wat voor velen vreemd zal luiden is, dat dergelijk processiespel, zooals wij reeds zeiden (2), nog jaarlijks op de straat vertoond wordt te Veurne. Vanouds was daarin voorgedragen de wederkomst van den Vlaam-

---

(1) Hierna breekt de vijandlijke kreet van Holland en Vlaanderen uit in den rechten toon van 't volkslied (zie de gemelde bl. 162 hierboven).

(2) Zie bl. 200 en 204.

schen Graaf Robert, die een deel van het H. Kruis aan de kerk van die stad schenkt. Tot eeuwig boetbewijs eener aldaar gepleegde heiligschennis werd er eene processie en eene broederschap ingesteld. In dien ommegang — met de kermis invallende, en de eenige van dit slag in gansch het land — worden door geene rederijkers, maar door penitenten, het leven en de dood Onzes Heeren verbeeld, door middel van gesneden beelden of van personages. Omtrent twee duizend Alexandrijnen worden door deze opgedreund! In 1827 vierde de Sodaliteit de wijdvermaarde processie van devotie op eene buitengewone wijze, bij gelegenheid van haren tweehonderdjarigen jubilé, zoo schitterend mogelijk. Drie praalwagens gingen daarbij uit : de eerste verbeeldde de *Altaergeheimnissen*; de tweede, *de drie goddelijke en de vier kardinale Deugden*, de derde, *het graf ons Heeren*.

Op den eersten praalwagen verbeeldde eene jonge maagd *het Geloof*, en vijf maagdekens *de vijf Zinnen*.

Van voren zat een « knechtje » gekleed in eenen engel, die VONDEL's decasyllaben, op de titelprint van de *Altaergeheimenissen* voorkomende, uitgalmde, maar *merkelyk veranderd ende verbeterd*, en vooral veralexandrijnscht.

Die feestgelegenheid bracht vroeger boven de twee duizend rijtuigen in beweging en lokte omtrent de vijf en twintig duizend vreemdelingen naar de stad Veurne uit (1).

---

(1) PR. VAN DUYSE, in een paar brieven van het jaar 1843, over de processie, opgenomen in de *Annales de la soc. royale des beaux-arts et de littérature*, Gent, II (1846-47) blz. 221-244. Zie mede een artikel van Pr. v. D. in WOLF's *Grootmoederken*, Gent 1842, bl. 204. — *De geschiedenis der vlaemsche processie van deszelfs oorsprong tot heden*, door H. VAN DE VELDE (Veurne 1855) is eene vertaling van 't artikel verschenen in de *Annales de la société d'émulation*, te Brugge.

§ IV. – DE KRIBBETJES (KERSTDAGSPELEN).

Te Duinkerke speelde men vroeger, op de feesten van Nieuwjaarsdag en Driekoningen, een slag van dramatische pastoraal « op de geboorte Christi » die men, naar aanleiding eener bekende omstandigheid, *'t Kribbetje* heette.

Terwijl andere volkeren de belangrijkheid dergelijker natuurpoëzie hadden leeren inzien door de bezorgdheid van uitgevers, verschool zij tot dusverre bij ons geheel en al in 't duister.

Terwijl elders de heidensche letterkunde met hare bespottelijk geworden mythologie, tot het begin der XVIIIe eeuw was blijven heerschen, leefde het godsdienstige drama voort : geloof en tooneel stonden in verband. De legendespelen bloeiden nog op de tooneelen van België en van Fransch-Vlaanderen. Ook werd het godsdienstige drama of mysteriespel tot kleiner evenredigheden gebracht. Zoo bestonden de *Kribbetjes*, waarvan de dichtregelen, deels uit bekende leysliedekens (*noëls*) tot een of twee tafereelen gelijk men 't nu zoude heeten, waren saamgebracht.

Wij danken het bewaren van een paar dier stukjes aan D. CARNEL, lid van het *Comité flamand de France*, die Duinkerksche kunstvereeniging, zoo wonderdadig in onzen tijd te midden van Vlaamsche bouwvallen opgestaan (1). Gelijk in de gewijde en onge-

---

Men voege erbij : *Uytlegginge van den uytgang der Veurnsche processie, jaerlyks gaende op den lesten zondag der maend July, binnen de stad Veurne, behelzende de spreuken van alle de Engelen, propheten, doctoren, etc. gemaeckt volgens het origineel van 1764*. 2de druk, Veurne 1823. — 3de druk, Veurne 1837.

(1) Zie de *Annales* van dit « Comité », Duinkerke, I (1854) blz. 120, vlg. CARNEL vangt aan met te zeggen : « Il n'y a pas long-temps encore, on jouait annuellement à Dunkerque, à l'époque des fêtes de Noël et de l'Epiphanie, une sorte de pastorale dramatique sur la naissance de Jésus-Christ....

wijde schilderstukken onzer oude meesters, loopen er wat anachronismen onder, die het Duinkerksche costuum volmaakt weerspiegelen. Doch wij laten hier den uitgever liefst het woord over: « Sans doute », zegt hij, « plus d'un anachronisme se faisait remarquer « dans la mise en scène; mais ces anachronismes « avaient leur charme. L'essentiel pour les specta- « teurs était que les bergers de la pièce, avec leur « culotte verte et leur chapeau de paille enrubannée, « imitassent le mieux possible ceux de Florian; et « l'on applaudissait surtout, quand les hôtesses de « Bethléem, avec leurs grands pendants d'oreille et « leur trousseau de clefs à la ceinture, suivaient les « fières allures des « Bazinnes » du vieux Dunkerque. » Ten minste wekken dergelijke anachronismen een glimlach op, terwijl de overgeleerde anachronismen der mythologie bloot vervelen. Doch wat erger is dan zulke kunstleemten of, wil men, gebreken, is het valsch vernuft, dat zich als onkruid tusschen veel naïef veldgebloemte heeft ingedrongen.

Zoo antwoordt Maria aan Jozef die, vermits den guren winter, voor hare teedere leden vreest:

En weest niet met my bekommert;
Want den Alderhoogsten Geest,
Die myn leên heeft overlommert,
Versterkt se nu aldermeest.
  Ik draeg de Son in my;
  Dus ben ik van koude vry.

Wat verder ziet het er ook al mythologisch uit:

De Liefde set aen myn beenen
De vleders van haeren schicht;
Sy sal dees' nacht haer tortsen leenen,
Want, siet hoe blint is het licht.

Dan, tot vergoeding van dergelijken onzin, wat moederteederheid ademt er in 't gefluister dezer lieve, naïeve versjes:

. . . .
Siet, hoe syne kaekjes bloosen
Boven all' de schoonste roosen;
Siet het suyver lammeken.

Kleynen koning,
Laet my langen
Melk en honing
Van uw wangen!
Ach! wat soet een mondeken!
Komt, myn kindje,
Komt, myn vriendje!
'K zal u warmen,
In myn armen,
Drukken aen myn herteken.

Of is 't niet pastoraal schoon, waar de herders 't kind aanbidden, en hun gezang sluiten met :

Soete daegen, keert weerom
En biedt Godt willekom.

Na het offer der Drie Koningen zongen die deftig gemantelde en met gouden bordpapier bekroonde Oostmogendheden « de volgende sarabande » vol natuurzin :

Wy vallen alle dry voor uwe voeten,
Wy vallen voor u kribbeken neer;
Wy komen u als Koning groeten,
En kennen u voor onsen Heer.

Maar de plaatsen, waarin meer dan eene bazinne een kamertje, kelder of zolder aen Maria, met haren leidsman, ter herberging ontzegt? — Wel, die aanschouwen wij met hetzelfde oog, waarmee de kunstkenner in RUBENS' bezielde schepping de blonde Vlaamsche boerin nagaat, die, met opgeschorste kleeding, eene zware koperen melkkan op het hoofd, het stalleken van Bethlehem, ter aanbidding des Wonderkinds, achter de herders is ingetreden. Of hindert ons in VAN EYCK'S tafereel van hetzelfde onderwerp, de karavansera in een stal herschapen? Toch lacht

de kenner met eene *Venus*, al heeft ze de meester der Vlaamsche school gepenseeld, als zij in zijden gewaad *Mars* wil beletten ten oorlog te trekken. Is 't ook omdat hier geen heilige eenvoudigheid tot toegevendheid, tot liefdrijke samenstemming uitlokt?

Een tweede *Kribbetje* hebben wij aan dezelfde zorgzame hand te danken. Het is eene samenspraak tusschen *Maria* en *Jozef* over de te harde koets van 't godlijke Kind, die dus met het voorgaande tafereeltje te zamen hangt. Hoe aandoenlijk teer zingt *Maria* :

Dees aerde is te koudt en te hardt,
Komt liever rusten aen myn hert;
Komt aen een hert van liefde werm...
Maer ach, myn schaeptje zucht en kermt!

Myn liefste lief, myn liefste maet,
'k Bid u, dat ghy het kryten laet.
Ey, staekt uw traentjes, lieven Heer;
Het weenen dat betaemt ons meer (1).

Het derde stuk, in dien vromen trant berijmd, is bloot fragmentarisch overgebleven, en naar een hs. der voorgaande eeuw medegedeeld. Het is een klein mysteriespel, loopende over de Vlucht naar Egypten. In dit eenvoudig tafereeltje treft men de vertaling aan eeniger verzen van het Nieuw Testament, aangewassen door de apocryphe Evangeliën en de legenden der middeleeuwen.

Ook dit stukje werd te Duinkerke nog in 't begin dezer eeuw uitgevoerd. Men ziet er de vluchtenden in de handen van moordenaars gevallen : een derzelve verbidt hunne woede. Volgens de legende was die personage dezelfde, die later de goede moordenaar werd, met Christus gekruist. Dit stukje hangt

---

(1) *Annales du comité flamand de France*, II (1855) bl. 86-7.

dus waarschijnlijk met een spel van de Passie te zamen.

Het tooneel ontsluit met het vaarwel van Jozef aan zijn vaderland, waarop *Maria*, met een wat gekunsteld slotvers, antwoordt :

Mijn Joseph, en laet u niet verdrieten ;
Abram heeft dese wegh oock gedaen ;
En Joseph, aen d'Ismaëliten
Verkocht, is oock alhier gegaen,
En met sijn broeders en Benjamin,
Jacob, met sijn geheel huijsgesin ;
Jacob, die quam in hongers noodt,
Waer wij brengen het hemelsch broodt (1).

RAIMOND DE BERTRAND getuigt (2) dat het Duinkerksche volk bijzonderlijk die mysteriespelen beminde : de winter ging niet voorbij of het had drie of vier vertooningen der Passie of eenige andere episode van het leven Onzes Heeren bijgewoond. Dit was voor hem eene zedelijke behoefte, en de vrome gemeente stroomde er henen.

II. — Gemengde Spelen.

§ I (A). — DE SPELEN VAN SINNE.

De Spelen van Sinne gingen van de scholastiek uit, met hare ontologische ideeën. Spitsvondig evenals deze, waren die Spelen eene chronische kunstziekte, die lang Europa overmeesterde. Evenals de scolastiek niets anders was dan de toepassing der dialectica op de godgeleerdheid, waren de « Sinnekens » niets dan eene toepassing der goede en kwade

---

(1) *Annales* enz., II (1855), blz. 78.

(2) In de beroepen *Annales*, I (1854) *Dévotions populaires chez les Flamands de France*, bl. 191-235. Zie mede bl. 217.

geesten, die eene voorname rol in de mysterien vervulden, en met welke men ze nog in de Vlaamsche mysterien van 't laatste der verledene eeuw, — gelijk in den *Adonaï* — vereenigd vindt. Die zucht der Kerk, om de volksbeschaving, door middel der beeldende of dramatische kunsten, ook het onzinnelijke tot de oogen te doen spreken, bestond al vroeg overal en gaf aanleiding tot zonderlinge kunstbegrippen bij schilders en tooneeldichters, eeuw in eeuw uit, daaromtrent verbroederd. In den *Lazarus* van JOH. CRIGINGER, een Duitschen schrijver van 't einde der XVIe eeuw, verschijnt de ziel van *Lazarus*, « ein schön Knablein in einem weiszen Kittlein » terwijl men de ziel der stervenden mede onder dit aanvallige beeld bij de middeleeuwsche schilders aantreft (1). Zelfs in Holland bracht FEITAMA de « Sinnekens » nog op het papier, maar niet op den schouwburg, toen hij tooneelstukken uit die metaphysische wezens dorst samenwringen; ook HOOGVLIET offerde aan dergelijke valsche dichtbegrippen, toen hij de hoedanigheden des Heeren, pleitend voor en tegen een te vellen vonnis, in zijn *Abraham den Aartsvader* liet optreden.

Het is ongelooflijk wat vernuftig kunstrag tot den opstel der *Spelen van Sinne* gesponnen werd. Nu eens treden de personages bloot als metaphisische wezens op — zooals de *Wijsheid*, enz. — dan verschijnen zij, als handelende en wandelende personen, die deze of gene eigenschap bezitten gelijk *Bollaert, Mojaert,* enz. — in 't abel Spel *Winter ende Somer* — en deze laatste soort van voorstelling was

---

(1) Zie de plaat voorkomende in PH. MOUSKES' *Chronique rimee*, uitgegeven door DE REIFFENBERG I, bl. 452, den dood van Karlomagnus voorstellende.

zeker het lichtst te bevatten, als onmiddellijker dan de andere onder het begrip der zinnen vallend.

Van dit verpersoonlijken der «Sinnekens» is er ons geen zonderlinger voorbeeld bekend dan hetgene de Engelsche vorst *Jacob I* op 't einde zijns levens door de studenten van Christ-church, te Oxford, zag uitvoeren. Het heette *Texnogamia or the marriage of the arts,* en de volgende personen traden er in op: *Polites,* een magistraatspersoon; *Physica; Astronomia,* dochter van *Physica; Ethicus,* een oud man; *Geographus,* een reiziger en hoveling, minnaar van *Astronomia; Arithmetica,* minnaar van *Geometria; Grammaticus,* een schoolmeester; *Poëta; Historia,* minnaar van *Poëta; Rhetorica,* minnares van *Logicus; Melancholico, Poëta's* man; *Phantastes,* dienaar van *Geographus; Choler,* de vrouw van *Grammaticus.* Een Engelsch schrijver merkt op de voordracht des Spels aan, dat het te ernstig was voor den Koning, en te scolastiek voor het auditorium; *Jacob I,* zegt hij, zag zich niettemin verplicht die vertooning niet uit te staan, maar uit te zitten, om te beter de caritate te doen aan de scholieren van Oxford (1).

Er is geen twijfel of 't Nederlandsche volk heeft noodwendig zich, bij 't optreden der « Sinnekens », meermaals in 't zelfde geval als die vorst bevonden. Immer vielen zij bij ons nog veel minder onder 't bereik der menigte dan van den Engelschen koning. In deze *Spelen van Sinne,* die godsdienstige punten aanraakten, gelijk in degene van Gent in 1539, zal dit menigmaal het geval geweest zijn, hoe bijbelvast men te dien tijde de aanschouwers ook moge veronderstellen, en hoe zeer de satyrieke strekking

(1) SCHOTEL, *Tilburgsche avondstonden,* bl. 230-1; en de aldaar beroepene bronnen.

tegen de Kerk, daarin doorstralend, de driften des dags vleiend, daar een actuëel belang aan bijgezet hebben. Wij kunnen vandaag niet begrijpen, dat men zooveel *esprit* heeft verkwist in plaats der eenvoudige voorstelling en handeling der zaak op het tooneel te brengen; maar 't misbruik der mythologie, die zelfs de epische dichtpen van VOLTAIRE ontsierde, komt ruim zoo onbegrijpelijk voor; en zeker zijn die oververnuftelingen der XVIII[e] eeuw hier minder vrij te pleiten dan onze vaderen der XV[e] en XVI[e].

Ook in de Nederlandsche *Spelen van Sinne* waren, als in de *Texnogamia*, de voorstellingen metaphysisch verfijnd, of grof zinnelijk; zoo ziet men in 't gene van « Aedwaerts woude », voorkomende in 't Haarlemsch *Const-thoonende iuweel* (1607), « Gods « dreygende gramschap, mit een swaert inde handt, « ghenaempt Rechtvaerdigheyt; *zijn voeten mit wolle « becleet*, ghenaempt Lanckmoedicheyt » : dat wel aan het metaphorische *Dii laneos habent pedes* herinnert, maar er wat minder klassiek uitziet!

De « Sinnekens » van de school uitgegaan, stelden zich het leeren des volks voor; hetzij in eenen devoten, hetzij in eenen satyrieken zin. Dus speelde in 1513 eene kamer van 's Hertogenbosch, in de kerk aldaar, een *Spel van Sinne* van PIETER WOUTERS, een smid van bedrijf, terwijl men zich in de XVI[e] eeuw met Geuzen-zinnespelen wapende (1). Ook brandmerkte de index eenige dier soort.

Het oudste bekende zinnespel in onze taal is het straks aangehaalde Spel van den *Winter ende van den Somer*, want schoon het mede tot de *abele*

---

(1) Een fragment van dergelijk Spel komt voor in 't *Belg. Mus.* VI (1842) 327-331.

Spelen gerekend wordt, vertoont het een geheel ander karakter dan deze en is waarlijk in den trant van de zinnespelen der Rederijkers (1). Dit onderwerp schijnt zoo verlokkend geweest te zijn, dat het in de XVI[e] eeuw opnieuw werd behandeld, en door den eed of de kamer van S[te] Catharina, te 's Hertogenbosch, in 1533 het *Spel des Somers ende des Winters* werd opgevoerd (2); doch zeker zal de oudste behandeling wel de loef aan de latere afgestoken hebben; de dartelheid sommiger tafereelen daargelaten, kennen wij geen enkel Rederijkers « sinnekenspel » dat zoo schilderachtig en poëtisch als dit abel Spel is behandeld.

Zelfs in het begin der XVIIe eeuw, dat tijdstip zoo luisterlijk voor de Hollandsche, zoo vernederend voor de Vlaamsche letterkunde, zien wij niet, dat het *Spel van Sinne* in Noord-Nederland groote kunstvordering heeft gedaan.

W. DE CLERCQ, daar hij over de Spelen van Schiedam (1603) spreekt, bekent, dat men wel een belangrijk onderscheid tusschen deze en de vroegere Vlaamsche spelen aantreft, maar bloot in taal en uitdrukking, dewijl « hier ook Rhetorica met hare « gewoone (stijve) deftigheid optrad, en de zinnebeel« dige personen even zonderling gekozen waren (3) ». De naar Holland gewekene Vlamingen waren niet bestemd om hierin Rhetorica een betere baan te doen inslaan. Zelf niet eens ABRAHAM DE KONINGH, een der voornaamste leden van *'t Wit Lavendel*

---

(1) JONCKBLOET, *Gesch. der middennederl. dichtkunst*, III dl. bl. 560, die er den hoofdinhoud van meedeelt.

(2) HOFFMAN VON FALLERSLEBEN heeft die bijzonderheid niet gekend, welke wordt aangegeven door Dr HERMANS en GÉRARD.

(3) Prijsverhandeling over den invloed der vreemde letterkunde.

te Amsterdam, die echter nieuwe kunstbegrippen had omtrent het historisch spel, met « Sinnekens » doormengeld; doch weldra zullen wij die « Sinnekens » te midden der handelende personages zelf in hooggestemde klassieke treurspelen zien optreden.

Hoe trachtte men nu de beduidenis der « Sinnekens » voor de aanschouwers op te helderen? Die aanschouwers toch waren geene doorbrilde iconologisten, geene CÆSAR RIPA'S? Hoe grof zinnelijk men dit wel eens deed, hebben wij aangestipt, en hoe men er hier nog, op 't einde der XVIIIe eeuw, in Vlaanderen te werk bij ging, zullen wij straks mededeelen als wij over 't mysterie *Adonaï* handelen.

Men verwondere zich niet te zeer, dat op dit tijdstip de « Sinnekens » bij de geheel op zichzelf staande rederijkers nog uit de Kamers niet verbannen waren. Ziet men niet den te zijnen tijde zoo zeer vergoden vertaler FEITAMA in de laatste helft der achttiende eeuw beurtelings deftige treurspelen en moraliseerende Spelen van Sinne schrijven? Immers tot die laatste soort behoort de *Schadelijke Eigenliefde*, in welk stuk verscheidene metaphysische wezens, naast hemel- en hellegeesten, optreden (1).

---

§ I (B). — HET MYTHOLOGISCHE SPEL VAN SINNE.

Pyramus en Thisbe.

CASTELEYN zal ons daar best een staaltje van geven.

Als vruchtbare dramaturg, geenszins nevens eenen LOPEZ DE VEGA te stellen, heeft de Oudenaardsche factor echter zeer veel voor 't Vlaamsche tooneel

---

(1) *Nagelaten werken*, Amst., 1764.

gearbeid, zooals men dit uit zijn eigen getuigenis leert (1555) :

Ick hebbe ghedicht met bliden talenten,
In Mercurius tenten, van minen beghinne,
Onder, veuren en naer, zesse en dertich esbatementen
Achte en dertich tafel-spelen, zom in prenten,
Ende in twaleve staende spelen van zinne.
Voort hebbick ghemaect (met paeis en minne)
Dertich waghen-spelen, ick moet vermanen,
Als ick factuer was te kleenen ghewinne
Vanden Kerssauwieren ende Paxvobianen (1).

Van de stukken, die destijds in *prenten* bestonden, zijn er geene meer bekend buiten zijn gedrukte en herdrukte *Pyramus en Thysbe*, nog in het begin der XVIIe eeuw herdrukt in Noord-Nederland (2), hoe gothiek of rhetorikaal dit stuk er uitzag, zelfs bij de werken van andere rederijkers vergeleken.

De mythologische letterkunde was destijds aan de orde van den dag, en bloeide op nevens de voortlevende Spelen van Sinne : de eene stelde het zinnelijke voor, als uit het klassieke geboren ; de andere het bovenzinnelijke als uit het scholastieke ontstaan.

Onder die verschillende mythologische voorwerpen is er misschien geen enkel meer behandeld dan 't gene van *Pyramus en Thysbe* (3).

---

(1) *De Konst van Rhetoriken*, Rott. 1616, bl. 171.

(2) Bij Felix van Sambix, 1612, en bij Jan van Waesberghe, 1616, beiden te Rotterdam.

(3) *Pyramus en Thisbe* (door CASTELEYN) Antw. bij Jan van Ghelen, 1574. Waarschijnlijk de *editio princeps*.

CORNELIS PIETERS BIENS (*Aensiet den tijd*) *Piramus en Thisbe*, treurspel, Amst., Bever Jansz. 1640, 4°.

ADRIAEN BASTIAENSZ. LEEUW, *Pyramus en Thisbe*, boertig treurspel, 1669, 8°.

JOAN PLUYMER, *Pyramus en Thisbe*, treurspel, Leyden, 1723 4°.

Het onderwerp komt reeds behandeld voor bij BARBAZAN, *Fabliaux et contes*. Paris, 1808, V, 326-354.

CASTELEYN vlocht zelfs eene vertaling van een deel des verhaals na OVIDIUS in zijn werk, en niets bewijst beter, hoe ook hij de classieken begreep:

Pyramus en Thisbe, in liefden eendrachtich,
Hadden vader ende moeder rijcke ende machtich,
Woonachtich in Babylonien rijckelic,
Van grooten gheslachte ghenoech ghelijckelick,
Wiens huysen vast stonden deure an deure,
Ghescheyden met eenen ouden meure:
Want anders en was er gheen separatie, enz.

Dit vertellen beurtelings in het begin van het stuk *Bedriegelijck waen* en *Fraudelijck schijn*, die hier, zooals in de eerste zinnespelen, maar getweeën zijn, en na eene of meer uitkomsten, telkens uit hunnen schuilboek te voorschijn komen, om hunne *consideratien* en *reflexien* op 't gebeurde, veelal in een comischen stijl, voor te dragen; evenals destijds had reeds de schrijver gevreesd het deernisgevoel van het publiek te sterk bij aanhoudendheid op te wekken. Ook laten zij niet na telkens de personages, die gaan optreden, aan te duiden. Beide « Sinnekens » dragen herhaaldelijk groote zorg te zeggen, wie zij zijn. De handeling zelve loopt, naar aanleiding van OVIDIUS' vertelling, geregeld voort en af. De analyse elker uitkomst staat er bij : de aanvang van het stuk luidt : « Hier verhalen *Pyramus* ende *Thisbe,* hoe sy volbrocht hebben heurlieder kinderlijcke manieren, ende hoe sy voortaen bedectelijck moeten secrete liefde dragen, nemende vriendelijck aen elckander oorlof ».

Het rhetorikaal liefderuikertje, dat zij elkander aanbieden, is recht zonderling:

Pyramus.

O jeuchdelijck op zien, pryeel rosierich,
Zoet geurighe blomme balsemierich,
Zoo goedertierich,

Ingenieus boven alle Minerven,
O Thisbe, u edel wesen manierich
Is mijn vijf zinnen volmaect regierich.
In liefden vierich,
Hoe zoud' ick u, laes, dan konnen ghederven?

Thisbe.

Zoeticheyt boven alle conserven, enz.

En nu is het de beurt aan beide « Sinnekens » :

Bedriechelijck waen.

Waer zijdy, ou maechskin?

Fraudelyck schijn.

Hier sta ick ter loere,
Ghelijck een snare op een tamboere,
Altijts in toere, ick metter tonghe fletse.

Bedriechlijk waen.

Wat zeght ghy van Thisbe, de kleen jonge sletse?

Hierop schetsen zij de aanvalligheden der verliefden af: *Pyramus* is een bekoorlijk modejonker, enz.

F. Hy gaet een stap, oft een ardtchier ware,
Net ghebeent, ghekoust, gheschoeyt reyn,
B. Syn habijten zijn vander nieuwer taelge;
Niet als rapaelge, staet syn bonnetkin.

F. Tis zeker een jonckere.

B. Ja, zonder drooch ghetkin (keelken),
Als een kadetkin
Zou hy wel derren, in een bancketkin,
Snyden een vetkin
Van een swynen loenge.

Wat alles afdoet, is dat hij rijk is, en

F. Dat hy als de reale
Zoude in Venus lustighe zale
Moghen een kruycke breken.

Het tafereeltje van Thisbe's portret is zeer uitvoerig : Onder andere heeft dit « aerdich dier ».

F. Een lachende mondekin,
B. Een ghedeelt kinnekin...
B. Coralynen lipkens,
F. Ivoren tandekens.
B. Slepende ooghskens,
F. Albastren handekens. .
B. Haer tonghe roert met zoeten gheluyde...
F.. Sy heeft bleusende wangheskens...
B. Bruyne wijnbraukens, als een fluweelken,
Al warense gemacct met een pinceelken...
F. Sy heeft een hair met blinckender glance.

Ja, die inventaris, zeer weinig classiek, wordt tot de keurs toe uitgestrekt.

In de volgende uitkomsten, bijna telkens op dezelfdc wijze afgebroken door de « Sinnekens », knielt *Thisbe*'s moeder voor *Vesta*, die zij om raad verzoekt, en belast de kameriere hare dochter te bewaken. *Pyramus*' vader verbiedt hem langer met de schoone aan te houden. En na een hoop klachten, in allerlei vormen opgedischt, na vele snakerijen, door de « Sinnekens » uitgekraamd, « neemt *Thisbe* heur zelven oock dleven met *Pyramus* sweert », onder 't uitbrengen dezer, voor 't overige, nog al natuurlijke woorden :

O doot, die myn lief brochte in qualen,
Dijn corosovich dootwondich stralen
Ick, sonder dralen, ghewillich anveerde,
Mijn borst doorstekende met desen sweerde :
Zinkende ter eerde van swaren grieve,
Eynd' ick myn leven bij mynen lieve.

Het is zelfs eenigszins te verwonderen, dat *Thisbe* niet den adem bij 't opsnijden eeniger sen-

tentie geve, daar gemeenlijk elke slotregel van eene uitkomst aldus is samengesteld.

Zooals men ook kan zien in de dialoog der « Sinnekens » op dien treurigen afloop volgend, en aldus sluitend, met een onverdraaglijk laffen kwinkslag :

F. Maech, beromt u van iets goets
B. Ick en zout niet konnen, zoo helpt my Godt!
F. Ghy zijt een clijnck.
B. Ja, mocht ik sprodt,
Een gheernaert name ick tmynen page.
F. Coozijn, wy moeten spelen schavage (1),
Ick zie de vrienden al in roere.
B. Schoy, schoy, op aventuere, hoet voere,
Laet ons in tijts ruymen de plaetse,
Dat wy niet en krijgen een faetse :
Want van myn ouders heb ick verstaen,
't Is goet met gheheelder huyt slapen gaen.

Het ware moeielijk iets meer wansmakelijk voort te brengen; toch gaat CASTELEYN nog verder : hij eindigt namelijk « wtlegghende int korte tverstant « van deser historie, dewelcke eene zonderlinghe « ghelijckenisse is vande Passie ons Heeren *Iesu Christi* ».

Doch gaan wij over tot een ander mythologisch *Spel met Sinnekens*, dat — ten minste in onze oogen — belangrijker is dan 't voorgaande. Het dagteekent van 1519, en is 't oudste van die soort (2). Een allegorisch tooneelspel van dien tijd verdient wel onze aandacht te vestigen; de vonk der Her-

(1) *Schavage* of *schampavi spelen*, Vlaamsche uitdrukking van 't Italiaansche *scampare*.

(2) Het werd, volgens KOPS, in dit jaar te Dendermonde, en nog in 1551 te Aalst gespeeld. Die schrijver geeft het op als te Gent gedicht, zonder eenige reden daarvan aan te duiden : hij zal het in hs. bezeten hebben, want er is geen druk van bekend.

vorming smeulde hier reeds in de asch, en was elders aan 't laaien.

Dat stuk nu is getiteld een *Mey-spel amoureus, daer Pluto Proserpina ontscaect,* en heeft een « Prologhe », met twee personages, *Wete-van-als* en *Geestelijck-en-Weerlijck,* beiden tegenvoeters van elkander; want de laatste verklaart, dat hij meerder vreugd in 't donker (dan in 't licht) schept; en dat hij aan dat donker, waarin meerdere vreugd te rapen is, geheel is overgegeven. Dit laatste « Sinneken », *Geestelijck-en-Weerlijck* een tweeslachtig wezen, is dus wel het beeld der onwetendheid, der domheid, der nachtgezindheid; het andere is het beeld van eenen lichtzieke, van eenen onderzoekingsgeest. Die tegenstrijdige strekking is scherp afgeteekend. De « Prologhe » toont *Wete-van-als* aan als een wachter, die naar 't licht uitkijkt. Hij ligt in een huizeken en zingt een liedeken ter eere van Mei en morgenstond. Zijn tegenstrever komt uit, en schildert zich zelven, zoo wij zeiden, als een minnaar van den nacht en zijner vermaken, af : *Wete-van-als* vermaant hem tot beter gedachten te komen, en 't stuk na te gaan, dat men, te zijner onderwijzing, gaat vertoonen.

Nu wordt men uit de XVIe eeuw in de oud-mythische wereld terug gevoerd : *Pluto,* de god der duisternis, op *Proserpina* verslingerd, is des celibaats doodmoede. Hij wil, dat *Jupiter* en *Neptuin* hem aan die partuur helpen; vruchteloos voeren zij daartegen in, dat hij te *zwart,* te leelijk is voor dat blanke velletje : *Pluto's* stijve zin is niet te verzetten, en hij richt tot den vader van goden en menschen de veelbeduidende vraag : « Gij hebt zoo vele wijven gehad, mag ik er dan niet ééne hebben ? » Als een razende *Roeland* bedreigt *Pluto* alles te vernielen, zoo de hemelvoogd en de zeevoogd hem niet bijstaan. De zaak komt

bedenkelijk voor, en de requestrant wordt heusch verzocht naar buiten te gaan, in afwachting dat men met elkander raadplege en beslisse. Hij vertrekt onder beding, dat men 't kort make; weldra verneemt hij, dat men hem de hand wil leenen tot *Proserpina*'s schaking, die, als deze haren ijzeren toren verlaat, best zal te volvoeren zijn. Niettegenstaande de vermaning, haar door *Venus* in een lied gedaan, nopens « 't quaed hair, dat in den steerte steect, » wordt de onvoorzichtige maagd, die den ijzeren toren heeft verlaten, door den roover weggerukt en baldadig naar de hel gesleept, terwijl hij haar zelfs « valsche Hypocrite » noemt, zoodat *Pluto*, even voor als na zijne vreemde liefdeverklaring, zijn eigenaardig barsch karakter tot het einde des spels getrouw blijft behouden.

Nu komt de « Epiloghe »; de « Sinnekens » verschijnen opnieuw ter behoorlijke toepassing. KOPS zegt dat hij die toepassing als gemakkelijk om op te maken, is voorbijgegaan. Volgens de « Prologhe » moest zij een *onderwijs* voor den lichtschuwe bevatten.

Die « Prologhe », met haar meischen morgenstond, steekt hier zoo zeer bij het sombere tafereel der akelige liefde van den helschen god af, als beide Sinnekens tegenover elkander inloopen. Zou er in den minzieken zwarten *Pluto*, die mede meest vreugd in het donker moet rapen, geene zinspeling schuilen op het celibaat van sommigen, door de hervormers destijds zoo geweldig reeds aangevallen? Is de zinspeling niet alom even doorschijnend, de Vlaamsche auteur kon daartoe goede redenen hebben; tien jaren later (1529) zou 't stuk waarschijnlijk onder de verbodene boeken opgenomen zijn.

Hoe toch zou men, met KOPS, kunnen veronderstellen « dat die Prologe met het spel niet samenhing » ten minste voor de aanschouwers; hoe, niet twijfelen,

of er niets allegorisch, niets satyriek onder dit niet geheel en al onsamenhangend opstel schuilt? Wat er van zij, wil men 't als minder fijngesponnen en vernuftig in zijne strekking aanschouwen, zoo moet men het wel, met KOPS, voor grof en vernufteloos houden. Men kieze.

---

§ II. — DE VERTOONING VAN FIGUREN.

In het *Const-thoonende iuweel* van Haarlem ziet men de verbeelding van een *arcus triumphalis* en van een tooneel.

Ook staat er in *de Spelen van Sinne* (Gent 1539) een tooneel opgeslagen met de woorden : « Hier op waren de Spelen vertoogt. » Dit tooneel gelijkt op een op zuilen rustend gebouw, van twee verdiepen voorzien, en met een soort van dom bekroond. Het benedenverdiep heeft vijf uitgangen; waerschijnlijk was het bovenste gedeelte bestemd ten gebruike van hemelsche personages, zooals *Geest Gods,* welke in die spelen voorkomt.

De Figuren, die alom in kantteekening aangeduid zijn, werden in den *toog* verbeeld, hetzij door middel van handelende personen, hetzij in schilderij. De Figuren strekten ter opheldering der zaak, en bevatten verscheidene beelden.

Men vermaande wel eens het volk om al zijne aandacht aan de Figuren te leenen. Zoo komt in het « Sinnespel » van « Nieukercke » (1) *Mensche* voor, die tot *Gheloove* zegt :

O vrienden, nu haect
Mijn herte om breeder bewijs tontfane;
Ghy hebt my hier met troostelicken vermane
Beghinnen bewyzen, alst wel begloost » es (2),

---

(1) *Spelen van Zinne*, 1539, Ghendt, Joos LAMBRECHT, bl. I, 2 vlg.
(2) Opgehelderd door glossen, duidelijk opgemaakt.

Welc den mensche stervende den meesten troost » es,
Betooghende met der schrifture rypelic :
Maer ic en cant niet wel zijn begrypelic.
Dus bidic u, om mijn verstant te stærckene,
Tooght wat figuerlicx.

Op welke uitnoodiging *Gheloove* antwoordt :

Pynt u te mærckene,
En wilter an vesten al ws zins ingien,
U zal noch een ghelijckenesse ghescien,
Wilt nærstelic toe zien, daer an te hant » cleift :
Hoe breeder bewijs, hoemen beter verstant » heift.

Te dier plaatse leest men op den kant : *Figuere :*
« Hier tooghtmen *Ionas* uten walvisch, ende *Christus*
« verryzende vander doot, verwonnen hebbende zonde,
« doot, duvel ende helle ».

Daarop zegt *Mensche :*

O troostelicke vrienden, int advijs » goet,
Ic biddu, dat ghy my noch breeder bewijs » doet
Van dat ic hier schauwe by figueren.

Schriftuerlic.

Int oudde (Testament) vinden wy by schriftueren
Van Jonas den prophete, hoort mijn ghewaghen,
Die inden walvisch lagh drye daghen,
Als doodt gherekent zijnde ende verslonden;
Maer God bewaerde hem ten zelven stonden,
En es weder wt commen zonder verbyten,
En levendigh vertooght den Ninivyten;
Dits deerste figuere : hier op wel glozeirt.

Evangelische.

Hier by es Christus ghefigureirt,
Zo hy zelve inde evangelye bediet
Van zijnder verryzenesse, twelc zo ghesciet :
Dits dander figuere die ghy voor ooghen hebt.

Schriftuerlic.

Hier in den troost, naer u vermogen, schept, enz.

Men zou geneigd zijn aan te nemen, dat die toogstukken aan de schilderijen geleken, die, ter uitlokking of opheldering der voorstellingen, nog heden aan onze kermistenten hangen.

Die stukken waren zeer omslachtig en de er op voorkomende beelden tot beteren verstande van rollen, met schriftuurspreuken voorzien.

Tot tweede voorbeeld der figuurlijke schriftuurtoepassing diene de volgende aanhaling uit dezelfde *Spelen van Sinne*, en uit het Spel van « Nieuport » :

Mensche.

Laet my zijn verwervende
Duerluchtighe gheesten, vu! der schriftueren;
Wilt my doch tooghen eenighe figueren
Tonzer materye, up dat ic zien » wat
Met ooghen stervelic.

Goddelicke waerheyt.

Tzal u ghescien » dat.
Ziet hier den troost der zaligheyt autentijcke,
Den pays des vaders (1).

Wat ontbreekt er aan deze plaats om op het geloovig hart een diepen indruk te maken? Slechts de dichterlijke inkleeding.

Of ademt er niet een teeder gevoel in die zucht der ziel, die reeds op aarde, reeds met hare *sterfelijke oogen* in het heilige boek verlangt te lezen, « welc den mensche stervende meesten troost es »? Zeker ligt er iets treffends in die woorden der goddelijke waarheid: « 't zal naer uwen wille geschieden; « ontsluit de oogen ; ziehier den oprechten troost « der zaligheid ; ziehier de vrede des eeuwigen Vaders ». Zulke plaatsen, waar men van het zinnelijke tot het onzichtbare opklimt, komen te zelden bij de Rederijkers voor.

---

(1) T. a. p., bl. M 4 v°.

Hier staet in *margine* : « Hier tooghtmen Chris-« tum ant cruce met een rolle. *Consummatum est.* « Boven tcruce God den vader metten heligen Gheest « met een rolle », en duidt men andere personagien aan, van rollen voorzien.

In een dier stukken (1) leest men : « Hier comt « de doot ». Dit gebeurt bij eene samenspraak tusschen het *Serpent* en den *Mensch*, die niet weinig voor 't verschijnen van dit geraamte verschrikt. De gedachte is dichterlijk grootsch. Zoo bracht *Eschylus* de Eumeniden op het tooneel, doch, door de kunst bezield, wist hij een geheel anderen indruk, vooral op de vrouwen, voort te brengen dan dit hier met onzen Rederijker het geval zal geweest zijn.

In het *Spel van Sinne*, gecomponeerd door de kamer van « Sout-Leeuwen », aarzelde men zelfs niet « den Gheest Gods » te vertoonen en te doen spreken. Hij werd verbeeld « int witte, met een gulden rayende « aenschijn, een duyve op 't hooft, en een scepter « inde handt (2). »

De verrassingen op het tooneel, die men thans met vlieg- en kunstwerk bewerkstelligt, werden bij 't vertoonen van dergelijke voorschriften te weeg gebracht door middel van een opengeschoven gordijn, zooals dit nog heden meermalen gebeurt.

Men ziet daar een voorbeeld van in het *Spel van Sinne* van den *Olyftack* en de *Goubloeme* (Antwerpen 1561), alwaar men de volgende « beschrij-« vinghe vande figure des troons » ontmoet : « Hier « schuyftmen die gordijne open, ende wert verthoont « eenen heerlijcken throon metten *Heylighen Gheest* « daer op in een wolcke met schijnende stralen /

(1) Het Spel van « Bruessele », bl. AA1.

(2) *Spelen van Sinne*, Antw. W. SILVIUS, 1562, bl. NN.

« rechts onder desen throon sit de *Wijsheyt* zeer
« rijckelijck gheciert in eenen groenen wijngaert /
« wiens tacken met rollen verciert zijn / ghenaemt
« *Heerlijcheyt ende Lieflijcheyt* / aenden wijngaert han-
« ghen druyven ghenaemt *Eere ende Rijcdom* / des
« throons pileernen [zijn] van cederen / de posten
« caneel / voor de *Wijsheyt* stont eenen vercierden
« waterput / met Gods kennisse omvlochten ghenaemt
« alderhande consten / daer inne sittende vercierde
« maechdekens / te weten de *Seven vrije consten* / aen-
« den put hangt eenen lepel, ghenoemt *Verstande-*
« *nisse* ende alst tijt is daelt boven den troon een
« rolle *Eccles.* 24. des gheests strale op den mensch /
« ende *Wetenschap* metten anderen *(Voorsichticheyt*
« en *Mensch)* sprect al knielende », tot het gordijn
wordt dicht geschoven (1).

Alom ontmoet men het buitensporigste symbolismus, ook met Figuren voorgedragen. Men proeft er een staaltje van in de beschrijving des gemelden troons. In een ander zinnespel vindt men den geest terug, die Mademoiselle DE SCUDERY bezielde, toen zij de kaart van *Le Pays du tendre* opmaakte : wij bedoelen hier de allegorische Figure in hetzelfde landjuweel van Antwerpen, behoorende tot het Sinnespel van « Sout-Leeuwen » : zij verbeeldt een schip, waar boven eene duif vliegt, *Gheests inspiratie* geheeten; het zeil heet *Liefde,* de mast *Volstandicheit*; de touwen, *Wijsheit*, het roer *Rechtverdicheit*; de riemen, *Aerbeit*, *Neersticheit* en *Verdueren*; het anker, *Vast Betrouwen*, terwijl het water met den naam van *Swerelts Onrust* wordt gedoopt (2).

---

(1) *Spelen van Sinne*, Antw., W. SILVIUS, 1562, bl. L.
(2) *Ib.* bl. Oo.

§ III. — HET POËTELIJK PUNT EN PRESENTATIE.

Het poëtelijk Punt was, evenals de Figuur, eene toepassing, met dit onderscheid, dat het niet te midden van het *Spel van Sinne* werd voorgedragen, maar geheel en al op zich zelf stond. Het droeg de verklaring en toepassing voor van een schilderstuk uit de Iconologie, Mythologie of uit eenigen classieken dichter genomen, ten einde op het tooneel te worden geplaatst (1).

Zoo stelde het *Maria Cransken* van Brussel, in 1561, een uit hoofde des tijdstips zeer merkwaardig « Poëtelijk Punt » voor. Het eene tafereel namelijk verbeeldde een man met doctorsbonnet, omgeven van booze geesten die van wapenen en vlammende fakkels voorzien waren; daarneven las men de bekende Virgiliaansche verzen,

Ac veluti magno in populo cum sæpe coorta est, enz.

Het ander tafereel, vertoonde *Neptuin*, den storm, ter gunste van *Eneas* bedarend, met de aanhaling der plaats:

Interea magno misceri murmure pontum, enz.

Terwijl de rijmen der kamer luidden :

Dit Poëtelijck punt der zee vol baren,
Beteeckenet trasende werregaren
Der quader ghemeynten, roerich int wesen,
En Eneas, saechtmoedich en vervaren,
Deuchdelijck leytsman der Troyaenscher scharen,
Beteeckent der steden hoofden ghepresen,
De welcke dicwils (om drucx ghenesen)
Van dwanckelbaer volck versoeckelt seere,
(Sonder acht heurder deucht) sijn tonder gheresen,
Verstooten, verworpen, maer weder na desen
Voorts ghecomen tot seer grooter eere,

(1) Sommige afbeeldingen er van zijn van een gordijn voorzien.

Nimmermeer verlaten van Godt den Heere,
Hoe seere de twistighe dær sijn teghen.
Wel hem, die sijn tot vrede bedeghen (1)!

Dit is wel degelijk eene politieke zinspeling, en gave God, dat een « sachtmoedigh en deugdelijke leytsman der quader ghemeynten roerich int wesen » van Madrid, herwaarts ware gezonden geweest.

Het « Poëtelijk Punt » werd, evenals de *Spelen van Sinne*, die met een « prologhe » aanvingen, immer van de *Presentatie* voorafgegaan en had somtijds den vorm van het Referein : in alle geval werd het meest in coupletten verdeeld.

---

§ IV. — Het Mysterie-, Bijbel- en Treurspel, met of zonder inmengeling van Sinnekens.

Het behoort niet rechtstreeks tot onze taak, uitvoerig de wijze na te gaan, waarop de oude wereldlijke dramata verbeeld werden, die zeker geene twee of drie verdiepingen, als sommige mysteriën, noodig hadden; echter kunnen wij dit onderwerp niet gansch voorbijgaan. Zonderling genoeg! wij weten, vrij nauwkeurig, hoe de Grieksche schouwburg in zijne minste bijzonderheden was ingericht; maar hoe 't bij onze Middelnederlandsche vertooningen toeging, staat op verre na niet zoo vast. Wij vergenoegen ons, er in zoo verre over te spreken, als het ons waarschijnlijk voorkomt, dat de latere schouwburg der Rederijkers eenig licht op dit onderwerp kan verspreiden, dewijl er ook te dien opzichte waarschijnlijk bij ons traditioneele kunstgebruiken hebben bestaan.

---

(1) *Spelen van Sinne*, Antw., W. Silvius, 1562, bl. Bbb. 3 v°.

De verdeeling staat in de oudste stukken nergens aangewezen. Wie het abelspel van *Esmoreit* in de Fransche vertaling van Prof. SERRURE nagaat (1), ziet dat dit romantieke spel in twee *deelen* is gesneden, dewijl er tusschen het eerste en tweede achttien jaren zijn verloopen. Niet alleen mist men in die *deelen* de eenheid van tijd, ook de eenheid van plaats ontbreekt in de *bedrijven* (scenen); de personages bevinden zich beurtelings in Sicilie of te Damas, somtijds na 't uitgalmen van enkele regels. Men heeft daarop het volgende aangemerkt: « Of het tooneel veranderde « en daer waren tusschenbedryven, of de spelende « personaedjes trokken van het eene land in het andere « zondere het tooneel te verlaten. Indien men naeuw- « keurig de stukken leest, is de zin zoo zamenhangend « dat men niet twijfelen kan dat de verzen niet achter « elkander zyn uitgesproken » (2). Aan tusschenbedrijven valt dus, krachtens de laatste aanmerking, niet te denken. Wat de overgang van een personage van de eene plaats in de andere betreft, kon die niet teweeg gebracht worden door een in twee deelen gesplitst tooneel? Kon vooral de plaatsverscheidenheid, bij 't optreden van nieuwe tooneelisten, niet door middel van gordijnen aangewend worden? Immers, vooral die laatste kunstgreep is bestendig bij de Rederijkers in zwang geweest, en staat zoowel aangewezen in CORN. EVERAERT'S stukken der XVIe eeuw, bij het vertoogen der *Figuren* — zooals in 's *Werelds Bestaen* — als in de talrijke mysteriën der Vlaamsche dorpsrede-

---

(1) *Le Jeu d'Esmorée, fils du roi de Sicile*, in den *Messager des Sciences et des arts*, Gand (1835) pp. 6-40.

(2) Dr SNELLAERT, *Iets over onze oude tooneelstukken*, Bydragen... uitgegeven door de Maetschappy... « De tael is gansch het volk », 1837, blz. 20.

rijkers van de laatste tijden : het zij genoeg hier ten bewijze aan te halen het Treurspel getiteld *De vier uyterste des mensch ofte vertooning van het laetst Oordeel, afgebeeld in de christelyke standvastigheyd van* ELIAS *en* ENOCH, *onder de dwingelandye van den boozen Antechrist* (1), waarin hemel, aarde en hel, door 't eenvoudige middel van open en toegeschoven voor- en achtergordijnen, aanschouwelijk gemaakt worden.

Een ander Vlaamsch mysterie- of treurspel der laatste eeuw kan ons ten opzichte van de kleeding der, als *Sinnekens* optredende personages, inlichtingen geven. Het is de *Adonaï*, van eenigen onbekenden Rederijker, waar de XII statiën als zoovele kerktafereelen zijn tusschengevlochten (2), en dat werkelijk een Passiespel, in den middeleeuwschen vorm gegoten, weerspiegelt.

Onder de personnages telt men, buiten stomme personen, de hoofdpersonage ADONAI (de Christus), en MARIA, alsmede hel- en hemelgeesten, verschillende deugden en 't menschelijk geslacht. Men treedt over de « manier van kleeding der persoonen » in alle wenschelijke bijzonderheden. Hoe eenvoudig het nog destijds — en, zoo wij reeds aanmerkten, denkelijk bij overlevering — toeging, om de *Sinnekens* te verzinnelijken, getuige een uittreksel van dit artikel over 't kostuum : « De *Bermhertigheyd*, de *Wys-*

(1) Gent, J.-F. Kimpe, c. .1780.

(2) De lintwormige titel luidt : *Treur-spel waer in vertoond word de vraeke van de goddelyke regtveerdigheyd over het gevallen menschelyk geslagt, naer grooten stryd tusschen goddelyke eygendommen, aenveerd en de uytgevrogt van Adonai, den mensch geworden Gods Zoone, door zynen bloedigen kruys-weg, met de onderwyzinge, op de welke dit treur-spel moet vertoont worden.* Het stuk komt voor achter *Zeer schoone tragedie ofte dobbel-voudig treur-tooneelspel* van MESA, van denzelfden schrijver, Gent, L. le Maire, 1784.

« *heyd*, de *Waerheyd* en den *Vrede* moeten in 't wit « gekleed zyn, omzet met roode linten, als her- « derinnen. Sy moeten elk boven aen, eenen blouw « en wit geschilderden stok, die verre boven 't hoofd « komt, en een dryhoekig blasoen hebben, 't geen « binnen blouw is, en aen de kanten afgezet met goud « papier. Boven in 't midden kan men eene oog « schilderen, en onder de zelve met goude letters « uytdrukken den naem van elke partye : sy moe- « ten alle vyf, agter aen het hoofd, vast gemaekt « hebben eene groote goude ster. Het *Menschelyk-* « *Geslacht* moet een vleesch-couleuren lyfken hebben, « aen het lichaem toegeperst, met eene zwarte broek « en toge, met doods-hoofden, gemaekt van kloek « wit papier en rondom benaeyt; hy moet hebben een « serpent, langs de beenen gedraeyt, en het hoofd van « het zelve moet aen het hert met haek en oog vast « gemaekt worden. Hy moet aen de handen geboeyt, « zonder koussens of schoenen en bloods-hoofds zyn. » Vervolgens voegt men er bij, ter benuttiging der personen : « Den *Vrede* kan MARIA spelen; de *Waer-* « *heyd*, VERONICA. Die PILATUS speelt kan den « *Duyvel* spelen en SIMON VAN CIRENEN, De « *Rechtveerdigheyd*, de *Wysheyd*, de *Waerheyd* en den « *Vrede* konnen de *Dogters van Jerusalem* spelen. »

Men mag het zeggen : dit treurspel is — evenals vele andere van dien aard — een wonderlijk verbeeldingsgewrocht, en zou ook te dien opzichte verdienen gesteld te worden naast het beroemde gedicht van MASENIUS, de *Sarcotis* (de menschelijke natuur), waaraan men MILTON'S meesterstuk zelf heeft vergeleken (1). Het vierde bedrijf, volgens

(1) *Sarcotis*, Carmen, auctore Jacobo Masenio, S. J., editio altera, cura et studio F. Dinouart. Col. Agrippinae, avenit Parisiis, 1777.

de er bijgevoegde *Verbeeldinge* (ontleding) komt hier op neer : « Den mensch, om zyne zonden, weder in « vreeze zynde, word van den Vrede en de Engelen « getroost, hem vertoonende *Simoen* helpende het « Kruys draegen, en het aenschyn van *Christus*, gedrukt « in eenen doek, den mensch [dat] aanschouwd heb- « bende, word hem vertoont den tweeden val onder « 't Kruys, de weenende dogters van Jerusalem, en « den derden val. »

Tot de behandeling van dit vierde bedrijf behoort de VIe statie, met het « *Vertoog : Veronica*, met den doek, aen het hoofd van *Adonai*, een wyle tyds, en valt op hare knïen » :

Adonaï.

Met regt, loopt uw gezigt gelyk een vol fonteyn;
Doch, hoe gy weent of niet, nog is uw rouw te kleyn.
Nogtans, door dezen dienst, die gy my hier komt geven,
Heb in den doek geprent myn aenzigt naer het leven,
Zoo als het is bebloed, zoo als het is vol smert;
Maer, dogter, print dit beeld nog dieper in uw hert.

(*Veronica draegt den doek tot den Mensch, die den zelven aenveerd.*)

Gabriël.

Sa, wakker, dan, ô mensch! hier is voor u te vinden
Den doek, waer mê dat gy uw wonden kond verbinden.

Den mensch.

Ontsteekt door dit gezigt, ô God! mijn ziel in rouw,
Op dat ik nimmermeer deês jonst vergeten zou!

(*Veronica neemt den doek, en draegt die binnen de tweede gordyne, die agter haer toevalt....*)

Welnu! de keurig rijmende en likkende FEITAMA heeft geene enkele brok, die te stellen is bij die plaats van dit treurspel der *Passie;* maar ook het

Spel van Sinne in de handen eens protestantschen schrijvers van die dagen was een dubbele onzin! 't Geloof alleen mag met CHATEAUBRIAND zeggen: *Rien n'est bien comme le mystère.*

Laat ons dan de katholieke dichters, hoe kunstruw en buitensporig bijwijlen zij ook nog in de XVIIIe eeuw zulke bijbelsche zinnespelen schiepen, niet al te licht veroordeelen. Als wij ze uit onze letterrepubliek bannen, zij het met de kroon der godsvrucht op hun hoofd.

MILTON zelf, dien wij zooeven ter gelegenheid der *Sarcotis* noemden, had eerst gedacht het *Verloren Paradijs* als een treurspel, in den geest van het voorgaande, te dichten. Volgens de twee er van bekende plannen en fragmenten zoude 't insgelijks uit stomme en sprekende personen, uit Bijbelpersonages, uit hemel- en hellegeesten en allegorische wezens bestaan hebben. Onder de hemelgeesten telt men *Hesperus* de avondstar, die in het IVe bedrijf, gezamenlijk met de Goddelijke Liefde, in het koor der Engelen, de huwelijkscantiek zou zingen, en 't Paradijs beschrijven. In 't onsterfelijke gedicht is 't MILTON zelf, die deze cantiek aanheft: « Men mag, zegt CHATEAUBRIAND, 't verlies van den zang der star bejammeren, en er de schoonheid van veronderstellen » (1).

Ziedaar de « Sinnekens », gezamenlijk met personages, vrij laat in 't bezit van het Vlaamsch gewijde tooneel; dit duurde alsdan reeds omtrent eene eeuw en half, of nog langer; immers, wij vinden ze, als tusschenspel, in *Pyramus en Thysbe* van CASTELEYN ingevlochten.

---

(1) Zie: *Essai sur la littérature anglaise*, Brux., 1836, II, 84.

Het ontwakend genie van VONDEL ontsloot eene nieuwe baan, toen hij in 1612 het *Pascha* schreef. Dit Bijbelstuk is bloot moraliseerend, krachtens zijn slotkoor, en het is bloot-allegorisch of zinspelend, krachtens het er bijgevoegde toepassingsdicht : de *Vergelijckinghe van de verlossinge der kinderen Israels met de vrijwordinghe der vereenigde Nederlandsche Provinciën.* Vondel doormengelde dit Bijbelstuk met uit den toestand zelven voortvloeiende reien, alsmede met koren. Deze laatste droegen, zooals bij de Ouden, lyrisch de moraal van het stuk voor (1), en bereikten dus het didactische doel, dat zich de « Sinnekens » aanvankelijk *scolastice* voorstelden. VONDEL huldigde echter tot zeker punt de oude factorsbegrippen met in 't vijfde deel zulk eene breede plaats aan *Fama oft tblasende Gherucht,* in te ruimen.

In hetzelfde jaar dat VONDEL's hervormende kunstgeest zich in zijn *Pascha* aankondigde, werd ook te Amsterdam de *Achab* geschreven door ABRAHAM DE CONINGH, Vlaamschen uitwijkeling, die troost tegen zijne ballingschap in 't behandelen van gewijde tooneelen zocht. Hij dichtte dit stuk ten gunste van dezelfde Brabantsche kamer « de Lavendel », die *Pascha* had opgevoerd. De *Achab* is een treurspel, waarin niet enkel de « Sinnekens » eene rol spelen, maar waarin zich eene merkwaardige mengeling van luim en ernst voordoet; dit had den Rederijker op den Dichter vooruit. Ook in zijnen *Simson,* later door VONDEL en MILTON ernstig te behandelen, zijn de beide tragische elementen vereenigd : immers grenst in het « speeltooneel der wereld » zoo 't VONDEL heette, de traan aan den lach. Kan men al lachend de

(1) Zie HORATIUS, *de Arte poetica*, v. 193 vlg.

waarheid zeggen, men kan ook al lachend 't volk onderwijzen, ja, de hartroerendste gevoelens voorbereiden of gaande maken, mits dit middel ordelijk aan te wenden. Het was natuurlijk, dat DE KONINGH de rhetorikale volksbegrippen hieromtrent raadpleegde, en « wat zots » even in de tragedie binnenliet, welke uitging van eene Kamer, waar het luimige door den zot officiëel bij was vertegenwoordigd.

Deze zijne Shakespeareaansche kunstopvatting uitgezonderd, stond DE KONINGH bij het behandelen van bijbelstoffen in meer dan één opzicht beneden VONDEL. Zijne drie Bijbelstukken verdienen « de vergetelheid niet », zegt Dr. SNELLAERT, « waertoe ze gedoemd schynen » : inderdaad zij zijn schaars te vinden. Deze schrijver getuigt, dat er veel tooneelschikking en beweging in is, en dat zij op onderscheidene plaatsen, vooral in de koren, den echten dichter verraden. Ieder zijner stukken heeft eenen bijzonderen vorm : zelfs wordt in *Jephta* onderscheid gemaakt tusschen de rei en het koor; de rei spreekt in de handeling mede; het koor dient tot het aanstemmen van lyrische zangen (1).

Van dezen uitwijkeling gaan wij tot WILLEM VAN DEN NIEUWELANDT over, die uit vrijheidszin, denkelijk in 't begin der XVIIe eeuw, Antwerpen, mede voor Amsterdam, gelijk DE KONINGH, had verlaten. Evenals deze verwijderde hij zich geheel en al van de Grieksche inkleeding der tragedie, die

(1) Zie SNELLAERT, *Het Vlaemsch tooneel in de XVIIe eeuw*, Gent, 1845, bl. 41, overdruk uit het *Belg. Mus.*, IX (1845) bl. 286 vlg., waarin over ABR. DE KONINGH, WILLEM VAN NIEUWELANDT, JAN DE VALCKGRAVE en andere treur- en blijspeldichters opzettelijk gehandeld wordt, en waar men, wat eenige dier zeldzame zinnespeldichters betreft, bijzonderheden aantreft.

de klassiek geworden VONDEL hartstochtelijk aanhing. Vooral zijne aan den Amstel gemaakte treurspelen zijn in dien vrijen romantieken vorm behandeld, die, de onmisbare eenheid van belang eerbiedigend, zich weinig om de eenheden van tijd en plaats bekreunt, en die eenheden gaarne aan 't vermaak opoffert, dat de aanschouwer in de verscheidenheid smaakt.

Dit gold vooral *Sophonisba* en *De verwoesting van Jerusalem* van W. VAN DEN NIEUWELANDT, ten jare zijns overlijdens, in 1635, verschenen, nadat VONDEL reeds zulke verbazende reeks van meesterstukken had geschapen (1). De Vlaming volgde overigens den dichter van *Geeraert van Velzen* (1613) op het spoor, met, door middel van geesten, verschrikking te willen verwekken, een middel dat lang in Vlaanderen stand hield en dat men in *Liederyk de Buk* van DROOMERS en in *Genoveva* van WOUTHERS hervindt : Zoo deed VAN DEN NIEUWELANDT in *David* de expositie door den boozen geest, en in *Nero* door den geest van *Claudius* geschieden. Dit door hem benuttigde kunstmiddel was alledaagsch, maar men wille hem de eere eener treffende tooneelgedachte niet ontzeggen. In zijne vijf vroegere treur-

---

(1) MOKE, *du Théatre flamand* 234, in de *Revue Nationale* t. VIII, spreekt aldus over de verwoesting van Jeruzalem, uitgegeven te Gent in 1782 : « Cette pièce à la contexture d'une tragédie en cinq actes, « précédée d'un prologue qui se passe soixante-dix ans avant l'action. « Des changements de temps et de lieu aussi multipliés que dans les « grands drames de SHAKESPEARE ne suffisent pas à l'imagination du « poète, qui voudrait mettre sous les yeux des spectateurs toute la « guerre de Judée. Il faut encore que d'intervalle en intervalle le théâtre « s'ouvre, pour laisser apercevoir des scènes en perspective à peu « près comme dans ces anciens tableaux de l'école allemande, où l'on « voit toute la vie du Christ, représentée dans le lointain, tandis que « la Passion occupe le premier rang ».

spelen had hij van zinnebeeldige of gepersonifiëerde wezens geen gebruik gemaakt : bij 't giftdrinken door *Sophonisba*, komen *Vrees*, *Wanhoop*, *Droefheid*, *Gevangenis*, *Ellende*, *Honger*, *Ongestadigheid* en *Berouw* binnen, en voeren alle acht, elk met eene brandende toorts in de hand, vóór de verbijsterde vrouw eenen dans uit : waarlijk, eene vreeslijke phantastieke schepping, een effect, dat men heden wellicht door middel eener nevelige droomvoorstelling zou trachten te bereiken. Wie denkt hier niet aan de plaats, waar SCHILLER, in *Die Kraniche des Ibykus*, dergelijke den schouwburg omwandelende vrouwen afschildert :

Ein schwarzer Mantel schlägt die Lenden,
Sie schwingen in entfleischten Händen
Der Fackel düsterrothe Glut;
In ihren Wangen fliesst kein Blut.

Een derde Vlaamsche treurspeldichter, die in de XVII° eeuw bloeide, is DE VALCKGRAVE, als doctor in de medicijnen een geleerde. Deze had over vorm en geest des treurspels dezelfde begrippen als VAN DEN NIEUWELANDT, en bracht de aanschouwers schier met elken uitgang in eenig ander land, terwijl hij de allegorische wezens handelend invoerde.

Ongelukkiglijk voor het vaderlandsch tooneel stonden al deze romantieke dramaturgen verre beneden den schrijver van het phantastische Bijbelmysterie *Lucifer*, en den doorschijnend allegorischen *Palamedes*. Deze romantieke treurspeldichters, die in 't spoor stapten door de abelespelen, eeuwen te voren, ontsloten, konden de gedachteninkleeding des meesters niet opwegen : ook zijn hunne werken bibliophilische zeldzaamheden geworden, en VONDEL's treurspelen, wier bijna classieke fouten door den glans

zijner dichterlijkheid overdekt worden, zijn alom verspreid, en blijven onsterfelijk als de taal der poëzij.

Dit was ook het geval met die vaderlandsche treurspelen, waarin de Vlamingen de eer hunner voorvaderen wilden doen herleven : zij vergaten den dichter van *Gysbrecht van Aemstel* na te streven, die in zijn stijlkeurig drama zoo ijverig VIRGILIUS' epische kunst had zoeken af te kijken.

Houden wij ons hier eenen stond stil bij een Vlaamsch historiespel, dat nog meer dan *Gysbrecht* vrij is van alle inmengeling met bovenmenschelijke wezens. Het is een der meest nationale stukken van den Vlaamschen schouwburg en heet *Het zevenjarig Beleg van Gend* (1). Het onderwerp van dit stuk, waarschijnlijk de omwerking van een oud spel, heeft PH. BLOMMAERT in 't breede behandeld (2). « Het werd tot in het begin dezer eeuw », zegt hij, « door de « kamers van Rhetorica vertoond. In den nationalen « trant behandeld, met talryke plaetsveranderingen « en belangryke vertooningen en baletten, moest « het ten tooneele, in weêrwil der onbeschaefde « tael, niet zonder invloed en werking op den geest « des vlaemschen volks blyven. » Zulke invloed belet ons streng te zijn jegens die samenstelling, welke met het vertoog der huldiging van *Arnoldus* (den Eerste) als graaf van Vlaanderen — die zes en veertig jaren heerschte — ontsluit, en met degene van *Boudewyn*, in dezelfde hoedanigheid erkend,

---

(1) De volledige titel luidt : *Het zeven-jaerig beleg van Gend, door den koning van Vrankryk, Engeland en Schotland, onder Arnoldus V, Graeve van Vlaenderen ; als ook de kloekmoedigheyd der Gentenaeren, die in het zelve uytgemunt hebben. Treurspel in vyf bedryven.* Eersten druk, te Gend, by Kimpe (omtrent 1780).

(2) *Gesch. der Fonteine*, bl. 25-29.

afloopt. Als men nagaat dat in dit stuk, buiten verschillende koningen, graven en kerkbedienden, de meest bekende stamvaders der Gentsche patriciërs optreden; dat er buiten twee schitterende huldigingen, buiten plechtige bruiloften, ten bijwezen van 't hof gevierd, niet alleen gevechten, maar eene stad in brand, zonder hier van eene ophanging te spreken, in dit drama vertoond worden; als men nagaat, dat het eenige nationale sagen van Gent herinnert, en werkelijke ziel- en zintreffende plaatsen bezit, waaronder wel eens een schoon vers loopt, zal men niet verwonderd zijn, het onder de blauwe volksboeken rang te zien nemen : eene altijd min of meer verdienstelijke onderscheiding, minder uit den stijl eens werks dan uit de belangrijkheid, die het geheele voor 't volk heeft, bestendig voortvloeiend.

Wij merken bloot aan, dat er eenigszins partij in is getrokken uit de sage, volgens welke *St Bertulph*, telkens dat Vlaanderen met oorlog bedreigd was, op zijnen fierter, in St.-Pietersabdij bewaard, klopte (1). Een dwepend bewonderaar van dit romantieke stuk zou in eene andere tirade wellicht eene herinnering uit het IIIe boek der *Ilias* (v. 191 en vlg.) zoeken, en wel in 't Vlaamsche drama ter plaatse waar een koning, wiens leger bij de stad in vertooning verbeeld wordt, den Ruwaert ondervraagt :

Wat dunkt u, Heer Ruwaert, van alle dat geslachten ?
Is hun volk sterk genoeg, om onze groote machten
Te konnen wederstaen, en ons te randen aen ?

En de Ruwaert antwoordt :

Dat uwe Majesteyt langs noord-oost moeste gaen,
Gy zoud'er veelmeer zien als hier langst deze zeyde,

---

(1) Zie WOLF, *Niederländische Sagen*, Leipzig, 1843, bl. 432.

Die daer staen op de wacht met hunne wapens blyde,
Met schilden, standaerts, en veel vendels bovendien.
'k Zal u nog een deel gaen noemen van d'edelliên,
Met amonitie en veel kloeke leger-knechten.
Coeyghem en Haelewyn, Gist'le en Maldegem, enz. (1)

Ook de volgende plaats, ten spijt al harer leemten, biedt een levendig vaderlandsch belang aan.

Baudewyn.

Heer vader, uw bevel dat zal haest zyn volbragt.
Knielt neder, edeldom, die zyt van 't vroom geslagt!

Zij knielen en Baudewyn slaet ze ridder.

Ik slae u ridders al, en peyst op God den Heere!
Want door uw ridderschap moet gy den vyand keeren...
Heer vader, uw bevel dat heb ik nu voldaen.

Arnoldus.

Dat zy als ridders nu gezaementlyk opstaen!
Ik zal nu voorders ook de steden wapens geven :
Voor Gent, den witten Leeuw te voeren heel hun leven,
In 't veld van sabelen, zeer wild en ongetemt,
Ten teeken als dat Gend ten hoogsten top opklemt.
Den Leeuw van azuré geve ik de stad van Brugge,
In 't veld van zilvere, met baeren op den rugge,
Ten teeken van profyt die zy krygt van de zee,
Voor Iper 't dobbel-kruys, dat is voor hun in vré
Ook eenen mantel-band, om 't land daer mé te dekken, enz. (2).

Een ander stuk, dat meer voor het hart geschreven en t' allen tijde aen de Kamers welkom was, is *De herstelde onnoozelheyd van Genoveva, gemaelinne van Sifroy, palts-graeve van Trier*, door een Antwerpenaar of *sinjor*, ANTHONIO FRANCISCO WAUTHERS (3), die omtrent het midden der XVII[e] eeuw schijnt gebloeid te hebben. Het legendarisch spel

---

(1) Bl. 17.
(2) Blz. 42-3.
(3) Dendermonde, uyt de drukkerye van J. J. du Caju, z. j.

in vijf bedrijven is romantisch behandeld en heeft acht vertoogen in de eerste drie bedrijven, terwijl aan 't slot nog twee vertoogen bijkomen, het een de verworging van twee verraders, het ander de bruiloft van *Sifroy* en *Genoveva* voorstellend. Buiten schitterende prachttooneelen is dit stuk de bloote dramatiseering van de fraaie legende, die misschien, dank daaraan, geheel Vlaamsch-Belgie door in levend aandenken blijft. Verdiende dit werk wel de eer, als om strijd door de Kamers en gezamenlijk door de Vlaamsche en Hollandsche drukpers er aan toegebracht?

Ongelijkheid in den vorm heeft *Genoveva* belet rang te nemen onder die tooneelstukken, welke, als een levend koloriet, de poëzij des stijls bezitten. Deze toch, door zijnen adel, kan alleen de treurspelen, als algemeen verhevene werken der verbeelding en des gevoels, voor den ondergang bewaren. In dien zin is 't waar wat TOLLENS in zijnen brief aan LOOTS over VONDEL zegt, waar de volksdichter het heilige doel der treurspeldichters in de veredeling van 't gevoel stelt :

Zie daar waar Vondels geest zijn trotsch Tooneel aan wijdde!
Win op zijn voetspoor veld; zet vreemd gezag ter zijde;
Sticht Neerlands eigen school, vorm Neerlands eigen smaak;
Stort brein en boezem uit in 't goud der moederspraak;
En, wie u regels scheppe of voorschrift waagt te zetten,
De dichtwet sta aan 't hoofd van alle Schouwburgwetten!

Men leere dus VONDEL naar waarde schatten, zonder echter zijne kunstbegrippen in alles blindeling aan te hangen, en die, wegens de poëtische minderheid dier kameristen onvoorwaardelijk hooger te stellen dan de kunstbegrippen van dezen. Die aanmerking tegen Vondeliaansche afgoderij gold zelfs zijnen stijl : immers zingt de verstandsdichter

BILDERDIJK over *Aran* en *Titus* van JAN VOS, ter plaatse daar hij van de Rederijkers gewaagt :

Ja, Vos had dichtgeest, zelfs verheffing in zijn dicht;
Hij dwaalt die 't hem betwist, we erkennen 't. Maar verheven
Te zijn? Ach, de ijd'le schijn van flikkring blindt zoo licht!
Neen, dit is slechts aan 't hart, dat edel denkt, gegeven,
In Vondel was het — schaars, maar dan ook, ongemeen,
En voor 't bereik te hoog van die hem blindlings roemen :
Hooft had zijn deel daarvan, maar dikwerf slechts te leen,
En, teder, mag men hem door kunst gezwollen noemen.
Rhetorica was nog met Poëzy verward,
De Rederijkerskraam in tier, en aangebeden (1).

Onder de wondere verschijnselen des Treurspels, als men zoo ongunstige omstandigheden nagaat, behoort het treurspel *Idonea* van DROOMERS, die, waarlijk, te dikwijls een JAN VOS was, als hij een leerling van VONDEL meende te wezen. Zijn werk is geput uit de sage van *Liederick de Buck*, die zelve de weerklank eener ballade schijnt. Het verscheen in Brugge in 1696, en werd door geene Kameristen, maar door « de liefhebbers van de Nederduyts poësie « vertoond. De auteur, die zich van « het bewint » der « Reden-Konst ghilde » had « ontslaegen, » welke « onder het jok van oude lasten versmacht » lag, schreef in een tijd voor « de konste » ongunstig. Hij wilde deze opbeuren, en klaagt bitter over degenen, die den burgertooneelisten den naam van Comedianten naar 't hoofd smeten. Zijn stuk ziet er epilep-

---

(1) Zie SCHIMMEL, *Eene bladzijde uit de Geschiedenis van ons drama*, in *de Gids*, Amst., VIII (1855), 2e deel, bl. 2-4, over het oordeel van BILDERDIJK over JAN VOS' tragisch wanschepsel. In dit stuk paalt het verhevene meer dan ergens aan 't bespottelijke : van daar de parodieën er van gemaakt door ROSSEAU, die 't boertig berijmde (1716), door RUSTING die er een koddig treurspel van maakte (1698); terwijl LANGENDIJK er ook wat luimigs over schreef. VAN EFFEN vergat den ARAN niet in zijnen *Hollandschen Spectator*, I, 80.

tisch romantisch uit. Weinig is het, dat tusschen het vierde en vijfde bedrijf twee jaren zijn verloopen; DROOMERS heeft de wat versletene schrikmiddeltjes uitgeput. Het eerste tooneel van 't derde bedrijf « speelt inde nacht, met lichtende maen, en sterren » die pas in het tiende tooneel, na het aankomen des dags, verdwijnen.

Middelerwijl zijn aan *Idonea*, dochter des Franschen konings *Lotharius*, niet minder dan drie geesten achtereenvolgens verschenen. Een dezer vermeldt haar, dat haar minnaar *Madonus*, prince van Poitiers, vermoord ligt. Het volgende bedrijf ontsluit met het ontdekken des slachtoffers. Hierop breekt de rampzalige prinses in deze woorden uit, die den dramaturg, ten minste als stylist en versificateur, doen kennen.

Mijn waerde prins, hoe ligt gy daer gevelt! onschuldig
Gesmoort in eygen bloet!... O wreeden moordenaer,
Die soo een deughdigh prins het leven nam! Verra'er!
Gy waert dat wreede beest, wiens bloedt-dorstige tanden
Hem scheurd' het lyf van een! Uw' moordneygende handen
Die zyn de klauwen van het woedend dier, dat heeft
Verscheurt d'onoos'len prins. Verraer! De wonde geeft
Getugh'nis vande daedt; een prins soo te door-booren
De(n) rugh!.. noyt kan men van een meerder schelm-stuk hooren.

Wij durven, met verder af te schrijven, 's lezers geduld op geen te zware toets stellen. DROOMERS, in dien op krukken enjambeerenden versbouw, verraadt niet enkel de zucht van VONDEL's oneindige verscheidenheid in die kunst na te springen; ook in de sententieuse tweespraken, elk uit eenen enkelen regel geknipt, tracht hij VONDEL na te hinken, terwijl hij de roerendste toestanden, b. v. de erkentenis, op 't einde des spels voorkomende, door zijn gemaakten stijl bederft.

Vlak tegenover DROOMERS' bombast staat een treurspel van den Duinkerkschen DE SWAEN. Hier

is niets van dat hortende in den versbouw, van dat gezwollene in den stijl, van dat vreemde in de samenstelling : buiten de plaatsen, daar gespierder verzen zouden passen, vloeit de zuivere versbouw gelijk een beekje voort, en loopt het regelmatige stuk, als de stijl, glad en effen af.

Dit treurspel heet *De zedelijcke doodt van Keyser Carel den Vijfden*, en de troonafstand is er het onderwerp van (1). Ongelukkiglijk heeft zich de schrijver zoo angstvallig aan den leiband der geschiedenis gehouden, als de berijmers der oude Bijbelspelen, of degenen der Bijbelepossen van de laatste eeuw : nergens handeling, levendigheid; nergens eenige aangrijpende tooneelsituatie. Zeker was dit onderwerp te ledig om episoden, ter bezieling der hoofdactie, te kunnen missen. Bij het anders vernuftige uiteenzetten er van komt hier geen enkele diepe blik in het onstaatkundige brein van Egmont, in Oranje's gespitste doorzichtigheid, in de overzadigde afgematte ziel des keizers, in den nederigen hoogmoed van Philips. Men ontmoet wel schoone verzen, maar deze toch kunnen alleen het schoone treurspel niet uitmaken : verzen zooals degene des keizers, geen keizer meer, tot zijnen opvolger; verzen zoo als degene van 't vijfde bedrijf, waarin de landvoogdes Maria, die Egmonts dringend verzoek om het bestuur niet te verlaten, heeft afgeslagen, en dien graaf, met Keizer KARELS zoon niet ingenomen, tracht gerust te stellen nopens de toekomst van het vaderland, met hen te toonen wat rijkdommen den Nederlanden onder PHILIPPUS zullen toevloeien :

---

(1) Men vindt het, in zijn geheel, uitgegeven in het *Belg. Mus.* VII (1843), bl. 325 vlg.

Ghy sult de heerlijckheyt van dees beroemde landen
Noch meer verheven zien door vorst Philippus handen,
Die, in den vollen bloey van sijn manhafte jeught,
Soo schoone blijken geeft van wijsheyt, moed en deught.
Ghy sult het fier gebriesch der Vlaems- en Spaensche leeuwen
De paelen van Euroop nog hooren overschreeuwen;
Het Castiliaens gesigh aen Nederlandt gevest,
Sien dreygen noordt en zuydt, verbasen oost en west;
En, onder het gewicht van een soo groot vermogen,
Met d'onderweieldt sien Afrijcken neergheboogen;
Ghy sult de handelingh van 't werksaem Nederlandt
Ten westen uytgebreydt, 't Americaensche strandt
En wijde stroomen sien besetten met zijn vloten;
Terwijl uw schrander en vernufte landtgenooten
Voor linnen, kemp of zijd, konstwerckigh opghedaen,
Afleenen 't suyver goudt den woesten Indiaen,
En, in verwisselingh van slechte beuselinghen,
Ontfangen silvre stof van deze woestelinghen.

Jammer dat DE SWAEN, die, als taalvoorstander aan het hoofd zijner Rhetorijk, tegen de Fransche gezindheid streed, antinationale denkbeelden in letterkunde uiteenzette. Evenals Lodewijk XIV voor hem « den grootsten van alle helden » was « die er oyt « zijn geweest, ende waerschijnlijck noch staen te « komen », was ook voor hem « niets te vergelijcken « by de Fransche tooneelspelen. » Hij hield het als onmogelijk « iets volmaeckt uyt te wercken, tenzy « de zelve naervolghende. » De *Duinkerksche Academie* kon niets beter doen dan hunne werken over te zetten. Dit schreef hij in de voorrede van *Andronicus,* vertaald naar CAMPISTRON in 1700; echter verdiende dit treurspel die eer zeer weinig : evenals in *De zedelijcke doodt van Keyser Carel den Vijfden*, zijn de redevoeringen te lang, de gang te traag; iets wat in de eerste bedrijven de handeling verlamt en verkoudt : zoo dat LAHARPE dit stuk *la plus passable des pièces de l'auteur* noemt.

Aldus bracht de hoofdman van Duinkerke zijne kunstgezellen op een valsch spoor, en verhoogde

weinig de kamer, die dan eene eeuw van Vlaamsch bestaan kon tellen met ze, tot « Duinkerksche Academie » te doopen, en dit alles om zich uit te drukken naar den geest der Fransche taal! Aldus ontsloot het meest klassieke, het meest en best geversbouwde, het zuiverst geschreven Vlaamsche treurspel, de XVIIIe eeuw. Het was het laatste en niet het minste werk des gemoedelijken christenen, die bespiegelingen op Christus' leven meer liet uitvloeien dan uitstroomen. Beide werken des zedigen dichters verschenen slechts na zijnen dood; ja, zijn *Zedelijcke doodt van Keyzer Carel den Vijfden* bleef eene eeuw en half aan Fransch-Vlaanderen en Vlaamsch-België onbekend, tot een eenig exemplaar gevonden, en opnieuw gedrukt werd (1).

Dit treurspel is inderdaad meer voor de leeskamer dan voor het tooneel geschikt, terwijl *Het zevenjarig Beleg der stad van Gent* en dergelijke romantische eenigszins slecht geschrevene, wel eens zwetsende stukken, beter voor het tooneel dan voor de leeskamer geschikt zijn.

Zoo gemoedelijk als DE SWAEN, maar warmer en voller, immers veel tooneelkundiger dan deze, stapte op 't einde dier eeuw een schrijver van Kortrijk de nieuwe tooneelbaan in, door Duitsche dramaturgen nu voor de Vlamingen ontsloten. Die schrijver, met name J.-B.-J. HOFMAN, was een simpel burger, ik meen een schoenmaker, doch die boven zijn leest mocht gaan; hij was een hartstochtelijk rederijker, een geschapen vlugge dichter. Evenals de grijze VONDEL een weinig aanzienlijk ambt uit genade ontfing, werd HOFMAN, nog jong zijnde, tot loon

---

(1) Zie de aant. *Belg. Mus.* t. a. p., bl. 326.

zijner verdiensten, stadsbelleman gemaakt : doch hij had belangrijker overeenkomst dan deze met vader VONDEL. Ook bij HOFMAN waren stijl en aangezicht even deftig. Zijn burgerdrama : *Den onbermhartigen Schuldeischer,* in het zelfde jaar als zijn treurspel *Clarinde* verschenen (1796); zijn burgertreurspel *Justina* (1806), zijn wel geleid, vrij wel geschreven, al missen zijne verzen wel eens sierlijkheid. Met de tooneelschikking grondig bekend, bereidt en ontwikkelt hij kunstig de zielroerende situaties; er was niet alleen handeling, er was zieleleven in zijne dramata's die alle op rijm geschreven waren en waarin hij bestendig het oog op menschdom en vaderland hield geslagen. Groot en heilig is dan ook de invloed des braven grijsaards op het Vlaamsche publiek geweest : jong was hij de ridder der taal; oud, was hij er de patriarch van. Al wat Vlaming was, strooide bloemen op het graf des edelen rederijkers (1835), en eene laureaat-dichteresse bezong in haren vriend HOFMAN den Vlaming, die als mensch nog grooter was dan als tooneelist en dichter.

---

§ V. — HET WAGENSPEL.

Wie kent er THESPIS niet, die, uit Athene verbannen, omdat zijne logenachtige stukken aan den strengen SOLON een verderfelijk voorbeeld toeschenen, met zijne tooneelisten de naastgelegene dorpen doorliep op eenen wagen, die hem nu tot schouwburg diende?

Onze Rederijkers, die men tot lijnrechte afstammelingen der barden heeft willen maken, zullen echter dit beweegbaar theater aan den Griekschen treurspeldichter niet ontleend hebben; niemand ten minste heeft zulks, bij onze wete, beweerd. Zij bleven aan

de wagenspelen tot in de XVIIe eeuw getrouw, zooals blijkt uit hetgeen te Dendermonde placht te gebeuren, waar zij aldus jaarlijks omrijdend, meestal ten stadskoste, spelen vertoonden (1). Dit zullen wel wat satyrische kluchten geweest zijn, gelijk men er in Vlaanderen op dergelijken schouwburg bij vastenavondtijde nog ziet vertoonen.

Het wagenspel is niet vergeten in *Eene schoone historie van Mariken van Nimweghen, een seer wonderlijcke ende waerachtige geschiedenisse, hoe sy meer dan seven jaren met den duyvel woonde ende verkeerde,* maar hier wordt het voorgedragen in den vorm van een mysteriespel. Het verdient dat wij, evenals de menigte van den tijd, er ons wat mee ophouden.

De oom van *Mariken* pleegt jaarlijks naar Antwerpen uit Nijmegen te komen, en schoon zelf een geestelijk man, vindt hij, dat het daar weleens vertoonde spel van *Masscheroen* beter is dan menich sermoen. *Moenen,* de gehoornde verleider, is verplicht aan *Mariken* 't bijwonen van die moralisatie toe te staen, al vreest hij dat ze bij zulk een spel wel tot inkeer zou kunnen komen. Het spel begint en biedt een zonderling mengelmoes van verhevenheid en trivialiteit. *Masscheroen* die zich

Breherio / Masscheroen / Advocaet van Luciferre /

betitelt, wil gaen « appleren.... tegen den oppersten Rechter » waarom :

---

(1) LINDANUS, *De Teneraemonda,* Antw. 1612, bl. 101, sprekende van de Rhetorici dier stad : « Exhibent in amburbalibus (Rhetores) « vero ante meridiem quotannis ludos ex plaustris, quæ ad priscum « morem circumvehuntur; a meridie autem comœdias per varios dies « ex theatro; quarum rerum sumptus de publico fere fiunt. »

Al hadde een mensche alle die misdaet
Alleen gedaen // diemen in de wereldt doet /
Heeft hy een hertelijck berou goet /
Met goeder meyninghe, hy comt ter ghenaden,

terwijl zij,

arme geesten, die noyt en misdaden
Dan met eenen ghepeyse cort,
Sijn daerom in den afgrondt ghehort.

Hij ondervraagt op dit punt Gods ontfermhertigheid. De Heer antwoordt, dat deze voor hem alleen niet falen die, eer hun leven geëind was, berouw hebben gevoeld,

Mijn ontfermherticheyt is niemant gebreckelijck
Die berou heeft eer dleven is geent onsprekelijck /
Die in tijts berou kent / dat ick een Godt ben bermhertich en rechtveerdich...

Masscheroen antwoordt : dat men God wel vroeger, tijdens *Abraham, Mozes* en *David*, rechtvaardig mocht noemen,

Doen schamen de menschen, blamen en beschamen
En punieren om een onreyn gedachte;

maer dat nu de mensch, heeft hij eens hartelijk berouw, terstond « ontfermherticheyt » verwerft.

God. Daarom ben ik den dood gestorven, opdat elk mensch ter genade mijns vaders zou staan.

Masscheroen. Dies behoort gij te strenger te zijn, daar gij, om den mensch, zulk een schandelijken dood hebt gesmaakt;

Dat men in d'oude wet niet en dorste peysen,
Dat dorven de menschen nu wel stoutelijck doen.

God. Daar liegt ge niet aan, *Masscheroen.* Zoo 't volk niet verbetert, zal ik mijn gerechtigheidszwaard moeten trekken.

Onze-Lieve-Vrouw verbidt nu den rechter, en smeekt hem eerst, tot voorboden, plagen te zenden, opdat de mensch nog voor erger en dus voor zijne straf, vreeze.

Hierop antwoordt de Heer, dat zulks verloren « pijne » is, daar hij reeds te dikwijls dergelijke teekenen heeft gestuurd :

Maer hoe sy meer gheplaecht zijn, hoe zy meer wreeden (1) /
Niet denckende op de eeuwighe doot vol geweens.
't Is al : waer voor sorge ick, versuchte ick ten leste eens /
De ontfermhertigheyt worde mijnder ontfermende.

Mariken thans, naar *Moenen's* wil, *Emmeken* genoemd, bij 't hooren en zien van dit spel, krijgt berouw. *Moenen* wil haar aan die « brabbelinghe » onttrekken, maar met een echt mannelijken of, wil men, met een vasten vrouwenwil, zegt zij :

Neen / dats verloren
Gheroepen / getrocken oft ghesleurt.
Alsoo langhe als dit spel duert
En krijghdy my van hier niet. Gaen die willen :
Het is beter dan een sermoen.

Monen moet wel wanhopig zijn, dat hij uitroept; in navolging der heilige eeden :

Helpt / Lucifers billen!

Hij besluit zelfs indien het berouw begint te werken, haar met zijn vuisten van daar te doen gaan.

Nu verzoekt *Masscheroen* den Heer, hem en den zijnen toe te laten de menschen wat te kastijden, en zegt :

Suldy onder de menschen die onbekende wezen?

God. Ik zal moeten eindigen u zulks toe te staan, daar zij anders niet te beteren zijn.

Thans neemt een tooneel aanvang, dat treffend is, en inderdaad mystiek schoon. *Maria* treedt op, en bidt den Heiland voor de menschen om vergiffenis :

---

(1) Hier ontbreekt een vers in den tekst.

En wilt niet haest u punitie toogen.
Denct op de borsten, die ghy hebt ghesogen ;
Denct om den buyc, daer ghy in ghelegen hebt ;
Denct om die passie die ghy gheleden hebt ;
Denct om dat bloet dat ghy storte in gheschille.
Was dat niet om der menschen wille/
Om dat zy tot uwen Vader zouden gheraken?
Ghy hebt selve ghesproken, (wat wildy maken?) :
Al had een mensche al die sonden alleene/
Riep ghy eens hertelijck op u ontfermen/
Hy soude ontfanghen zijn met opene armen.
Dat is u woort.

Waarop *Emmcken* geheel tot inkeer komt, en zelfs tegen *Moenen* zich verzet, die haar weer een kanne wijns wil doen « meten », zoodat er tusschen hen eene worsteling ontstaat, en *Moenen* eindigt met haar in de lucht te dragen. Het overige behoort nu ten tijde tot onzen tekst niet.

Dit alleen zij hier nog bijgevoegd, wil men dieper 't pathetische gevoelen, dat er in deze plaats ligt, men zie de partij, die eene begaafde Duitsche dichteres van dit deel heeft getrokken in de kunstrijke omwerking en verre navolging, die zij van dit oud stuk heeft gemaakt. Zij voert Maria aldus sprekend in :

Bei dieser Mutterbrust daran du einst gesogen,
Bei diesem Mutterarm, der liebend dich gewogen, enz. (1)

De begaafde vrouw heeft een nieuw bewijs opgeleverd, wat rijke phantasie, wat diep gevoel, wat volksaangrijpende scheppingskracht ook in dit blauw boekje steekt, dat *Doctor Faustus* op zijde streeft.

Bij de *Balsembloeme* was een geestelijk wagenspel ingericht na de officiën door die hoofdkamer gevierd, zooals blijkt uit haar reglement, waar het

(1) Luise von Ploennis, *Mariken von Nymwegen*. Berlijn, 1853, blz. 199.

een *gheestelic waghenspel* heet om daarbij « het volc te brenghen ter goede devotien. » Ook te Middelburg bestonden er dergelijke wagenspelen door de Kamer *Het bloemken Jesse* vertoond (1).

Het eenige wagenspel, dat overgebleven is, buiten hetgene voorkomende in *Mariken van Nimweghen*, is van dien aard.

---

§ VI. — HET TAFELSPEL.

CASTELEYN, over het *Tafelspel* handelende, geeft daarvoor de volgende regelen op :

Wanneer ghy tafel-spel maect t'uwen wille
Tzy met eenen brille oft van jaren jonck,
Ziet toe ende zwight bee lude en stille
Dat ghy u niet en vindt in gheschille.
Om u personagen en valt dies niet blonck :
Een costume eist onder Mercurius tronck,
Dat den laetsten persoon is d'eerste ordineersele;
Wt die schept ghy d'andere zonder langhen pronck,
Van de laetste neemt tgeheel spel syn sindeersele.

Zeker was die regel toepasselijk op elk destijds voor regelmatig doorgaand stuk. Evenals 't woord *Wagenspel* toont het woord *Tafelspel* het onvoorbereide tooneel aan, waarop 't werd uitgevoerd. Die tooneelisten geleken dus meer naar zwervende sprekers dan naar Kameristen (2). Het tafelspel werd esbatement en als tegenovergesteld aan wagenspel, (3) wel eens *staende spel* (4) genoemd.

---

(1) Zie LAMBRECHTSEN, *Beknopte gesch. van de Middelburgsche Rhetorijkkamer*, enz.

(2) Zie de *Tafelspelen* uitgegeven door WILLEMS, *Belg. Mus.* II (1838) blz. 102-134.

(3) KOPS, blz. 335.

(4) Id.

Het had mede eene godsdienstige of wereldsche strekking, volgens de personen, voor welke men 't speelde; immers luidde het art. 17 der Kamerkeure van Veere (1530): « Item wanneer een priester » zijn eerste misse singet, oft brudegom trouwet » van deser Cameren, wil hy een esbattement op zijn » feeste gespeelt hebben, dat hy den Dekens te » kennen geve(n), drie oft vier weken te voren,... » des sal hij ten daghe zijnre feesten, den gesellen » scincken een scotel spijsen, ende eenen stoop wijns. »

---

§ VII. — Vertooningen te paard.

Men heeft aangeteekend dat het dorp Lebbeke in Vlaanderen, een rhetorijk bezat, welk niet alleen dichtspelen op het tooneel, maar ook te paarde placht te vertoonen (1). Ongetwijfeld zullen dergelijke dramatische cavalcaden meest bij processiën gebruikelijk zijn geweest. Immers vinden wij bij de beschrijving der godsdienstige werkzaamheden van de kamers te 's Hertogenbosch, dat aldaar, den 11en Mei 1532, « die Barbarengilde (2) gespeeld heeft *die negen besten ende « negen quaetsten* [engelen?] te perden, met achtien banieren » terwijl men in 't zelfde jaar daags nadien ommegank « speelde *van de seventhien Lantsheren te peerden.* » (3)

---

(1) Gérard, bl. 183.

(2) Voor Barbaristengilde, evenals Vondel de aanhangers van Lucifer Luciferisten noemt. Gérard noemt die rederijkers de *Barbaren.*

(3) Dr Hermans, *Gesch. der Rederijkers in Noord-Braband*, bl. 29.

III. — Wereldlijke Spelen.

§ I. De Klucht.

Evenals in vele andere gevallen geeft ons hier de afleiding des woords den oorsprong van het er door afgebeelde aan de hand. Het woord *klucht* komt van *klieven* en beteekent zooveel als kloof (1); immers, *de pause*, zoo men het in de XVIe eeuw zeide. Het woord *zotte*, bij dat van *klucht* gevoegd, bepaalde dus den aard van dergelijk spel, welks opgeruimdheid inderdaad eene kloof tusschen het ernstige abel- of mysteriespel uitmaakte. Men eindigde met het enkele woord *klucht* tot die opgeruimde vertooning uit te strekken. Vroeger weleens met *kluite* verwisseld, werd het nu met de conventioneele beteekenis omkleed, die het tot heden bewaard heeft. Ook werd dit spel *esbatement* of *batement* genoemd; schoon dit woord, zichtbaar van de Franschen ontleend, bij dezen evenals bij ons, weleens eene breedere beteekenis ontvangt (2).

Men moet de benoeming van *sotternie* niet ophelderen, die reeds omtrent het midden der XIVe eeuw, zoo 't schijnt, aan dergelijke *farcen* werd gegeven, blijkens de bekende *sotternien*. Dit waren de verschillende namen eener en zelfder zaak.

Die *abele spelen* en *sotternien* werden, luidens den tekst, voor allen opgevoerd, « heren ende goede lieden, arme ende rike » : hierin stond het mysterie met die op den schouwburg vereenigde spelen

(1) Cf. *farce*, opvulsel, klucht.

(2) Zie Dr Van der Meersch, *Kronyk der Rederykkamers van Audenaerde*, in *Belg. Mus.* VI (1842) bl. 374.

gelijk; als uitdrukking van den liefderijken godsdienst richtte het zich tot kleinen en grooten, tot alle geloovigen; maar het Nederlandsch kerkbestuur moest de klucht verstooten : het mysterie stond immers tot de klucht als de ziel tot het lichaam. En zeker, indien *Die eerste Bliscap van Maria* misschien eerst den tempel heeft verlevendigd, gebeurde dit zonder opgevolgd te zijn van « wat sots », gelijk dit plaats had met het vertoonen van dit mysterie buiten de kerk (1). Het stichtende volksdrama had dus den tempel voor de straat verlaten, en niet zijn godsdienstig, maar zijn officiëel karakter afgelegd. Het tooneel had niet langer uitsluitend de zending, de geloovigen door 't voorstellen van bijbelsche verhalen te onderwijzen, tot godsvrucht te leiden, tot geloof op te wekken, en zijn werkkring was zoo niet wereldsch geworden, dan toch bijna onbepaaldelijk verbreid.

Indien het bewezen ware, zooals 't men, op de *abele spelen* en *sotternien* steunend, heeft beweerd (2), dat de wereldsche spelen vroeger in Nederland dan bij de Duitschers, Engelschen en Franschen zijn ingedaagd, zou 't vermoedelijk zijn, dat men bij ons de mysteriën in de kloosters en kerken niet later dan bij die volkeren heeft ingevoerd, maar van dit alles is er niets bewezen. Het is niet voldongen, dat die afwijking van 't godsdienstige oordeel der middeleeuwsche spelen vroeger bij de Nederlanders dan bij de andere natiën is opgekomen. Men is 't volstrekt niet eens over het tijdstip van

---

(1) L.-G. VISSCHER, *Beknopte gesch. der Nederl. letterk.*, Utrecht, 1851, I, 242.

(2) Prof. SERRURE, Inleiding op *Le Jeu d'Esmorée*, t. a. p. (zie bl. 240 hierboven).

't opstel dier *abele spelen* en *sotternien*, op welker grond men de gezegde bewering getimmerd heeft (1).

Misschien zijn zelfs die *abele spelen* sterk verbeterde navolgingen van vreemde stukken, gelijk dit het geval is met onzen *Reinaert de Vos;* zoo iets echter laat zich van de *sotternien* niet denken, die oorspronkelijk zijn in opvatting en behandeling, en, als voor 't volk geschreven, met vollen greep in 't lagere volksleven tasten; ja, als dusdanig voor de studie der geschiedenis en voor de kunsttheorie het grootste belang aanbieden. Dit hooger ridderlijke en hoofsche leven, in de *abele spelen* afgeschilderd, steekt hier bij dit lagere volksleven der *sotternien* te sprekender af : het is eene bevallige, blanke vrouw, achter welke zich een moor, als page, vertoont : gelijk dit bij vroegere portretten weleens, uit tegenstelling, geschiedde. Doch wij moeten over die Kluchten vooral een woord zeggen, omdat zij dikwijls met degene der Rederijkers in trant en toon samenhangen, en, met hetzelfde doel geschreven, van hetzelfde grondbeginsel — de schildering naar 't leven — getuigen : want van 't volk uitgegaan en voor 't volk optredend, beoefenden de Rederijkers het vak der Klucht met voorliefde.

Op die *abele spelen* en *sotternien,* aldus vereenigd, valt er niet veel ten voor- of nadeele der voorvader-

---

(1) Wij twijfelen; immers speelde men te Rijsel reeds in 13.. het romantisch spel van *La fieste d'Aimeri de Narbonne*, en de *Esmoreit* kan van dien tijd zijn. Veel is over den tijd getwist, waarop dit stuk met zijn annexen zou geschreven, en gespeeld zijn; zooveel geleerde hoofden, zooveel zinnen. Men wankelt tusschen de XIIIe en XIVe eeuw : HOFFMAN VON FALLERSLEBEN, die het uitgaf, meent omtrent 1350; Dr SNELLAERT denkt nagenoeg mede zoo; SERRURE vader en zoon, vervroegen dit tijdstip, evenals ANDRÉ VAN HASSELT en zijn vertaler W.-J.-C. VAN HASSELT, in *Den Gids*, Amst. 839, bl. 152-202; Prof. JONCKBLOET laat het vraagstuk in 't midden,

lijke beschaving te redeneeren. Er bestond blijkbaar eene zedelijke *kunstkloof* tusschen de *heeren* en de *goede lieden* dier tijden : men speelde zeker alsdan, zooals nu, *abele,* d. i. vernuftige, uitstekende, edele (1) tooneelen voor de hoogere standen, van farcen voor de lagere standen gevolgd. Overigens pleiten wij voor de ontkiemende volksbeschaving dier dagen niet; en wij zouden dubbel ongelijk hebben dit te wagen in tegenwoordigheid eener XIV[e] eeuw — wil men die tooneelwerken daartoe brengen — welke zulke naar 't leven geschilderde tafereelen opleverde, de afbeelding er van duldde en toejuichte, en zichzelve, zonder blos of blaam, ja, met openbaar genoegen, in dien spiegel weervond!

Wie er dan ook, de dichter of dichters, wie er dan ook de spelers van mogen geweest zijn, deze hadden een bepaald doel : zij stelden zich voor evenzeer den patriciër als den poorter, evenzeer den ridderlijken zin der beschaafde als de grove zinnelijkheid der onbeschaafde gemeente te streelen : zij trachtten « kleenen ende grooten, riken ende armen » te verlustigen. In eenen tijd dat, met 's lands vrijheden, de welvaart en weelde der ambachten en neringen hoog geklommen was, had het volk daaraan behoefte. Men trachtte, na voor 's levens onderhoud gezorgd te hebben, ook naar voedsel voor den geest; vooral, naar uitspanning. De vorsten hadden hunne zotten,

---

(1) VONDEL's eerste versen in *De Heerlyckheyd van Salomon* luiden :

Wat zydy zaligh! die ghy [ghy die] abel van verstand
Uw rymen mate steld nae dat u yver brand.

POOT spreekt nog bij den aanvang zijner *Minnedichten* (*Klage*) van :

Een abel Nimfelijn dat d'eêlste schoonheid eert,

en toont duidelijk, dat *abel* en *edel* synoniem zijn.

het volk moest de klucht hebben, en het volk, dat betalen wil, gebiedt zoo wel aan den volksdichter, als de vorst die beloonen wil, aan eenen gelegenheidsdichter.

Uit de enkele opgave, dat die kluchten het lagere leven dier zuivere tijden afschilderen, gevoelt men dadelijk wat de kieschheid op onzen tijd er berispelijk in moet vinden; maar men beseft tevens, wat er te leeren valt uit die ongekunstelde tafereelen voor hem, die wil weten wat onze vaderen, althans in den lageren handel en wandel, zijn geweest.

Het tijdschrift *De Gids,* VAN VLOTEN, prof. JONCKBLOET, allen hebben over die *sotternien,* als kunststukken beschouwd, de gunstigste getuigenis afgelegd, en ze dus in dien bepaalden zin, voor even *abele,* d. i. vernuftige spelen gehouden, als degene, die destijds als strenger van aard met dien eerenaam werden onderscheiden. Ook, lang vóór die *sotternien* bekend waren, heeft G. VAN HASSELT, in zijn werkje *Over de eerste vaderlandsche Kluchtspelen* de belangrijkheid er van bewezen : trouwens die geleerde had dit vak bij de Rederijkers bestudeerd, om dan zijne nieuwe uitgave van KILIAAN met vele woorden te verrijken. Evenals later HUYDEKOPER, had VAN HASSELT dus grondig leeren kennen wat middelen die studie aanbiedt, zoo wel voor de verklaring van vele anders onverklaarbare uitdrukkingen, als voor de doorgronding van voorvaderlijke zeden en gebruiken; kortom, voor al hetgene tot de vaderlandsche archeologie, ook in een maatschappelijken zin genomen, behoort. « Die spelen », zeide hij reeds, over BREDERO sprekende, « al waren zy niet zo geestig, of voor andere « genoemde zaken nuttig, zouden om de oudheden, « die zy bevatten, wel verdienen geraedpleegd te « worden : immers in dat opzigt moet eene dikke

« kruik, met grof festoenwerk van onse voorouders « gelyk staan aen een glad eenvoudig aschvat der « Grieken en Romeinen, want die de oudheden alleen « voor het kunstige gebruiken, vrees ik, dat van veelen « de naam van Oudheidkenners zal verweigerd wor« den (1). »

De kluchten, buiten de bron van woorden die zij ontsluiten, bieden eene nog rijkere mijn van spreekwijzen en spreekwoorden aan. Eenige dezer laatste leven nog voort, ten bewijze van vroegere populariteit der bevoorrechte klucht, en zijn enkel door den tekst, waaruit zij voortvloeiden, heden te verklaren. Wie b. v. wil weten, waarom men in Holland den naam van *Jan Salie* op sommige mannen toepast, leze de klucht *Jan Salie* van WILLEM HOOFT; zoo heldert ook de klucht HANSKEN VANDER SCHELDEN, waarin de duivel *Hendrik* wordt geheeten, het oude spreekwoord op : « Hij zou zweren, dat de duivel *Hendrik* heet (2). »

Men vergunne ons tot verder betoog van het velerlei belang, dat de Rederijkerskluchten aanbieden, iets uit HOUWAERT, een man, als volksdichter fijn van opmerking, te putten. Het is een fragment der *Samenspraeck tusschen den ouden man en de jonghe vrouwe* :

Den ouden man.

Rijckelijke habyten, baghen ende ringhen
Wilt sy van my hebben, met meer ander dinghen
Als borduurde paruycken en langhe kraghen ;
Ja, braseletten en ketenen wiltsy draghen,
Ghelijck een groote madame.

(1) Beroepen werk, bl. 89-90.

(2) PR. VAN DUYSE, *Eenige spreuken opgehelderd*, in *De Eendragt*, Gent, nummer van 16den November 1851, bl. 51 van den zesden jaargang.

Wie leest zulke beschrijving zonder zich het prachtige costuum der aartshertoginne *Isabella* voor de verbeelding te brengen, zooals de kunst ons die Spaansche prinses in al hare schittering heeft overgebracht (1)? De oude man vervolgt :

Ghy doet my dickwils door 't reepken springhen,
Wel zevenmael tsdaechs naer u behagen,
U falie moet ik vouwen (2), u zoolkens vaghen,
U kleerkens kuysschen, en u ploykens stellen,
U spijse koken, u appelkens schellen
In wijn ghedoopt, bestroeyt met vyer zaeykens.
En ick hael u pasteykens, taertkens en vlaeykens;
Ick hael u bastaert (3), om soppekens te weyken;
Ick hael u Ypocras en Maleveseyken;
Ick dien u, als waert gy een princesse, ziet?

De Jonghe vrauw.

Zoo eet gy oec mede, en doet gy niet (4)!

---

(1) Zie onder andere het portret, gevoegd in VAN MEERBEECK'S *Chronijk van de Ned.* (Antw. 1620, over f° 909).

(2) *Falievouwer*, nog in Vlaanderen bekend; volgens WEILAND een pluimstrijker; eigenlijk een dienaar tot in het overdrevene, blijkens HOUWAERT's uitdrukking.

(3) Bastaerd-wijn, *Vinum passum*, *vinum dulce et generosum* (KIL.) beteekenis, die de verklaring van *best-aerd* aan 't woord *bastaerd* gegeven, versterkt.

(4) Ook vele Refereinen ontleenen hunne waarde aan deze en dergelijke bijzonderheden van het volksleven : als een tegenhanger dezer plaats dient eene strophe getrokken uit de reeds aangehaalde *Refereinen* te Antwerpen, bij Jan van Daesbergh geprent :

Suycker met pollepels, dats nu den aert.
Een gebrade boterken, gheen cost ghespaert.
Na maeltyt Ypocras, dats een ghilde (dischvereeniging),
Fysamen, lampraeskens, lopende int wilde;
Snoecken bereyt en amaudereyt;
Stuer en salm, wient deert of schilde;
Een harinck eenen stuver, eer mer na beyt;
Eyerkens als rooskens, net bespreyt;
Inghelsche tartkens, voor de edele lijven;
Een amandel boterken ons ooc wel greyt.
Laet al comen, al sonder pover beclijven.
Tgoet hoort der werelt; het moet er blijven.

Buiten dit voorbeeld zal eene enkele aanmerking genoeg bewijzen, hoe gegrond de archeologische verdediging der kluchtspelen is : sommige derzelve hebben veel gemeens met de *Fabliaux*, en men weet tot wat geleerde aanteekeningen deze aan LEGRAND D'AUSSY stof hebben opgeleverd.

Dit kan niet anders : de klucht is de bezielde uitdrukking des volks uit die dagen; zij is er de *roman des mœurs* van, die altijd juist geen moreele roman is. Zij maakt de bezielde volksliteratuur uit, waarmede eene vreemde factorsliteratuur niets gemeens had. Men mag inderdaad tot de kluchten al die voorbrengselen rekenen, waarin zich het gedramatiseerde getypeerde volksleven, wel kunsteloos, doch los en levendig, weerkaatst, gelijk dit b. v. het geval is met *Mariken van Nimwegen*. Vrijheid en waarheid in 't naschilderen, was er de inspiratie van. Ook behield de klucht niets van haar Nederlandsch karakter dan haar bloote naam, eens dat zij zich niet meer vrij kon uiten en uitstorten, eens dat de plakkaten den lach der klucht oproerig, althans verdacht, hadden verklaard, want nu trad kunst, of liever gekunsteldheid, in plaats van luim en leven op.

Een schrijver heeft dit reeds opgemerkt, bij 't opperen der vraag : hoe het zoo recht populaire

---

Een ander Referein uit hetzelfde werkje gewaagt van de kinderspelen, evenals HOUWAERT's *oude man* van « door 't reepken springhen. » De slotregel luidt : Hey hey, voorleden tijd, waer sidi dure (door)? Het stuk vangt aldus aan :

Inder tijt mijnder kintsheyt onbesneden,
Heer Bayliu of ter bare was mijn spel,
Oft bock over haghe, met lichten leden
Te springene, ende coucouc heerken, rij ic wel;
Te clossen, te toppen, ende dat monniken snel
Te drayene, enz.

blijspel bij ons te gronde is gegaan? Hij vond, dat gebrek aan vrijheid er de eerste oorzaak van is geweest, in een tijd dat het streng verboden was met eenigen staat en eenige instelling, met eenig begrip en gebruik te spotten en te lachen. « De vrijheid » voegt hij er bij « die zich de Rederijkers « vroeger tegen den koning en den godsdienst ver- « oorloofd hadden, en die toen, als krachtig hulp- « middel tot bevordering der onafhankelijkheid en « der hervorming, toegejuicht was, werd misdadig « eens dat zij dit wapen tegen de nieuw gevestigde « regeering en de nieuwe leer begonnen te gebrui- « ken. » Als tweede oorzaak geeft die schrijver op, dat in Holland omtrent het laatste der XVIIe eeuw en vooral in de volgende, het publiek merkelijk in beschaving vooruitgegaan was, terwijl de blijspeldichters op dezelfde hoogte waren blijven staan. Daarbij kwam dat de dartelheid van het populaire blijspel in dadelijken strijd stond met de gestrengheid van het heerschende Calvinisme; zoo stapte men van de ruwe Hollandsche klucht tot het beschaafder Fransche blijspel over; en ging 't orgaan onder dat destijds even krachtig was als thans de periodieke pers, en dat ten huidigen dage in Noord-Nederland blijft ontbreken (1).

In Vlaanderen ging de zaak omtrent op dezelfde wijze toe : de klucht, welke de ijzeren Spaansche voet -- zoowel die van Alva en Parma als die van

---

(1) L.-PH.-C. B., *Marieken van Nijmegen*, in *den Gids*, Amst. VII (1857) 2e deel, blz. 618 waar hij zegt : « De ridderroman, de sproke, « het treurspel, het leerdicht zelf was vertaling of althans navolging, « het volkslied en de romance gemeen goed van den geheelen Duitschen « volksstam, maar de klucht was ons wettig eigendom, was nationaal « erfgoed en tierde daarom nergens weliger dan hier. »

Albert – op den gorgel was gezet, werd het levenselement mede kwijt. Zij verviel in het platte of zoutelooze, in dadelijken strijd met eenige Calvinistische strekking, aan 't Vlaamsche karakter doodvreemd; maar met de taalmiskenning van ongeletterde grooten of half-grooten, ging men ook tot het vreemde over; ja, de verdwaasde burgertooneelist gaf zich niet altijd de moeite het Fransch tooneel voor de zoogezegde nationale rhetorika te vertalen : in zoo verre dat de Vlaamsche schouwburg nog ten jare 1830 geene enkele nationale klucht had aan te toonen!

Doch keeren wij tot de oude Rederijkerskluchten terug. Hunne samenstelling betoont, dat de aanschouwers der *sotternien* weinig verschilden met degenen, die de zotte kluchten der kamer bijwoonden. Wij hebben bereids een woord gezeid over 't ruw zinnelijke, aan die stukken eigen, die hierin te weinig van de *sotternien* verschilden. Laat ons zien hoe ALBERDINGK THIJM over dit gebrek aan kuischheid denkt. Deze æsthetieker beschouwt in onze literatuur het voortbrengsel van dat *ruw zinnelijke* als eene der uitingen der kunst, aan dit tijdstip der *Renaissance* eigen. « Aangezet door de vormdrift », zegt hij, « die geen « mensch ooit geheel verzaken kan, en niet meer « geleid door het hooger christelijk beginsel, noch « ook door de geleerdheid welke smaak inboezemde, « voor het in zich-zelf vaak verheven, maar met « betrekking tot de maatschappij, waarin het her- « boren werd, koud en beteekenisloos beeldenspel der « Grieksche Heidenen, trad er [nog] een derde kunst- « richting te voorschijn — die van de trouwe navol- « ging der uitwendige natuurvormen. Ziedaar de deur « opengesteld voor slaafsche nabootsingen van zaken, « die des nabootsens niet verdienden : maar deze « richting had voor 't minst de deugd van een trou-

« wen spiegel te geven van den persoon des dich-
« ters (?), en van op de meerderheid des volks te
« kunnen werken (1). » Onzes dunkens ziet dit op de laakbare kamerkluchten, en hare afwijking van 't schoone : zij toch werkten krachtiger dan eenige andere kunstuiting op de meerderheid des volks. Maar was inderdaad het ruw zinnelijke er van aan het tijdstip der *Renaissance* eigen? Was het bij gebrek aan leiding door het hooger christelijk beginsel of gebrek aan geleerdheid ontstaan, welk laatste gemis *destijds* bijzonderlijk op de kameristen neerdrukte? Zekerlijk neen? Immers de ruw zinnelijke *Lippijn,* te eener tijde met den zielinnemenden *Esmoreit* opgevoerd, behoort niet tot de *Renaissance,* maar is wel volbloeds middeleeuwsch. Welnu, indien hier, als in *Reinaert de Vos,* de treffende, maar schaamteloos naakte natuurschildering optreedt; indien zij, wij herhalen 't, te scherper bij 't voorafgaande *abel spel* afsteekt, men schrijve zulks eenvoudig aan 't dualisme der volksziel toe: beurtelings toch lacht het volk luidkeels, als een sater, bij een dartel schouwspel met de laagste natuur, of, als *Andromache,* bij het teederste tafereel, lacht het, — al weenend.

Onbetwistbaar daarentegen is hetgeen ALBERDINGK THIJM, met het oog op 't hervormde Holland, zegt, dat de Rederijkers nu op den drievoet, dan op de kermisplanken sprongen, en vaak door de laagste en zedelooste voorstellingen het volk in zijne dierlijke lusten vleiden; maar als die geleerde dit toeschrijft aan de vrijheidszucht, uit de Hervorming gesproten, gaat hij dan niet te verre? Wij spraken reeds van de kluchten der XIIIe en XIVe eeuw;

---

(1) *Gedichten uit de verschillende tijdperken,* Amst., 1850, I, blz. 157-8.

men denke nu mede aan CORNELIS EVERAERT, van Brugge, den beroemdsten ebatementenfactor van 't begin der XIVe eeuw! Deze toch leefde in eene Vlaamsche stad, wier kamers t'allen tijde onder de meest katholieke van België rekenden. En toch, wat is ontuchtiger dan eenige zijner kluchten? Wat stichtender, hoe vervelend anders ook, dan eenige zijner zinnespelen? En hoe maakte het later OGIER, de schoolmeester van Antwerpen? Was die een tuchtmeester?

Dan, wat schaduwzijde de oude klucht dus aanbiedt, ze mist voor kunst en kennis geenszins hare lichtzijde. De oefening van het Nederlandsche kluchtspel, van de XIVe tot de XVIIe eeuw doorgezet, dient dus niet verwaarloosd te worden. Uit het volle Nederlandsche volksleven ontsproten, levert het meer vrije en stoute dan bestudeerde en fijne volksschetsen. Het reikt eene ladder toe aan onzen tijd, om zich van de klucht tot het populaire blijspel te verheffen. Men overtuigt zich van dit gezegde in de proeven uitgegeven door VAN VLOTEN (1). Die beoefening heeft, buiten haar taal- en oudheidkundig belang, ook hare æsthetische waarde, ten opzichte van het principe, waarvan die kluchten uitgingen, en niet ten opzichte der middelen die er in aangewend werden.

Het drama, het blijspel, zelfs de klucht, heeft thans een hoogere zending te vervullen dan die van *'t lagere* volksleven, uit zijnen schuilhoek, ongesluierd in 't daglicht te rukken, en dit om de menigte te doen lachen! Of dient niet in onze dagen het blijspel eene keurige schilderij van den mensch en

---

(1) *Het Nederlandsche kluchtspel van de 14e-18e eeuw* [2e vermeerderde uitgave, 1879].

de maatschappij op te hangen (1)? *Ut pictura poësis.* In wat eigenlijk *kunst* heet, heeft het tooneel sedert de *Sotternien* en *Kluchten* meer dan éénen stap gedaan; hetzij in de handeling te ontwikkelen, hetzij in den knoop te leggen, en te ontbinden; « maar « men moet de oude meesters bestudeeren, van hen « de *kunst* leeren natuurlijk te spreken, naar het « leven te schilderen en *ridendo dicere verum,* de « handeling, de knoop van het stuk is veelal bij « hen verwaarloosd; maar de dialoog is voortreffe- « lijk, zelfs bij de lateren en in het tooneelspel, gelijk « bij LANGENDIJK (2). »

§ II. — FACTIE.

De factie is meestal een kort, in 't lage vallende kluchtspel, dat van zijne opstellers, de factors der gilden, zijnen naam zal ontleend hebben (3).

Somtijds wordt in den naam, aan de personages gegeven, reeds dezer karakter aangeduid : eene kunstgreep nog heden door enkele blij- of kluchtspelschrijvers gebruikt. Zoo treden in eene factie, voorkomende in de *Spelen van Sinne* van Antwerpen

(1) « Ik heb altijd een afschuw gehad van gemeen volk, zoo « wel op 't tooneel als in de wereld, zeide mij de voorzitter van « een onzer voornaamste reciteerkamers, en kan mij niet voorstellen « dat de omgang er mede, wáár dan ook, iets anders kan doen dan den « smaak en de zeden bederven. » Het opvoeren van helden en heldinnen die tot het Janhagel behooren kan enkel het repertorium eener natie bederven.

(2) *De Gids,* t. a. p. — Zie mede het gunstig oordeel over de *Sotternien* uitgebracht door Dr JONCKBLOET, *Gesch. der Midden-Nederlansche dichtkunst,* III, 565-569, en de voorrede van *het Nederlandsche Kluchtspel,* door VAN VLOTEN, blz. 7.

(3) Het woord factie beteekende niet altijd eene klucht, maar ook wel in 't algemeen een spel van den factor uitgaande, blijkens het factiespel van PIETER DE HERPENER voor de inhuldiging van Philip II binnen Antwerpen (1556) geschreven.

(1562), nauw drie bladzijden groot, met den « herault » *Tgoetwillich Herte*, de volgende personages op : *Heyn Corsel, Peer Dulcop, Ghys Corthoot, Lys Quactbeck, Griet Suermuyl, Truy Spijtighe* en *Meester Ian Goet-bloet.*

In eene andere factie : *den Patroon van den Alven,* gespeeld door 's Hertogenbosch, te vinden in dezelfde *Spelen van Sinne,* komt een liedeken voor, eindigende aldus :

Denkt soo ghy sijt ten halven,
eest haest ghewonnen spel,
Ons Patroon vanden Alven
sal u met sijnder salven
Bestrijcken alsoo wel.

Een slot dat later, onder inspiratie van 't rijm, op den wreeden hertog dikwijls werd toegepast.

Niet ongeestig is eene andere korte factie, die men in dezelfde verzameling aantreft, en die op de verschillende wijndranken slaat, waar de afstammelingen der Germanen nog meer van houden dan van 't voorouderlijke bier.

De hoofdpersonnage is *Bacchus* « sittende voor zijnen wijngaert met vier dieren bij hem, als een Leeu, Simme, Schaep, Seughe. » Er ontbreekt aan den blijden God geen degelijke hofstoet : men ziet er *Malevescye, Rommeneije, Anjoye, Ay, Anseroose, Rijnschen wijn, Delen wijn, Landt-wijn*, en, ja, *Leeus bier* (1), « Rintschen wijn » noemt zich zelven HANS VAN CUELEN (Keulen) terwijl de « Delen wijn » getuigt, dat hij « wt den Duytschen lande », en de « Rommenye » van zijnen kant « wt Spaengien » komt.

---

(1) Zou dit ook den *Klauwaert*, destijds, naast den *Crabbeleer*, bekend Vlaamsch bier, aanduiden ?

Nadat die vreemdelingen zoo deftig mogelijk in een quatrijn hunnen lof hebben opgesneden, treden « Lantwijn » en « Leeus bier » voor, niet enkel met het oogmerk om zich zelven te prijzen, maar tevens om te moraliseeren.

Lantwijn.

Ben ick nerghens ghesien onder Bacchus benden,
Ick peyse iaick : want ick ben hier te lande ghewassen.
Ick can, soo wel als ander wijnen verblenden
Sin en memorie van die my drincken en brassen.

Leeus bier.

Waer sijn dees roemers groot van namen?
Als (al) schijnen haer curen vremt, ick wilse beschamen,
Ick, Leeus bier, can zoo menich dronckaert doen springhen,
Huppelen en tuymelen tsijnder blamen.
Ick doen in taveerne soo menigh lieken singhen.
Dus moet ick nast Bacchum sitten, hooghe van famen;
Want Leeus bier can alle dronckaerts dwinghen.

Hierop volgt, uit den eigen mond van vader *Bacchus*, de verklaring van 't vreemd hem omgevend dierengezelschap :

Wat heb ick scholieren » vremt van manieren,
Die Bacchum vieren » soet en delicaet.
Huerlieder ghelaet » is diveersch van hantieren.
In alle quartieren » sietmen sulck overdaet.
Deen stelt hem tot vechten, als een leeu obstinaet,
Dander, als simmen, veel wonders versieren,
Desulck, als seughen, sijn ghulsighe ghieren;
Som slechten tschaep, als by desen vier beesten blijct;
Elk kenne hem selven wyen hy gelijct (1).

---

(1) Deze vanouds bekende allegorie werd, op MOERMAN's spoor, door VONDEL aangewend in zijne *Vorstelijke warande der dieren*, genomen uit de volgende Joodsche overlevering : toen Noach den wijn plantte, offerde Satan een schaap, een leeuw, een aap en een zwijn. Die vier dieren beteekenen de vier graden der dronkenschap; als een man begint te drinken, is hij zoo mak als een schaap; dan wordt hij stoutmoedig als een leeuw; daarna verandert zijn moed in de dwaasheid van een aap, en eindelijk wentelt hij zich in het slijk, als een zwijn.

§ III. — De Comedie.

Wij moeten beknoptelijk nagaan wat kamp het dramatische blijspel of de comedie, vooral in de XVI[e] eeuw, beproefde, eer zij op 't einde der zeventiende door 't vertalersgild alom bestreden, voor het Fransche blijspel 't hoofd moest in den schoot leggen.

Men heeft te recht aangemerkt dat er in 't begin der XVI[e] eeuw drie elementen van het Nederlandsche tooneel bestonden, die elkander den voorrang betwistten, en die wij naar hunne geboorte aldus rangschikken : het *romantische,* een naklank der *abele spelen,* nu gewijzigd door de kennismaking met Engelsche, en vooral met Spaansche tooneelstukken; het *allegorische,* dat zich met zinnekens behielp, en eindelijk het *klassieke,* dat de drie eenheden voorstond, en wel eens doordreef (1).

Twee of drie dezer elementen waren inderdaad destijds aan de *abele spelen* gemeen, 't zij men ze Bijbel- of treurspel heette, en wij zagen er een voorbeeld van in VONDEL's *Pascha.* Welke der drie zou in 't Blijspel, of zoo men 't heette, de Comedie, in den breederen zin van drama opgevat, eindelijk autocratisch heerschen? Wij zetten elders nader uiteen, wat de Rederijker BREDERO poogde om het romantieke in de Kamers te doen zegepralen, dat meer handeling, meer leven aan zijn personages instortte, dan het klassieke, doch althans in 't blijspel geenszins voor nationaal element kon rekenen, en bij eene vertaling volstrekt te verhollandschen was. Wat OGIER in 't Zuiden daartoe bijvoegde dient ook elders breedvoerig nagegaan; maar had datzelfde Antwerpen,

---

(1) Zie SNELLAERT, *Het Vlaemsch tooneel,* bl. 35, welke die elementen opzettelijk heeft nagegaan.

met zijne *Sinjoors*, geene andere Rederijkers, die LOPEZ DE VEGA en CALDERON op 't spoor streefden? Inderdaad Jonker FREDERICO CORNELIO DE CONINCQ schreef vier jaren vóór OGIER eene Komedie op den reghel :

> Bedwonghen liefde baert veel onrust, leet en pyn,
> Maer vry verkoren trouw is heyl en mediceyn.

Dit stuk werd in 1635 door de *Violieren* vertoond, waaronder de schrijver in 1629 « als liefhebber » was aanvaard. Evenals LOPEZ DE VEGA bestendig zijne stukken in drie *Jornades* of dagen verdeelde — niet tegenstaande vele jaren tusschen deze verliepen — zoo schikte de liefhebber-Violier zijne Comedie in drie deelen (*actus*), gelijk de *Esmoreit* het in twee is. Buiten eene goede leiding bevat dit intrige-stuk een eigenaardigen versbouw, die nog eens heden dient overwogen te zijn. De deftige personen namelijk galmen alexandrijnen uit; de ondergeschikten spreken in prozaregelen, met een rijm afgeperkt; wat het komische element, daarin te zamen met het moraliseerend optredend, betreft, moet men bekennen, dat dit niet ongelukkig was bewerkt. De knecht speelde de rol van nar, en 't volk trad, met zijne alledaagsche wijsheid, als koor op.

Men vertaalde zelfs CALDERON's Comedie *Het leven is een droom*, voor 't Vlaamsch tooneel, doch het toefde niet lang of het komisch element werd misbruikt : sommigen schreven geheel op zich zelven staande komische tusschenspelen voor die eigenlijke dramata; men ging nog verder : men schoof eene klucht tusschen elk bedrijf van een treurspel. Zoo bezitten wij eene onuitgegevene vertaling van CORNEILLE's *Horace* op dergelijke deerlijk kluchtige wijze mishandeld. De vertaler en kluchtschrijver schijnt

van Veurne te zijn geweest (1) en dit heette men een *tragi-comedie*!

Liever dan bij die rhetoricale heiligschenderij van CORNEILLE 's genie stil te staan, zeggen wij nog een woord van een anderen Violier, die destijds zijne oogen naar de Spaansche letterkunde wendde : WILLEM-IGNAAS KERRICX, van Dendermonde, die samen de dichtpen en den scheppenden beitel hanteerde op het einde der XVII[e] eeuw : zijn *Gouvernement van Sancho Panca,* te Antwerpen gedrukt, is een stuk, dat WILLEMS eener omwerking waardig schatte, en dat werkelijk deze in Holland heeft ondergaan (2).

IV. — Zangspelen.

§ I. — DE MUZIEK.

In vele werken der Rederijkkamers ontmoet men getoonzette liedekens, die zeker aan de liefhebbers der muziek welkom zullen zijn, en door een hunner verdiende opzettelijk nagegaan te worden : onder andere is dit het geval met de *Schadt-kiste der Philosophen ende Poeten.*

Niet zelden toch werden in die bundels, vol scolastieke subtiliteiten, als de verlevendiging dier dorre

---

(1) Achter het stuk staat de goedkeuring van den proost der Kamer. « Ick vinde hier niet tegen ons gheloof, ofte chiistelijke eerbaerheyt, behoudens dat er geen onghemanierlheyt gepleect sy, in de gesten. In Veurne, 31 Maerte 1699. Get. I.-P. SEYSES, pastor en canonic van Sinte Walburch ».

Hier dient evenwel opgemerkt, dat sedert 1613 de tooneelstukken, te Veurne opgevoerd, vooraf moesten « oversien ende goetgekeurt » zijn door den pastoor van de hoofdkerk dezer stad.

(2) SIMON VAN DER CRUYSSEN, *Het Gouvernement van Sanche Panche op het eiland Barataria.* Den laatsten druk. Amst. 1709.

stof, eenige liedekens tusschengeschoven, waar de genoteerde muziek weleens bij werd geplaatst. In een *Spel van Sinnen* worden ons de gebruikelijkste speeltuigen van 't midden der XVI[e] eeuw opgegeven. De personage *Wellustich* zegt aldaar :

Daer om doet dan naer my, Wellustich, leven.
Vreucht zal u aencleven, niet om verienten,
Leert hem spelen op alle fraey instrumenten,
Op herpen, violen, cincken en fluyten.
Op clavecimbalen, hauboysen, oft luyten.
Tes doirbuirlijckste hantwerck om ghebruycken :
Want het doet den droeven gheest ontluycken (1).

Somtijds waren de liederen op de wijze van eenen psalm getoonzet.

Dat de Rederijkers al vroeg belang stelden in de muziek, bewijst het tiende artikel van de instelkaart der Gentsche Fonteinisten, door ons vroeger aangehaald (2), waar er spraak is van boete tot laste van hem, die hindernis zou brengen aan het voorstel des hoofdmans om « eenegherhande musi- « quen te doene by zanghe, spele of andersins. »

Die gezellige kunst bloeide ongetwijfeld in de Antwerpsche Kamer der vereenigde schilders en Violieren : elke klavecimbelmaker, die er in trad, moest haar een zijner instrumenten aanbieden (3).

---

§ II. — DE PASTORAAL.

Schoon dit dichtvak al vroeg bij de Spanjaarden het tooneel had beklommen, en vooral bij navolging

---

(1) *Het Spel van Sinne* van *Het Jennettebloemken* van Liere, op *Thaech-Spel* van Antw., 1561.
(2) Bl. 20 vlg. hierboven.
(3) VAN ERTBORN, bl. 21.

der Italiaansche herdersspelen aan de Nederlanden niet vreemd was gebleven, werd het maar luttel en vrij laat door de Rederijkers beoefend.

Het eerste stuk van dien aard, dat wij bij hen ontmoeten, is de heidensche Pastoraal door JAN THIEULLIER in 1620 geschreven, en oneigenlijk *Treurspel van Porphyre en Cyprine* genoemd, daar het een burgersspel is in een herdersspel versmolten (1). Omstreeks dien tijd werd HOOFT'S *Granida* geschreven, immers dit bevallige landspel moet onmiddellijk na zijne terugkomst uit Italië, als eene herinnering uit het land van GUARINI en RINUCCINI, opgesteld zijn. Men weet, dat HOOFT destijds nog in volle betrekking was met de Amsterdamsche Kamer, doch zich opeens verhief, daar VONDEL, de schrijver van het landspel *de Leeuwendalers*, verklaarde, dat hij zonder HOOFT geen VONDEL zou geworden zijn. CATS, hoe moraliseerend van toon, was geen officiëel rederijker, en zijne vervelende *Aspasia*, waarin hij den hofnar niet vergat, trekt maar half het karakter van een herdersspel aan.

In den grond had de Pastoraal geene strekking bij de modernen : zij scheen eerder eene parodie dan een kind der herderszangen van de Ouden te zijn. Zij kon dus slechts welkom heeten op een tijdstip, dat het volk geene behoefte meer gevoelde zichzelf in het voor hem gespeelde tooneel te hervinden. Ook was de pastorale tooneeldichter te dikwijls zonder individualiteit. Een groot heer, als

(1) Zie WILLEMS, *Verhandeling*, II, 73. De herderdichter WELLEKENS, een dier weinigen die in het begin der XVIII[e] eeuw bekend waren met de werken der Rederijkers, en ja, hun recht lieten weervaren, vergat THIEULLIER's stuk niet in zijne verhandeling over het *Herdersdicht*, geplaatst achter zijnen *Amintas*, naar TASSO (Amst. 1715, bl. 129-211).

CATS, JAN LAMBRECHT, van Brugge, dien wij geen brevet van Kamerist durven afgeven, bracht op het tooneel de liefde van Jacob tot Rachel (1). *Pan* liet niet na met de herders van Palestina een ballet onder de oogen des patriarchs en der dochteren van Laban te dansen. Dit stuk, in 1659 vóór den Brugschen bisschop VAN DEN BOSCH opgevoerd, wekte geene de minste opspraak; « By een volk » zegt Dr. Snellaert, « wien de vryheid van spraek en beweging ontnomen was, kon eene zoo slaepverwekkende letterkunde niet missen van byval te vinden (2). »

---

§ III. — LYRISCH TREURSPEL.

Reeds in het begin der XVII[e] eeuw, misschien ook vroeger, werden prijzen voor den zang door de kamers uitgeschreven (3); maar die kunstoefening bleef daerbij bepaald, en men vergenoegde zich met in de *Spelen van Sinne* een liedeken tusschen te schuiven, gelijk men dit in HOUWAERT en BREDERO kan zien. Van de Opera had men geen denkbeeld.

Men weet, dat het lyrisch treurspel, door zijne vereeniging met de muziek, in Italië tot stand kwam, en van daar over geheel Europa werd verbreid. Wij hebben 't bij ons, Nederlanders, ook in onzen tijd, nooit een hoogen trap aan volkomenheid doen bestijgen; als geen noodzakelijk element van vermaak in 't Neerlandsch hof, en nog veel minder in 't hof van België uitmakend.

---

(1) *Rachel ofte thooneel van oprechte liefde*, Brugge, 1662.

(2) *Het Vlaemsch tooneel in de XVIIe eeuw*, bl. 49.

(3) Zoo bekwam de Vlaardingsche Kamer *de Aeckerboom* den prijs « van 't beste singhen, » op het Haarlemsch landjuweel van 1607.

Op een mindere schaal ingericht, tot de evenredigheid van operaatjes verminderd, werd het door een Bruggeling Holland ingevoerd, en won het ook veld onder de Vlamingen. Over die laatsten hier een woord.

Oudenaarde geeft ons deswege eenige bijzonderheden aan de hand. Een zangspelkundig genootschap kwam aldaar op 't einde der XVIIIe eeuw tot stand, en ging eerst in 1813 verloren. Het werd volgender wijze geboren. Ten gevolge des opstands tegen keizer Joseph II was de te voren zoo bloeiende Rederijkkamer aldaar als te niet gekomen. Enkele muziekliefhebbers, oudleden der Harmonie, bekend onder den naam van *Vrye Patriotten,* vereenigden zich met enkele oudrederijkers, waaronder een oudlid van *den Fynen Laurier*, en gaven in 1792 eene vertooning. Eene maatschappij, ontsproot uit die samensmelting, die eerlang op haar eigen schouwburg comische opera's vertoonde, algemeen naar 't Fransch berijmd.

De *Leerzuchtige Jongheid* -- dit was de zinspreuk der maatschappij — bekwam van de municipaliteit in 1796 de zaal der Jezuïeten tot lokaal voor haar tooneel. Nu ontstond het genootschap van de *Vereenigde minnaeren der Rym- Spraek- en Zangkunde.* Het bloeide en groeide door hachelijke tijden heen, tot in de eerste jaren der XIXe eeuw, en bleef in 't Vlaamsch zingen gedurende al den tijd, dat de Fransche taaldwang den ingezetene op den hals drukte (1).

Andere steden volgden dit voorbeeld, en oefenden een niet te miskennen invloed op het volk uit.

---

(1) Zie de brochuur : *Iets over de Zangspelkundige genootschappen, op het einde der XVIIIe en het begin der XIXe eeuw te Audenaerde*, door J. SABY. Oudenaerde, 1844.

§ IV. — HET BESTENDIG TOONEEL.

Dat was de droom der Rederijkers in de XVII[e] eeuw, waarin het Vlaamsch tooneel de eenige volksliteratuur was gebleven, die naar oorspronkelijkheid bleef streven. Het was een schoone, vaderlandsche droom; het was 't voornaamste letterdoel, waar zij konden naar streven, een doel dat slechts na bij twee eeuwen worstelens eindelijk over eenigen tijd in die stad is tot stand gekomen, die D'ALENÇON uit hare vallen wegschopte, PARMA daar lang buiten hield, de stad wier magistraat t' allen tijde de Kamers bijzonder genegen en gunstig was (1), de stad die, meest van alle, dramatische schrijvers, ook in onzen tijd, heeft voortgebracht.

Men heeft geschreven dat JAN-FRANS VAN DER BORCHT, van Lier, het eerste denkbeeld zou opgevat hebben om een bestendigen schouwburg te stichten (1741-1750) (2) : wij bejammeren eenigszins dat zulks een misslag is; hij was van dit initiatief waardig : zeker bezat de Rederijker, die *de Jenettebloem* van gewijde treurspelen voorzag, eene ziel even vurig en stout als zijn stijl, en zijn *S[t] Jan den Dooper* verdiende zulk een Brusselschen schouwburg in te wijden. Men leze, om zich althans van zijne dichterlijkheid te overtuigen, de woorden, die de voorlooper des Heilands eerst tot het stamhuis van Abraham, besneden en onbesneden, en ten slotte tot den Heiland zelven richt. Dit laatste gedeelte, schoon wat weelderig in oneigenaardige metaphoren, is krachtig als 't overige, en luidt :

---

(1) De Antwerpsche kunstliefhebbers hebben in onzen tijd den eersten steen van dit bestendige tooneel gelegd.

(2) LAMBRECHTSEN, D. M., *Van de Nederduitsche Tooneelkunde*, bl. 78.

Rachel houdt nog niet op van claegen, nat becreten,
Om haer vermoorde soons, soo wreedelyk verdruckt....
Maer gy (Jesus) door 's Vaders wil, het slagmes vroeg ontruckt,
Staet aenstonts als een son te voorschyn aen te breken.
Op, joden! heydenen! comt aen syn vier ontsteken
Het lemmer (*lees*: *lemmet*) van uw siel! Wast u in 't heylig bad,
Op dat gy gensteren en vier van liefde vat,
Als 't groote moederlicht beginnen sal te straelen (1).

Maar het is niet die te weinig nagevolgde beoefenaar van VONDEL, het is zijn naamgenoot WILLEM VAN DER BORCHT, van Brussel, wien het ontwerp eens bestendigen tooneels het eerst in brein en harte oprees. Deze, vooral bekend door zijn dichtwerk *den Spieghel der eyghen-kennisse* (1643), had eene minder stout uitwellende dichtader, maar eene niet minder vaderlandsche ziel. Wat COSTER in Amsterdam met een weldadig doel, ten voordeele der kunst, tot stand had gebracht, dat wilde de Vlaming, ten behoeve der arme vondelingen, in Brussel tot stand brengen. Hij wilde, dat beide hoofdsteden van Zuid-en Noord-Nederland eenen zelfden tooneelkrans rondom hun blazoen zouden dragen. De zoon van Brussel kwam te vroeg: hij werd, zegt Dr SNELLAERT, in dit zoo menschlievend als vaderlandsch voornemen gedwarsboomd. Na een kort bestaan viel die stichting, waarvoor W. VAN DER BORCHT een koortsig treurspel vol moorden had geschreven, terwijl J. DE CONDÉ en C. DE GRIECK met hunne romantische, doch minder bloedige mysterien en treurspelen hunnen stadsgenoot waren bijgetreden. Ware VAN DER BORCHT's plan tot

---

(1) Zie WILLEMS, *Verh. der Ned. tael en letterk.* II, 169-171, Onder Jozef II stond binnen 't zelfde kleine Lier een ander dichter op, die VONDEL wist te beoefenen. Pater STEVENS, namelijk, dichtte het treurspel *Sodoma en Gomorrha* voor zijne tooneelminnende stadsgenooten. Men leze, en ja, bewondere den vloek des wrekenden engels over die steden (WILLEMS, t. a. p., II, 187-188).

rijpheid gekomen, zoo behoorde wellicht aan Belgie's hoofdstad de eer toe het nationale tooneel gesticht, het nationale treurspel geschapen te hebben (1).

Antwerpen verstond beter dat zij eene Vlaamsche stad was: zij had op eigen kosten de eerste vertooning doen geven des treurspels *Nero,* door W. VAN DEN NIEUWELANDT, die aan 't hoofd harer *Violieren* stond, maar de dichter, welke als treurspeldichter nabij VAN ZEVECOTE treedt, had, als deze, Belgie voor Holland verlaten.

Het ontwerp van W. VAN DER BORCHT kwam in de Scheldestad later wel niet tot stand, maar bekwam een soort van aanvankelijke uitvoering, ten minste leende het magistraat daaraan eene milde hand, toen in 1663 de *Violier* en de *Olijftak* voor het tooneel hunne krachten vereenigden. Deze Kamers hadden, tot dusverre, elk op haar tooneel, eerst voor niet, later tegen billijk intredegeld, gespeeld; nu bekwamen zij van de stad niet enkel de zaal der vergaderingen en die des tooneels, maar de wethouders verplichtten zich, in geval van *deficit,* ook in zulke ontmoedigende omstandigheid te voorzien. Sedert dien tijd heerschsten beurtelings het treur- en blijspel op dien bevoorrechten schouwburg. OGIER voerde een paar comedien van *de Zeven Hoofdzonden* ten tooneele des *Olijftaks* op; ADRIAAN PEYS vertaalde MOLIÈRE's *Tartuffe* en *Amphitrion* en schreef eigene treur- en kluchtspelen, terwijl een jaar na de gemelde kunstvereeniging, het overbekende stuk op de *H. Genoveva* verscheen (2).

Het was slechts op het einde dier eeuw dat het

---

(1) Dr SNELLAERT, *Het Vlaemsch tooneel,* enz., bl. 73-74.
(2) Zie bl. 251 hierboven.

ernstige tooneel het hoofd zou opbeuren : DROOMERS, in Brugge, en DE SWAEN, in Duinkerke, waren er de vertegenwoordigers van.

---

§ V. — DE SCHOOLDRAMATA EN DE SPELEN DER REDERIJKERS.

Tot zeker punt bestond er overeenkomst tusschen de Spelen der Scholieren en degene der Rederijkers. De grondstoffen der tooneelen van hen beiden waren nagenoeg dezelfde : beiden bewogen zich in 't godsdienstig leerzame, of in 't vermakelijk kluchtige. Geen wonder, zij hadden éene en zelfde wieg gehad, en 't schooldrama had insgelijks zijnen oorsprong te danken aan de mysteriën der XVe eeuw, die op kerkelijke feesten door de geestelijkheid en de aan hare zorg toevertrouwde jeugd werden uitgevoerd. Zoo vervulden in 1419 te Arnhem en te Dordrecht de scholieren op O.-L.-V.-dag eenige rollen in « ons vrouwenspeel, » dit gebeurde mede op H.-Sacramentsdag en gedurende de Passie (1).

Wel bleven die geestelijke dramata zonder invloed op de gezellen « der Conste », als in 't Latijn gespeeld; doch later heeft ongetwijfeld de vertaling van klassieke tooneelstukken ten gebruike der scholen voor de vertooning gemaakt, hare werking op de factors uitgeoefend. Immers vlocht de geleerde priester CASTELEYN de eerste de episode van *Pyramus en Thysbe,* op zijne manier nagebootst, in zijne « speel-wyse » gestelde historie dier gelieven, en BREDERO deed

---

(1) SCHOTEL, *Tilburgsche Avondstonden*, Amst. 1850, *Het Schooldrama*, bl. 217 vlg., welken schrijver wij hier meermals op 't spoor volgen. Zie aldaar bl. 288.

zijn best, om, naar eene Fransche vertaling, TERENTIUS te veramsterdamschen. De Kameristen konden zich den invloed der schooldramata op geener wijze onttrekken : deze toch werden hier en ginds op jaarmarkten, of wel op bruggen en pleinen vertoond, en allengs door anderen, in denzelfden smaak, of wel van geestelijken inhoud vervangen.

Tijdens de tweede helft der XVIe eeuw, toen de Kameristen voor de eerste maal, in 't aanschijn van 't bloedige drama der landsonlusten, hunne klucht lieten verstommen, werden zij weleens door de scholieren in hunne taak vervangen, die om hunne vertooningen niet verontrust werden. Deze speelden immers in de volkstaal niet. Zoo werden te Gent, den 18 Maart 1578, door de scholieren van den priester KERCHOVE het door hem gemaakte spel des propheets *Daniel* opgevoerd. Dit gebeurde tenzelfden dage der generale processie, gehouden op last van bisschop en magistraat, om God te bidden « dat hy het land van eenen goeden goeverneur voorzien wilde, ende eenen eerlyken peis met de hoofden der Geuzen verleenen (1). »

Na de Hervorming bleef het drama mede in Holland op de meeste scholen in zwang, doch weldra ontstond er een openbare strijd zoowel tegen de spelende scholieren, als tegen de Rederijkers. Daar de hooge Kerkvergaderingen niets over het school- en kamerdrama hadden besloten, stelde 't Dortsche synode de vraag voor : « Of men geestelijke comme-
« dien en tragedien der rhetorijcken in Duytscher
« talen spelen mocht? » Het antwoord was ontkennend. In dienzelfden zin beslisten het de Middel-

---

(1) *Vlaemsche kronijk of dagregister*, onderhouden door PH. DE KEMPENARE, uit het Latijn overgezet door J.-F. VAN MALE, uitgegeven door PH. BLOMMAERT, Gent, 1839, bl. 154.

burgsche Vaderen in 1581. Lange jaren daarna verzocht het nationale Synode de Staten, « Speelen van « Comedien, soo der geenen die sich selve Rheto« rijkers noemen, als andere omlopende Comedianten, « tooneel- en guichelspeelen » te verbieden (1).

Alleen in Friesland, waar wij geene Kamers mochten ontdekken, was het ook aan de studenten niet toegestaan, « comedien uit den woorde Gods « te vertoonen, als strekkende tot ontheiliging daer« van. »

Gemakkelijk ware het vraagstuk wegens het al of niet geoorloofde zulker spelen op te lossen geweest, hadde men begrepen, dat in dergelijke, zooals in alle *kunst*werken uit historische grondstoffen gebouwd, eene dubbele waarheid te onderscheiden valt : de historische en de poëtische; en dat de tweede in de schepping des dichters niet mag verzuimd worden. Maar dit *distinguo* was te eenvoudig voor die synodale rechters, dan dat het hen éénen oogenblik zou ophouden. 't Hervormde Duitschland had hun echter reeds eene les van beter verstand des vraagstuks gegeven. Op het einde der XVIe eeuw had men zich aldaar de pracht van den Roomschen eeredienst, zijne mysteriën en moralisatiën, die elk kerkelijk feest eens verhoogden, niet zonder eenig spijt herinnerd : de kinderen der afbrekers stelden zich aan 't werk; predikanten, schoolmeesters, zangers, allen wedijverden in 't schrijven van zoogenoemde *Comœdiae* en *tragediae sacrae,* zooals de beroemde SCHONÆUS, van Gouda, omtrent dien tijd had gedaan (2). Zij poogden

(1) BRANDT, *Historie der Reformatie*, Rott. 1704, bl. 653.

(2) Zijne *Comœdiae Sacrae*, waarover ROLLIN, *Traité des Etudes*, Paris, 1810, I, 230, spreekt, verschenen te Antwerpen in 1570. Hij volgt hierin na de doorluchtige HROSZWITHA of ROSZWITHA, abdis van Gandersheim, aldaar overleden in 968.

aldus op Kerst-, Paasch- en Pinksterdagen de jonge gemoederen te stichten, te ontspannen (1). Zij poëtiseerden die hooge feesten, en deden voor jong en oud, wat Duitschland met zijne huiselijke *Weinachtsbäume* en wat Vlaanderen met zijne kerkelijke huisfeesten voor de kinderen doet.

De Jezuïeten, die 't drama opzettelijk in hun schoolplan hadden aangenomen, verstonden het tooneel in dienzelfden zin. In de tien colleges, door hen in België bestuurd, lieten zij vooral het Bijbelspel bij prijsuitreikingen en andere plechtigheden vol pracht uitschitteren. Zij waren zelfs meer dan toegeeflijk niet alleen jegens Rederijkers, maar nog jegens comedianten, en staken door hunne kunstliefde alleszins gunstig af bij een dwependen COCCEJUS of VOETIUS, welke laatste den *Palamedes* of *Lucifer* aanviel, diep onwaardig den dichter hooger dan een ondankbaren vorst staande, te bewonderen, of den rei der Engelen het: « driemaal heilig! » reeds op aarde te hooren aanstemmen.

VOETIUS dorst schrijven, dat hij bij 't vertoonen of onder 't lezen dier stukken geene stichting had kunnen afnemen nog bewerken, « maar wel eene « veelheid van gruwelen der verwoestingen, door « godslasterlyke uitdrukkingen en Lucianistische « spotternyen daarin te vinden (2). » De eerwaarde vaders, die eene ongewijde kunst wisten te schatten, om 't gewijde gebruik dat er van gemaakt kon worden,

---

(1) Zie SCHOTEL, *Tilburgsche Avondstonden*, bl. 251.

(2) Zie SCHOTEL, bl. 192. Sommigen dorsten die bijbelspelen des tijds, wegens het betere debiet in het stichtelijke, boven den preêkstoel stellen; dit verbitterde misschien nog op 't einde der XVIIIe eeuw de predikanten. Hun banbliksem hield slechts in 1772 op, den Amsterdamschen schouwburg te vervolgen, toen zij zich mede op uiterlijke welsprekendheid begonnen toe te leggen.

en algemeen van gemaakt werd in Vlaanderen, stonden hunne rijk ingerichte theaters wel eens aan anderen af: zij verhuurden die te Oudenaarde aan de *Kersouwieren,* als deze aan eenig *Spel van Sinne,* door de pracht der vertooning, wat leven wenschten bij te zetten (1); ja, vergunden, toen de hertog van Lorreinen zich in 1731 te Gent bevond, dat er op hunnen schouwburg door de Fransche comedianten « eene schoone comedie » werd gespeeld (2).

De Rederijkers ontleenden mede aan die kunstervaren mannen de gewoonte van programma's uit te deelen, die in 't midden der XVII[e] eeuw de analyse gaven der op te voeren stukken.

---

(1) D[r] VAN DER MEERSCH, *Kronyk der Rederrykkamers van Audenaerde* in het *Belg. Mus.* VII, 1893, bl. 245.

(2) *Messager des Sciences historiques,* Gent, 1848, bl. 73, aant. 2.